

M&L

M & L

MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN

Redactie

Monumenten en Landschappen,
Graaf de Ferraris-gebouw
Emile Jacqmainlaan 156 - bus 7
1000 BRUSSEL
tel. (02)553 82 34 - fax (02)553 82 05
Eindredactie: M.M. Celis.
Vormgeving en productie: L. Tack.
Zetwerk en secretariaat: D. Torbeys.

Redactiecomité

Voorzitter: E. Goedleven.
Leden: A. Bergmans, J. Braeken, M. Buyle,
M.M. Celis, M. De Borgher, J. De Schepper,
M. Fierlafijn, J. Gyselincx, A. Malliet,
G. Plomteux, L. Tack, J. Termote,
S. Van Aerschot, Hedwig Van den Bossche,
Herman Van den Bossche, P. Van den Bremt,
Ch. Vanthillo, L. Wylleman.

Advertentiewerving

De Ganzerik, J. Casier
Maalsesteenweg 73, 8310 Sint-Kruis
Tel.: (050) 36 25 89 - Fax: (050) 37 33 64.

Druk

Die Keure
Oude Gentweg 108, 8000 Brugge
Tel.: (050) 33 12 35 - Fax: (050) 34 37 68.

Verantwoordelijke uitgever

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Departement Leefmilieu en Infrastructuur
Administratie Ruimtelijke Ordening, Huisvesting
en Monumenten en Landschappen
Luc Tack
afdeling Monumenten en Landschappen,
Graaf de Ferraris-gebouw
Emile Jacqmainlaan 156 - bus 7
1000 BRUSSEL

De verantwoordelijkheid voor de gepubliceerde artikels
berust uitsluitend bij de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of herwerken zijn
voorbehouden.

Tweemaandelijks tijdschrift van het
Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Departement Leefmilieu en Infrastructuur
Administratie Ruimtelijke Ordening, Huisvesting en
Monumenten en Landschappen
Afdeling Monumenten en Landschappen

Afgiftekantoor : Brussel X

ISSN 0770-4948 • 17 jaargang Nr. 3 • mei-juni 1998

Inhoud

**De Belgische parketindustrie in de 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw:
Historiek en materiële sporen** 6
Ingrid Van Cauwenbergh

**Retabel van Sint-Jan De Doper in de Sint-Jan-De-Doperkerk
van Hemelveerdegem in Lierde** 56
Marjan Buyle

Summary 64

M&L Binnenkrant

Abonnementsvoorwaarden 1998

België: 1150 fr. (ook losse nummers verkrijgbaar voor 220 fr.).
CJP'ers betalen: 950 fr.
Buitenland: 1300 fr.

Uw abonnement gaat automatisch in na overschrijving op rek. nr.
091-2206040-95 van Monumenten & Landschappen, Graaf de
Ferraris-gebouw, Emile Jacqmainlaan 156 bus 7, 1000 Brussel met
vermelding "M&L-jaarabonnement 1998".

U ontvangt dan alle nummers van het lopende jaar.

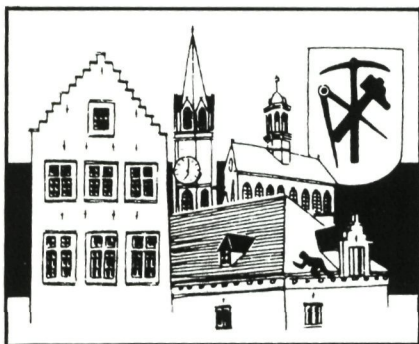
Zonder schriftelijke opzegging vóór het einde van elk kalenderjaar, wordt een abonnement automatisch verlengd
voor de volgende jaargang. Tussentijds kunnen geen abonnementen worden geannuleerd.

Cover: Brussel, Paleis der Academiën, Troonzaal (foto O. Pauwels)

MOREELS H

Specialiteit restauratie
historische gebouwen & kerken

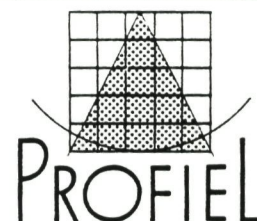
Natuur & kunstleien - pannen & asfalt

Restauratie van glasramen
van kerken en partikulieren

Eigen ontwerpen

43 Jerusalemstraat
9420 ERPE-MERE

Tel. (053) 83 01 54 • Fax (053) 83 33 65

RESTAURATIE & MONUMENTENZORG

Oostveldkouter 26 • 9920 Lovendegem

Meubilair (wel en niet gepolychromeerd)
Sculptuur (steen en hout) • Leder
Bodemvondsten (hout en leder)
Schilderijen (paneel en doek)

ONDERZOEK & BEHANDELING

Lauwers M.	09/372 63 03
Van Der Biest L.	03/771 44 66
Vandenborre H.	09/372 63 03
FAX	09/372 63 03

Kunstatelier Gerard Thienpont byba

Konservatie en Restauratie van Kunstwerken
Hout - Steen - Stucwerk • Schilderijen

Beeldhouwwerken • hout en steen

Decoratieve schilderwerken

Polycromeerwerken • Bladgoud

Kerkmeubilair

Onderzoek en behandeling

Rozenstraat 6 - 9810 NAZARETH (Eke)
Tel. (09) 385 54 32 - Fax (09) 385 45 52

Uw patrimonium...

...onze zorg

**Reeds meer dan 20 jaar restaureren, renoveren en
beschermen wij gebouwen en waardevolle monumenten.**

Reiniging, restauratie en renovatie van gevels
Restauratie en conservatie van steen
Traditionele zuivere kalkpleisters en kaleilagen
Mineraalverven en silicaatpleisters
Cement- en kunststofgebonden gevelpleisters
Warmte-isolerende pleistersystemen
Betonherstelling en -bescherming
Duivenwering
Houtworm- en zwambestrijding
Polymeerchemische houtrestauratie en -versteviging
Brandremming op hout, beton en metaal
Injectiewerken
Vochtwerking en waterdichting
Renovatie- en verbouwingswerken

Referenties op aanvraag

**Onze vaklui worden begeleid door
gespecialiseerde ingenieurs en kunsthistorici**

Solar nv

Tel.: 03-766.11.66 - Fax: 03-777.35.09

Kleine Breedstraat 33 - B-9100 SINT NIKLAAS

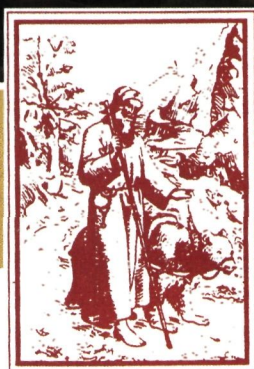
Erkend aannemer cat. D kl.1, o.cat. D1 kl.3, D21 kl.3, D24 kl.4.

Evenwicht tussen wetenschap en vakmanschap

Kalk...

...en niet gelijk welke !

*Miniere di San
Romedio*

Arte Constructo

Unilit

Natuurlijke hydraulische kalk
Mortels voor binnen en buiten

CORIDECOR

Kalkverven
Binnen- en buitendecoratie

Arte Constructo bvba
Molenberglei 18 - B 2627 Schelle (Belgium)
Tel. : 32.3 / 880.73.73 Fax : 32.3 / 880.73.70
BEAL - 4 Rue des Bailleries
5081 Meux-la-Bruyère
Tel. : 32.81 / 56.63.96 Fax 32.81 / 56.89.54

NATIONAAL GEOGRAFISCH INSTITUUT

Sinds enkele jaren produceert het Nationaal Geografisch Instituut allerlei digitale bestanden voor klein- en grootschalige toepassingen. Kleinschalige bestanden zoals de DB van de administratieve grenzen, de Grote Structuren en een Digitaal Terrein Model zijn voor gans het land beschikbaar. Bestanden voor toepassingen rond de spilschaal 1:10.000 zijn beschikbaar voor alle grote steden en omliggende gemeenten en zijn een uitstekend element voor toepassingen in diverse domeinen zoals leefmilieu, ruimtelijke ordening en stadsrenovatie, ...

Nationaal Geografisch Instituut
Abdij ter Kameren, 13
B-1000 Brussel
Tel.: 02/629.82.82
Fax.: 02/629.82.83

Nieuw voor België is de productie van digitale orthofoto's voor het volledig grondgebied op basis van luchtfoto's gerealiseerd in 1995 en in 1997.

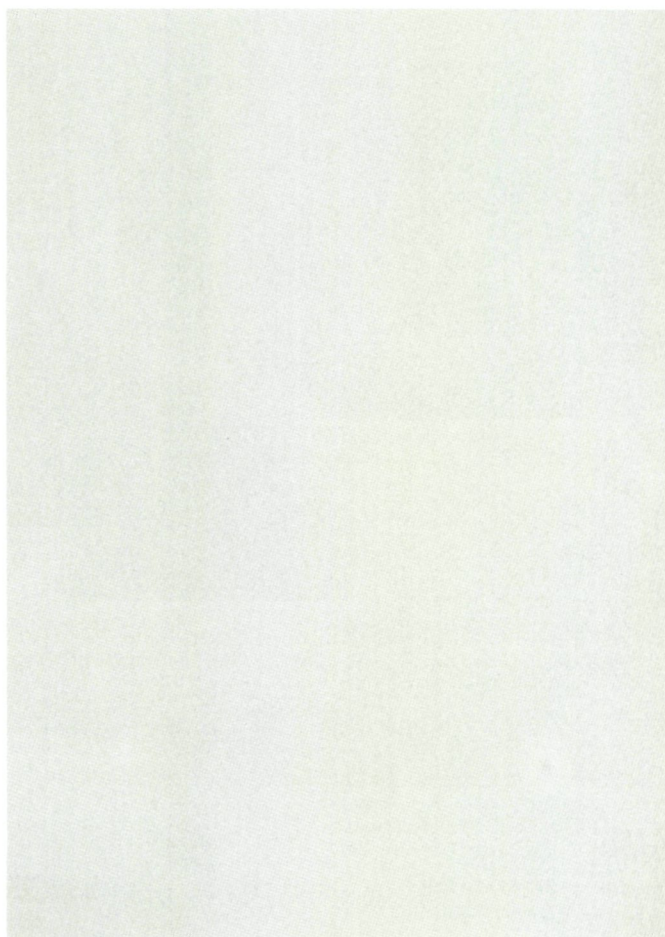
Klassieke kaarten en luchtfoto's nog steeds beschikbaar

Bezoek onze ateliers
op zaterdag 12 september
van 14u tot 18u.

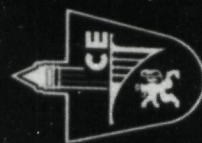
ALGEMENE BOUWONDERNEMING
N.V. VANDENDORPE ARTHUR
Groene Poortdreef 40
8200 Sint-Michiels (Brugge)
Tel. 050/38 32 96 Fax 050/38 42 16

**CAISSE D'EPARGNE DE L'ETAT
LUXEMBOURG**

RESTAURATION DES FACADES

ETN. FLOR BRUXELMAN & ZOON N.V.

Restauratie - Nieuwbouw - Steenkapperij

Reigerstraat 8, 9000 Gent

Tel. (09) 222 22 39 - 222 20 48 / Fax (09) 220 27 75

DE BELGISCHE PARKETINDUSTRIE IN DE 19DE EEUW EN HET BEGIN VAN DE 20STE EEUW: HISTORIEK EN MATERIELE SPOREN (1)

INGRID VAN CAUWENBERGH

Brussel, Paleis der
Academiën, detail
van een mozaïek-
parket samen-
gesteld uit geome-
trische stukjes hout
(foto O. Pauwels)

De invalshoek voor deze studie wordt gevormd door de werelttentoonstellingen. Hoewel de idee voor een dergelijke megatentoonstelling in Frankrijk ontstond, was het Engeland dat in 1851 als eerste de *Exhibition of the Works of Industry of All Nations* organiseerde. Zij diende een overzicht te geven van de industriële vooruitgang van de toenmalige ontwikkelde wereld. Edmond

Lockroy, oud-minister van handel te Frankrijk, gaf in 1889 volgende omschrijving: *"Une exposition universelle est une totalisation; l'esprit humain arrête une minute son labeur et considère le chemin parcouru... C'est un moment de détente où le passé se condense, où les forces se renouvellent, un grand souffle de fraternité.."* (2).

Het eerste tentoonstellingsgebouw, ontworpen door Paxton (1801-1865) en in een recordtijd van zestien weken opgetrokken in staal en glas te Londen, ging de geschiedenis in onder de naam Crystal Palace (3). Met de nodige luister opende koningin Victoria op 1 mei 1851 deze wereldprimeur. Vijfentwintig landen namen eraan deel met een totaal van 17 000 exposanten en zes miljoen bezoekers (4).

Andere landen haastten zich in Englands voetsporen te treden: de wereldtentoonstellingen volgden elkaar snel op en ons land nam er aan heel wat deel.

Op deze expo's ontdekten fabrikanten nieuwe technieken, werden ideeën uitgewisseld en werd een basis gelegd voor commercieel succes in binnen- en buitenland.

LONDEN 1851

Reeds op de eerste wereldtentoonstelling te Londen behaalt België lovende kritieken voor zijn parketvloeren. In hun verslag over klasse 26 'decoratieve meubelkunst' waartoe ook 'mozaïekparketten' behoorden, schrijven professor Roesner en J.G. Crace, beiden lid van de internationale jury belast met de beoordeling van de tentoongestelde producten:

"Immediately connected with inlaid cabinet-work is the manufacture of parquetterie, for floors; in this work the same principle is carried out as in marqueterie, only on a bolder scale; woods of different colours are cut to pattern, and inlaid one in the other, or so arranged as to produce very beautiful effects for floors. The specimens exhibited of MM. Couvert and Lucas[...], and M. De Keyn, of Belgium[...], of MM. Leistler and Son, of Vienna[...], and of Mr. Miller, of Russia[...], show the perfection to which this art has been brought." (5)

Voor hun perfectie behaalden de firma's Couvert & Lucas en Dekeyn dan ook een prijzenmedaille (6).

De termen "*parquet (en) mosaïque*" en "*parquet en marqueterie*" werden aanvankelijk door elkaar gebruikt. Toch definiëren zij twee typen parket. Een mozaïekparket bestaat uit geometrische stukjes hout die in allerlei vormen op een houten ondergrond worden gelijmd. Vandaar de verwijzing naar de term mozaïek. In de meubelkunst wordt dit aangeduid met de term 'parqueterie', te onderscheiden van 'marqueterie' waarbij ingewikkelde tekeningen zoals landschappen en stillevens in verschillende houtsoorten worden uitgevoerd. De Engelse verslaggevers Roesner en J.G. Crace maken in hun rapport

geen onderscheid, hoewel het officiële classificatiesysteem wel degelijk gewag maakt van de term 'mozaïekparket' en niet van 'marqueterieparket'.

Couvert & Lucas, alsook Dekeyn, bestonden reeds geruime tijd en hadden een stevige reputatie opgebouwd. Op een briefhoofd van de firma Dekeyn uit 1864 prijkt 1831 als startjaar van de firma (7). Een publiciteitskaart van omstreeks 1842 vermeldt "*ateliers perfectionnés pour la fabrication de tous objets de menuiserie*" waaronder "*parquets en mosaïque et généralement tout ce qui concerne les boiseries de Bâtiments: aux prix les plus modérés*".

Brussel, Paleis der
Academiën,
Marmergalerij,
mozaïekparket,
firma Couvert &
Lucas, 1828 (foto
O. Pauwels)

Op de nijverheidstentoonstelling te Brussel in 1841 behaalde de firma een *médaille de vermeil*, die zij trots op de publiciteitskaart afbeeldt. In de *Moniteur* van 19 maart 1842 verschijnt een uiterst interessant rapport naar aanleiding van een patentaanvraag voor een nieuwe machine, door Dekeyn ontwikkeld en met de veelzeggende naam "pan-coupeur". Het *Comité pour les affaires industrielles* dat naar aanleiding van de patentaanvraag de fabriek had bezocht, was danig onder de indruk van het perfectionisme van de verschillende machines, waaronder deze, speciaal ontwikkeld voor het snijden van hout voor parketvloeren. Het genie van de gebroeders Dekeyn trok zelfs buitenlandse aandacht. Vanuit Frankrijk en Engeland werden hen voorstellen gedaan om bijhuizen op te richten. In het *Journal de l'Architecture* van 1850 en 1855 verschijnen ontwerpen van houten prefabwoningen bestemd voor export naar onder meer Californië. Dit systeem van houten woningen was zo ingenieus dat architecten zoals Henri Beyaert het bestudeerden (8).

In de periode 1836-37 en 1856-57 was Joseph Dekeyn gemeenteraadslid van Sint-Joost en lid van het bureau voor liefdadigheid. Dat zijn inzet gewaardeerd werd, blijkt uit het feit dat één van de straten in Sint-Joost-ten Node zijn naam draagt (9). In 1855 schrijft A. Wauters in zijn *Histoire des environs de Bruxelles*: "(...) vis-à-vis de l' Observatoire, se trouve la scierie mécanique de MM. De Keyn frères; dans cette importante usine, non-seulement on scie les bois de construction de toute espèce, mais on s'occupe aussi, avec le plus grand succès, de la menuiserie et du parquetage. Peu d'établissements industriels ont atteint le même degré de perfection: mécaniques à vapeur à scier le bois, à confectionner des mortaises, des moulures, à rabotter, à forer, tout s'y trouve réuni, tout marche avec une régularité admirable. La plupart des outils dont on se sert dans cet atelier sont dus aux ingénieuses combinaisons des directeurs" (10).

Hoewel de gebroeders Dekeyn een machine hadden voor parketfabricage was het de firma Couvert & Lucas die als eerste in België machinaal 'mozaïekparketten' vervaardigde en dit volgens een eigen en uniek procédé.

Op de nationale nijverheidstentoonstelling in 1835 behaalde zij hiermee reeds een *médaille de vermeil*. Sindsdien perfectioneerde de firma haar machines. Waar enkele jaren voordien slechts cirkelsegmenten met een diameter van vijf tot vijftig centimeter konden worden uitgezaagd, zijn er nu geen beperkingen meer qua diameter. Ook in de tekening is er nu meer variatie mogelijk. Op de nijverheidstentoonstelling

te Brussel in 1841 toont Couvert & Lucas "*des échantillons de parqueterie mosaïque*" waarvan vooral het circelvormige tafelblad, samengesteld uit meer dan 4000 stukjes hout, door de jury als *nec plus ultra* van perfectie wordt beschouwd. Met dit paneel bewees de firma dat zij evengoed ronde als vierkante ruimten van parket kon voorzien (11).

In het officiële rapport van deze nijverheidstentoonstelling lezen we: "*La reputation de ces habiles fabricants continue à s'étendre à l'étranger. Ils ont été chargés, dans ces dernières années, de l'exécution de plusieurs parquets en France et en Angleterre; ils viennent d'être appelés tout récemment à en fournir en Westphalie*" (12).

De prachtige parketten die het atelier Couvert & Lucas in 1828 in het voormalige paleis van de kroonprins van Oranje (het huidige Paleis der Academiën) had geplaatst, hadden haar faam tot over de grenzen heen verspreid (13).

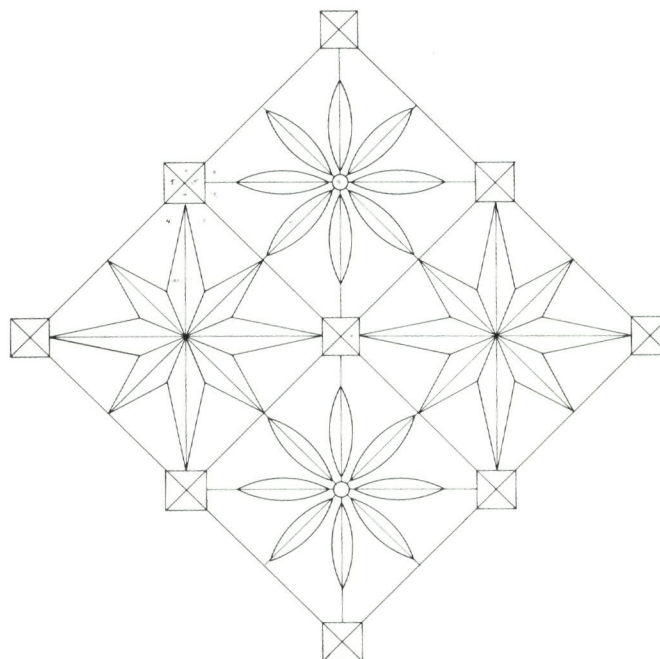
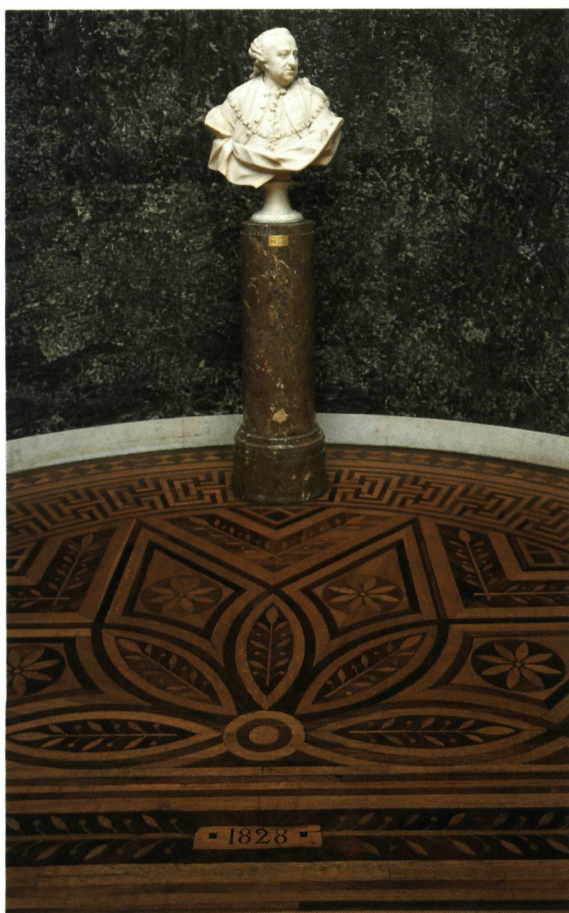
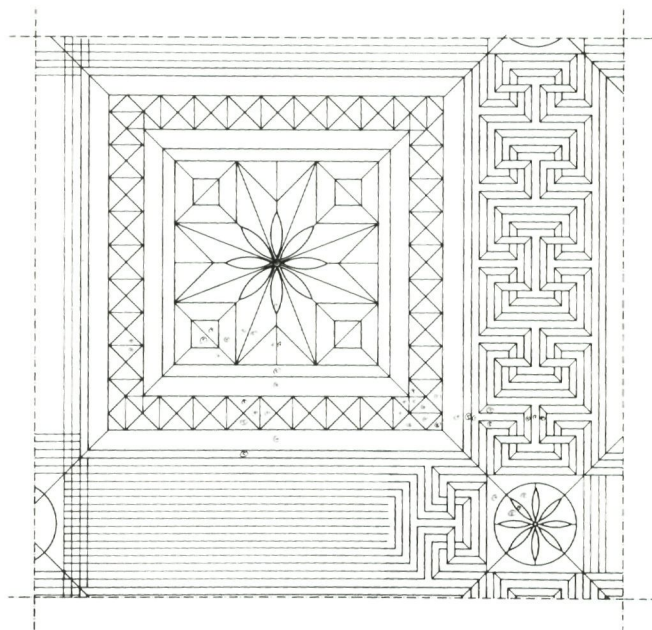
Naast mozaïekparketten vervaardigde zij ook biljart-tafels die door hun kwaliteit heel wat succes kenden. De biljarttafel was in de 19de eeuw een luxemeubel dat slechts door de bemiddelde burger kon worden aangeschaft. Een bewijs temeer dat deze firma zich enkel toeleide op hoogwaardige producten. Opmerkelijk is dat zij tevens al het houten binnen- en buitenschrijnwerk uitvoerde van de spoorwegwagens, waarvan zij er in 1842 reeds meer dan 250 had vervaardigd. De koninklijke treinwagon waarvan het binnenschrijnwerk met inlegwerk was verfraaid, was één van haar laatst uitgevoerde werken.

De jury kent in 1841 dan ook terecht een *médaille de vermeil* toe aan Couvert & Lucas als hoogste onderscheiding die volgens het reglement aan dit type van industrie kan worden toegekend (14).

De *Almanach du Commerce*, de *Gouden Gids* van de 19de eeuw, die vanaf 1832 te Brussel werd uitgegeven, vormt eveneens een interessante bron van informatie. Zo vinden we in 1841 de firma Couvert & Lucas terug onder de rubriek "*ébénistes, magasins de meubles*". Zij was gevestigd op de *Boulevard de Waterloo*, 32. In de advertentie wordt geen gewag gemaakt van parketten, alleen van biljarttafels. Onder de rubriek "*menuiserie*" staat zij niet vermeld. De gebroeders Dekeyn werden in 1841 onder geen van beide rubrieken teruggevonden (15).

De *Almanach* van 1851 vermeldt opnieuw Couvert & Lucas onder de rubriek "*ébénistes et marchands de meubles*", en tevens onder '*menuisiers*'. Het adres is nog steeds niet gewijzigd. De gebroeders Dekeyn staan nu wel vernoemd onder de rubriek

Brussel, Paleis der Academiën (foto's O. Pauwels)

1. Troonzaal, mozaïekparket, firma Couvert & Lucas, 1828
2. Troonzaal, detail van de absceis met datum 1828
3. Troonzaal, tekening van het centrale motief (tekening Jürgen De Bie)
4. Marmenzaal, tekening van het centrale motief (tekening Jürgen De Bie)

Brussel, Paleis der Academiën, Marmergalerij, detail van het mozaïekparket, firma Couvert & Luca, 1828 (foto O. Pauwels)

“menuisiers”. Een bijkomende advertentie achteraan in de *Almanach* van 1851 verleent volgende gegevens over de firma Dekeyn:

*Dekeyn frères,
rue de l'Astronomie, 21, derrière l'observatoire,
à St. Josse-ten-Noode, lez Bruxelles.
Ateliers pour la fabrication de tous objets de
menuiserie; parquets en mosaïque, maisons en
bois, voitures pour chemins de fer, etc.
Médaille en vermeil à l'exposition des produits de
l'industrie de 1841, médaille semblable obtenue à
l'exposition de 1847 (16)*

Uit deze advertentie blijkt dat de firma Dekeyn in 1851 reeds een geducht concurrent was van Couvert & Lucas.

PARIJS 1855

Op de tweede wereldtentoonstelling te Parijs in 1855 zijn het opnieuw de Brusselse parketfabrikanten die alle lof behalen. De firma *Godefroy frères* (J. en J.), die voor het eerst aan deze grootse manifestatie deelneemt, behaalt een eersteklasmedaille (na de Grote Eremedaille de belangrijkste onderscheiding) voor haar parketvloeren en haar nieuw sluitsysteem voor deuren. De gebroeders *Dekeyn* behalen een eervolle

vermelding. Van de firma *Couvert & Lucas* vinden we geen spoor meer terug (17).

De naam Godefroy duikt reeds op in 1821 in de rekeningen van de verbouwingswerken van het Brusselse munthuis (18). Alexandre Godefroy voerde hier heel wat schrijnwerk uit (19). In de *Almanach* staat hij onder de rubriek “*ébénistes, magasins de meubles*” vermeld. Net zoals Couvert & Lucas vervaardigt zijn firma ook biljarttafels. Zij is gevestigd op de *Place de la Chapelle*, nr. 14 (20). Op de nationale tentoonstelling van nijverheidsproducten in 1835 behaalde Alexandre een zilveren medaille voor zijn “*billard et divers meubles*” (21). De *Almanach* van 1851 vermeldt onder de rubriek “*menuisiers*” de naam Godefroy, maar het adres is nu *rue Haute*, 14 (22). Dat het om hetzelfde bedrijf gaat blijkt uit een briefhoofd van de firma op een factuur uit 1867 bestemd voor de Nationale Bank. Auguste Godefroy werd namelijk opgevolgd door zijn twee zonen, die het bedrijf *Godefroy frères* noemden. Daarna kwam het in handen van Jozef Godefroy, die hetzelfde adres aanhield (23).

De Fransman Edmond du Sommerard was secretaris van de internationale jury van klasse XXIV *Industries concernant l'ameublement et la décoration* op de wereldtentoonstelling te Parijs in 1855 en was als dusdanig belast met het schrijven van een verslag over onder meer de Belgische meubel- en decoratie-industrie. Hierin wijst hij op de superioriteit van de

Belgische parketvloeren:

"[...] la haute supériorité des parquets exposés par deux maisons de Bruxelles, et en première ligne par MM. Godefroy frères, qui ont conquis de prime abord le rang le plus distingué dans leur industrie et dont les beaux produits ont été l'objet d'une approbation unanime. Les parquets de MM. Godefroy sont exécutés par un procédé qui offre la garantie d'une entière solidité et qui permet en même temps l'application des dessins les plus riches et les plus variés. Ils ont, en outre, l'avantage d'être confectionnés à l'atelier par feuilles détachées, de manière à pouvoir être mis en place dans un court espace de temps et sans embarras. [...] Le caractère tout spécial d'élé-gance dans le dessin, de richesse sagement entendue dans l'ornementation qui distingue les travaux de MM. Godefroy frères, a été apprécié par le Jury international, qui leur accorde la juste récompense due à leurs efforts et aux résultats hors ligne qu'ils ont obtenus, en leur décernant une médaille de 1re classe.[...]

Les parquets de MM. Dekeyn frères sont également d'une exécution supérieure, et offrent toutes les conditions de solidité et de bonne fabrication; tel est son parquet à grands dessins qui a été déjà exposé à Londres et lui a valu la médaille de prix; tels sont encore des parquets en bois courbe qui sont le résultat d'une difficulté vaincue, mais qui présentent en même temps un aspect moins heureux en raison du

fâcheux effet et de la monotonie ordinaire des combinaisons géométriques au point de vue décoratif [...]" (24).

Voor het eerst wordt hier melding gemaakt van een techniek die niet alleen een volmaakte duurzaamheid van het parket zou verzekeren, maar tevens geen beperkingen meer zou inhouden inzake ontwerp. Dit soort parket werd in het atelier vervaardigd in afzonderlijke panelen waardoor de plaatsing in een mum van tijd kon geschieden. De firma Godefroy wordt hiervoor beloond met een *médaille de première classe*.

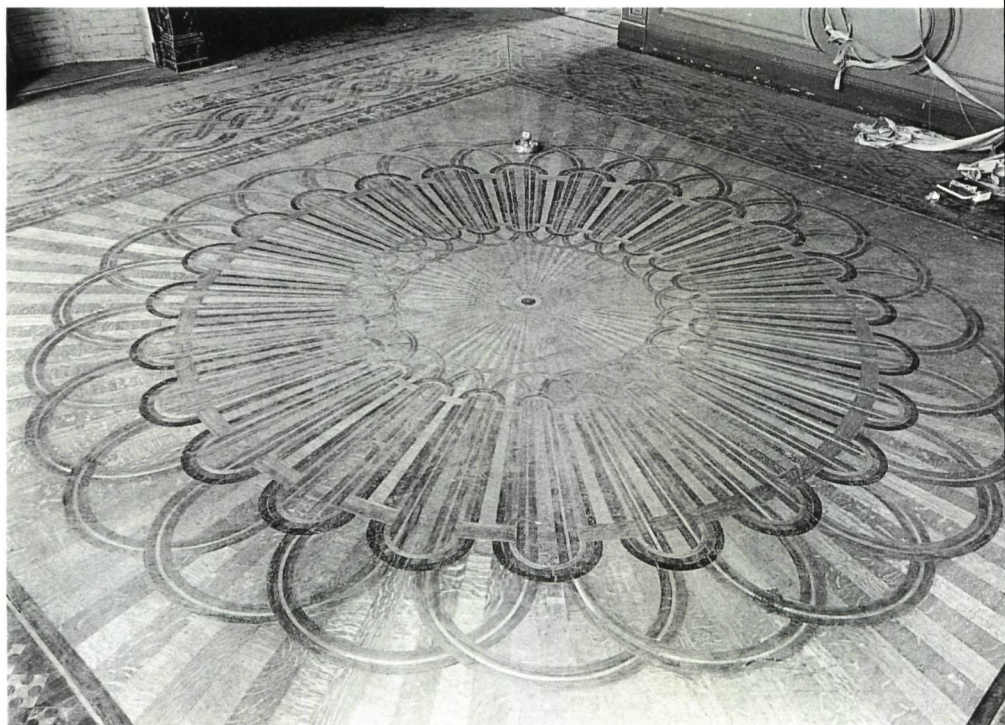
De gebroeders Dekeyn behalen minder lof met hun nieuwe techniek om gebogen motieven in parketvloeren te verwerken. Het design behoort op dat moment niet meer tot de 'goede smaak'. Zij behalen slechts een *mention pour mémoire*.

Een uitstekend voorbeeld van een parketvloer met in elkaar gevlochten cirkelvormige en geometrische motieven bevond zich in de voormalige woning Dekeyn, Sterrekundelaan 33 te Sint-Joost-ten-Node. Vóór de sloping ervan in de jaren tachtig, maakte het Sint-Lukasarchief foto's van het interieur.

Het boordmotief van dit parket werd teruggevonden in een publiciteitsbrochure van omstreeks 1855. In de zogenaamde "*tour de chaises*", het parketgedeelte tussen de parketboord en de muur, was de 'signatuur' DEKEYN FRÈRES BRUXELLES aangebracht.

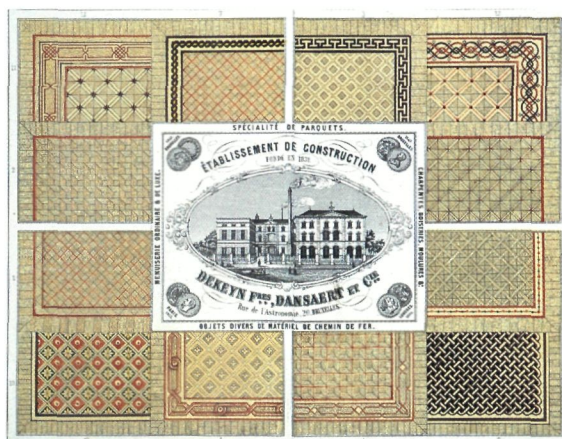
► Sint-Joost-ten-Node, Sterrekundelaan 33, Woning De Keyn, 1873, voorgevel. De rest van het gebouw verdween onder de sloophamer (foto, Sint-Lukasarchief, 1982)

►► Parketvloer bestaande uit ineengevlochten cirkelmotieven. Deze parketvloer bestaande uit ineengevlochten cirkelmotieven. Deze parketvloer dateerde allicht van vóór de overname van de firma De Keyn door de firma Tasson & Washer omstreeks 1866 (foto Sint-Lukasarchief, 1982)

Publiciteitsbrochure
van de firma
De Keyn frères,
Dansaert en C^o van
omstreeks 1855.
Het boordmotief
van de parketvloer
uit de Woning
De Keyn staat
bovenaan rechts
afgebeeld (archief
Jacques Lemerrier)

Een belangrijk gegeven voor het succes van de Belgische parketvloeren was de uitzonderlijk lage prijs. De Engelsman Digby Wyatt, tevens lid van de internationale jury van klasse XXIV schrijft in zijn verslag: "*Belgium competed successfully with Switzerland and France in the fabrication of parquet floors, two of her exhibitors, Messrs. Dekeyn and Godefroy, showing much taste and dexterity in the arrangement of the various woods; the prices also seemed to be reduced to an extraordinarily low rate.*" (25).

Dat de parketindustrie in 1855 tot een gespecialiseerde sector is uitgegroeid, blijkt uit de *Almanach* van 1856-60. Voor het eerst worden onder een nieuwe rubriek "*Parquets (pour appartements)*" de parketfabrikanten gegroepeerd, waaronder de firma's *Dekeyn frères* en *P.J. Godefroy*, beide nog steeds op hetzelfde adres gevestigd. Andere voorkomende namen zijn *Pauwels F.*, *Pelseneer P.A.*, *Peeters J.* en de gebroeders *Vanderelst*. Behalve *Vanderelst* staan zij allen ook bij 'schrijnwerk en timmerwerk' vermeld (26).

Sint-Joost-ten-Noode, Sterrekundelaan 33, Woning De Keyn. In de tour de chaises van de kamer bevindt zich de 'signatuur' van de firma (foto Sint-Lukas-archief, 1982)

LONDEN 1862

Op de wereldtentoonstelling te Londen in 1862 haalt de Belgische verslaggever Demanet in zijn verslag over klasse 30 'meubilering', waarbij de parketvloeren in een apart hoofdstuk worden besproken, de lovende woorden aan van zijn collega, de Fransman Edmond du Sommerard: "*J'ai eu à faire exécuter à Paris et dans les palais impériaux, me disait M. De Sommerard, un certain nombre de parquets importants et je n'ai rien trouvé de mieux que vos parquets belges de Godefroy et de De Keyn. Ils sont solides, soignés, d'un placement facile, faits avec des bois de choix, parfaitement secs et parfaitement assemblés, ce qui fait qu'une fois placés, il n'y a plus à y revenir. J'ai essayé dans quelques occasions de faire usage des parquets suisses, les seuls qui, sous le rapport du prix, peuvent lutter avec les vôtres, mais ils leur sont de beaucoup inférieurs en qualité, ce qui m'y a fait renoncer*" (27).

Dat de firma Godefroy voor de keizer van Frankrijk werken heeft uitgevoerd vóór 1867 wordt bewezen door de reeds hoger vernoemde factuur, bestemd voor de Nationale Bank van België en gedateerd 29 januari 1867. Het sierlijk gedrukte briefhoofd geeft de belangrijkste commerciële referenties van de firma weer.

Jh. Godefroy.

*Ancienne maison Godefroy frères,
Rue Haute, 14, Bruxelles.*

*Menuisier de S.M. le roi des Belges
Breveté fournisseur de Parquets de S.M.
L'Empereur des Français.*

*Successeur de A. Godefroy. Médaille d'Argent
Bruxelles 1835.*

*Successeur de Couvert et Lucas. Price Medal
Londres 1851.*

*Exposition Universelle Paris 1855. Médaille de
1re Classe.*

*Commande de S.M. L'Empereur pour le Palais de
St Cloud.*

*Exposition universelle Londres 1862. Trois
médailles. Menuiserie, Parquets, Système
de porte.*

*Entreprise de toute espèce d'ouvrages de
Menuiserie et Charpenterie.*

*Fabrique spéciale de PARQUETS à la mécanique.
Brevet d'invention pour système de double porte à
une poignée au centre.*

▲
Interieurtekeningen
door Fortuné de
Fournier (1798-
1864) van het Groot
Salon en de Werk-
kamer van Keizerin
Eugenie in het Kas-
teel van St. Cloud
(thans verdwenen)
met parketten die
door de firma
Godefroy werden
geplaatst in 1860
(foto uit Odile
Nouvel-Kammerer,
*Le Mobilier
français. Napoléon
III. Années 1880*,
Parijs, 1996, 44-5)

►
Brussel, Koninklijk
Paleis, Empirezaal
mozaïekparket van
de firma Couvert &
Lucas, 1830
(vervangen door
een identiek parket
in 1908)

Het was in het kasteel van Saint-Cloud dat Napoleon III op 2 december 1852 tot keizer werd uitgeroepen. Onder zijn bewind werden hier verfraaiingswerken uitgevoerd. Waarschijnlijk plaatste de firma Godefroy hier omstreeks 1860 een aantal parketvloeren. Vermits Saint-Cloud in 1870 tijdens de Frans-Duitse oorlog (1870-71) werd vernield, zijn deze vloeren verdwenen. Mogelijk zijn de parketten, zoals afgebeeld door Fortuné de Fournier (1798-1864) in een aantal interieurtekeningen van 1860, deze van de firma Godefroy (28).

Een belangrijk gegeven is de overname van de firma Couvert & Lucas door Godefroy. Vermits Couvert & Lucas in 1855 niet aanwezig was te Parijs en ook niet meer voorkomt in de *Almanach* van 1856-60, kan worden verondersteld dat de overname gebeurde tussen 1852 en 1854. De aanwezigheid op de expo van Parijs in 1855 en de werken uitgevoerd voor de Franse keizer bewijzen dat Godefroy niet alleen de activiteiten maar ook de reputatie van Couvert & Lucas mee overnam.

Zowel Godefroy als Couvert & Lucas hadden reeds tijdens de regering van Willem I werken uitgevoerd in het Koninklijk Paleis, onder het toezicht van de architecten Charles Vander Straeten (1771-1834) en diens opvolger Tillman François Suys (1783-1861), en konden zich bijgevolg allebei "*Menuisier de S.M. le roi des Belges*" noemen. Martine Vermeire schrijft in haar uiteenzetting over de bouwgeschiedenis van het Koninklijk Paleis: "*De gevelwerken werden in september 1826 voltooid. Voor de binneninrichting had Suys wat meer armslag.[...] Suys behield de bekwame ambachtshuizen en kunstenaars die onder Vander Straeten hadden gewerkt, zoals [...] de schrijnwerkers Couvert, Lucas en Godefroy. [...] De Empirezaal [...] kreeg op dit ogenblik het huidige parket, met stervormig motief in eikehout en*

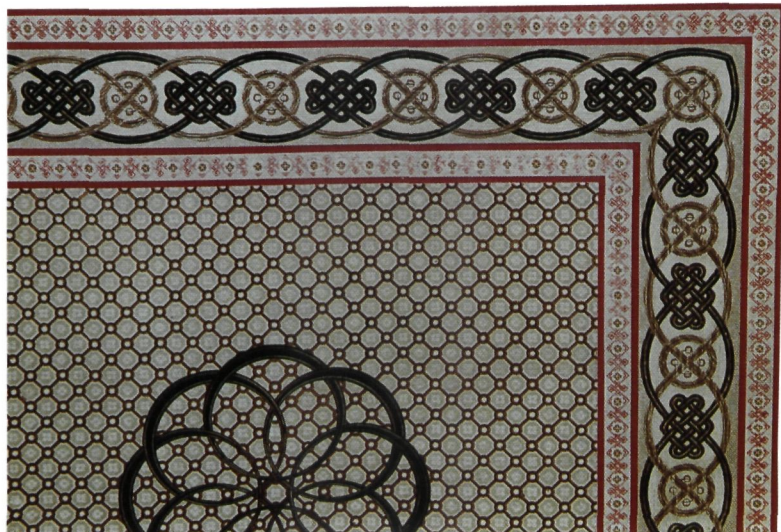
mahonie" (29).

Op basis van alle voorgaande gegevens kan worden gesteld dat de firma Couvert & Lucas verantwoordelijk was voor de plaatsing van dit parket en niet Godefroy:

- * zij vervaardigde de parketten voor het voormalige paleis van de kroonprins van Oranje omstreeks dezelfde tijd als wanneer die van het Koninklijk Paleis werden geplaatst onder architect Suys;
- * verschillende rapporten uit de periode 1835-1841

De Keyn, parket-
vloer tentoon-
gesteld op de
wereldtentoonstelling
te Londen in 1862.
Ineengevlochten
cirkels vielen op dat
moment niet meer
in de smaak
(foto uit: J.B.
Waring, *Masterpie-
ces of Industrial Art
& Sculpture at the
International
Exhibition*, 1862,
Londen, 1863,
deel 3, plaat 226)

verwijzen naar haar als enige firma gespecialiseerd in het plaatsen van parketten (30).

Naar aanleiding van de wereldtentoonstelling van 1862 te Londen gaf architect J.B. Waring een driedelig luxeboek uit waarin de meesterwerken van de kunstnijverheid en beeldhouwkunst worden afgebeeld en beschreven. De verklarende teksten zijn zowel in het Frans als in het Engels opgesteld. Over de Belgische parketfabrikanten Dekeyn en Godefroy lezen we het volgende:

“Les parquets en mosaïque de bois étaient d'un usage assez général sur le continent pendant le 18ème [sic] siècle; et en France, en Allemagne, en Belgique et en Suisse ces parquets jouissent toujours d'une certaine vogue. Cette branche d'industrie était représentée par plusieurs exposants, parmi lesquels Messieurs Dekeyn, de Saint-Josse-Ten-Noode, lez-Bruxelles, occupaient une position élevée, acquise depuis longtemps. Ces messieurs ont obtenu une médaille en 1851, une médaille de première classe en 1855 à Paris et une médaille en 1862, accompagnée de remarques suivantes du Jury international, classe 30; - “Les parquets exposés par Messieurs Dekeyn témoignent des efforts faits par ces fabricants célèbres pour maintenir la position élevée qu'ils ont toujours occupée. Les parquets exposés par Messieurs Dekeyn en 1855 ont été l'objet d'une distinction toute particulière de la part du Jury international, et les grands parquets qu'ils ont à l'Exposition actuelle sont également remarquables. Le fond du parquet est d'un goût excellent, mais la rosace du centre n'est pas si parfaite quant à la forme; les matières premières, l'exécution et le choix des différents bois ne laissent absolument rien à désirer.” Messieurs Dekeyn ont, cependant, un rival formidable: c'est Godefroy, de Bruxelles, qui a également

obtenu les distinctions les plus élevées tant en 1851 qu'en 1855. Le fait est que le choix aurait été difficile - soit pour la fabrication, soit pour les dessins - entre ces deux exposants, lesquels, par leur excellent assortiment de spécimens, ont assuré à la Belgique la première place à l'Exposition pour les parquets de marqueterie.[...]” (31).

Waring maakt ook een vergelijking met andere parketfabrikanten. De Engelse voorbeelden zijn uitstekend van kwaliteit maar het design is zeer eenvoudig. Hoewel in Frankrijk parketvloeren heel wat meer bijval genieten dan in Engeland, vindt Waring de stijl van de getoonde Franse marqueterieparketten *“fleuri et déréglé”* ('bloemrijk' en wanordelijk). Verder zijn er verscheidene fabrikanten uit Duitsland (Keulen, Mecklenburg-Schwerin, München), Hongarije en Oostenrijk. Alleen de firma Podany uit Wenen heeft mooie fineerparketten die zijn bewondering weten weg te dragen. De firma's Godefroy en Dekeyn behalen terecht een medaille te Londen in 1862 (32).

PARIJS 1867

Op de wereldtentoonstelling te Parijs in 1867 doet de firma Tasson & Washer haar intrede. Deze Brusselse firma zal uitgroeien tot de belangrijkste parketfabrikant van België. De officiële tentoonstellingscatalogus verstrekt volgende gegevens:

*Tasson & Washer (ancienne maison Dekeyn, frères)
Saint-Josse-ten-Noode, lez Bruxelles
rue de l'Astronomie, 20 (33)*

Vermits de Almanach van 1865 nog wel gewag maakt van de firma Dekeyn, had de overname allicht plaats omstreeks 1866. Het adres wijzigt niet (34).

Net zoals Godefroy neemt Tasson & Washer de commerciële eerbewijzen van haar voorganger in haar curriculum op: *médaille de vermeil* op de nationale nijverheidstentoonstellingen te Brussel in 1841 en 1847, 'eersteklassemedaille' te Parijs in 1855, medailles te Londen in 1851 en 1862, 'eersteklassemedaille' op de wereldtentoonstelling van Porto in 1865 (35).

De scheidingslijn tussen meubelen en kunstschrijnwerkerij - waaronder marqueterievloeren, gesculpteerde trappen, lambriseringsen, deuren en dergelijke

- was in de 19de eeuw niet erg scherp. Zo vervaardigde de firma *Tasson & Washer* enerzijds heel wat vitrines, tafels, toonbanken en andere meubelen voor de etalering van de producten van andere Belgische exposanten die deelnamen aan de wereldtentoonstelling te Wenen, anderzijds toonde zij daar zelf prachtige mozaïekvloeren waarmee zij een zilveren medaille behaalde. Ook de parketvloer van het Belgische eresalon op de expo werd door deze firma vervaardigd. Volgens de Belgische verslaggever Romberg staat ons land op dat moment aan de top voor het uitvoeren van schrijnwerk. Geen enkel ander land is voor de binnenhuisafwerking met hout beter uitgerust en georganiseerd dan ons land. Als bewijs hiervan wijst hij op de luxueuze inrichting van de gebouwen in België (36).

De zilveren medaille die de firma *Tasson & Washer* in 1867 te Parijs behaalde was slechts het begin van een hele reeks van onderscheidingen die zij op alle opeenvolgende nationale en internationale tentoonstellingen wegkaapte (37).

Dat de firma Godefroy in 1867 niet deelnam aan de wereldtentoonstelling te Parijs hield misschien verband met het vele werk dat zij in die periode had. Voor het nieuwe Hôtel van de Gouverneur van de Nationale Bank te Brussel (architecten Henri Beyaert en Wynand Janssens) voerde zij heel wat schrijnwerk uit waaronder het plaatsen van parketten in de feestzaal en de drie aansluitende salons op de eerste verdieping (38).

Van het schitterende marqueterieparket dat de feestzaal siert bleef een plan van architect Henri Beyaert bewaard. Of Beyaert zelf verantwoordelijk was voor het ontwerp hiervan, is niet zeker. Mogelijk bezorgde de firma Godefroy hem een aantal voorbeelden waaruit hij zijn keuze kon maken. Het vermelden waard is dat Henri Beyaert in 1865, dus terwijl de werken aan het Hôtel van de Gouverneur volop bezig waren, een eerste ontwerp maakte voor een woning voor de familie Godefroy op de Louizalaan. Misschien vormden deze bouwactiviteiten wel de echte oorzaak van Godefroy's afwezigheid op de Parijse expo. Uiteindelijk bouwde Beyaert twee naast elkaar gelegen woningen, waarvan één waarschijnlijk dienst deed als opbrengsteigendom (39).

WENEN 1873 EN PHILADELPHIA 1876

Op de wereldtentoonstelling van Wenen in 1873 behaalt de firma *Tasson & Washer* een *médaille de progrès* met voorbeelden van de mozaïekparketten, in natuurlijke houtsoorten, die zij in het Koninklijk

Paleis te Brussel had geplaatst en met een vitrine, bestemd voor het etaleren van de producten van de Luikse wapenindustrie (40). Deze prijs wordt later opnieuw ingetrokken omdat Jozef Tasson junior in de jury zetelde (41). In een bijlage bij het verslag van J. Tasson, die zich onthoudt van commentaar op de producten van zijn familie, wijst de heer Clerfeyt, secretaris van de Belgische commissie, op enkele belangrijke verwezenlijkingen van deze firma voor wat betreft kunstschrijnwerk, parketten en beeldhouwwerk, zoals de Gotische Zaal van het Brusselse stadhuis en de parketvloeren in de feestzalen van het Koninklijk Paleis te Brussel in opdracht van Leopold II. De fabriek telde in 1874 een 260 arbeiders en beschikte over 30 machines, die werden aangedreven door een zeer krachtige motor van 50 PK (42).

De aanwezigheid van de firma *Tasson & Washer* op alle belangrijke internationale tentoonstellingen zorgde voor een wereldwijde publiciteit wat, mede gezien de kwaliteit van haar producten, heel wat buitenlandse opdrachten opleverde. De zeer ondernemende Félix Tasson werd tot ridder in de Kroonorde van Italië verheven, na het uitvoeren van belangrijke werken aldaar. Jammer genoeg worden deze werken niet gespecificeerd (43).

De heer J. Clerfeyt schrijft over de buitenlandse opdrachten van de firma: "*Elle a, de plus, étendu ses relations à l'étranger: ainsi cette maison a fourni des parquets non seulement en France, en Hollande, en [sic] Portugal et en Angleterre, mais aussi à New-York, Buffalo et Buenos-Ayres [sic]. Elle a exécuté également des travaux de menuiseries qui sont très-appréciés à l'étranger, entre autres les magnifiques portes pour le [sic] Royal Academy (Burlington House), Piccadilly, à Londres*" (44).

Op de wereldtentoonstelling te Philadelphia in 1876 werd de parketindustrie ondergebracht in de afdeling van de schone kunsten. De Amerikaan Frank Leslie schrijft over de Belgische parketindustrie: "*Another Belgian speciality in art-manufacture is that of parquetry, or wood mosaic-work for floors, of which there are exhibited specimens, among the best of which is a fac-simile of the flooring of the dancing-room in the Royal Palace of Brussels [...]*" (45). Opnieuw behaalt *Tasson & Washer* hiermee een gouden medaille.

PARIJS 1878

Op de wereldtentoonstelling te Parijs in 1878 verschijnt voor het eerst de firma *Damman & Cassard*, die een zilveren medaille behaalt met haar parketten. Haar concurrent *Tasson & Washer* wordt beloond

Tasson & Washer,
parketten tentoongesteld op de
wereldtentoonstelling te Parijs in
1878 en de half-
eeuwfeesttentoon-
stelling te Brussel
in 1880 (foto uit:
Théophile Fumière,
*Les arts décoratifs
à l'exposition du
cinquantenaire
belge*, Brussel,
1880, plaat 7),
Verzameling
Antiquariaat W. de
Goeij

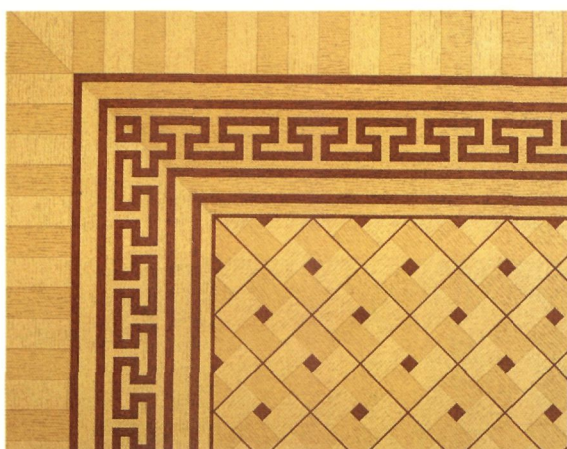
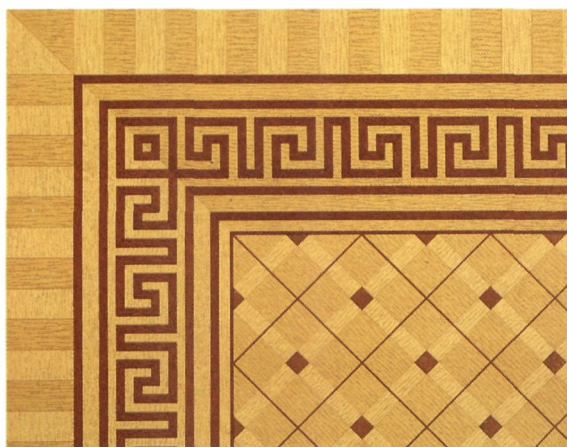
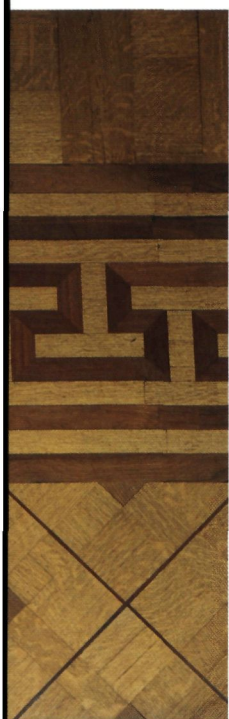
met goud. De Belgische verslaggever Romberg schrijft in zijn verslag : "[...] *Les traditions de supériorité qui datent des maisons Couvert & Lucas et Dekeyn frères, sont parfaitement conservées par leurs successeurs, au premier rang desquels il faut placer MM. Tasson et Washer. On peut dire que dans leurs ateliers le parquet est devenu une véritable oeuvre d'art, où les agencements de la mosaïque se retrouvent sous des formes agrandies, avec les dispositions les plus harmonieuses. Le panneau principal de MM. Tasson et Washer présente des demi-teintes et des ombres fondues comme dans un tableau.[...] La combinaison et l'ajustage des bois sont également parfaits*" (46).

Tasson & Washer, marqueteriepanelen die als vloer of wandbekleding kunnen worden gebruikt, *Eeuwfeesttentoonstelling*, 1880 (foto uit: Théophile Fumière, *Les arts décoratifs à l'exposition du cinquante-naire belge*, Brussel, 1880, plaat 8), Verzameling Antiquariaat W. de Goeij

Reeds in de *Almanach* van 1873 verschijnt onder de rubriek "*parquets (pour appartements)*" de naam A. Damman. Deze is eigenaar van een zagerij met machines, aangedreven door stoomkracht. Er worden moulures gemaakt voor de meubelmakerij en de bouw. Bovendien vervaardigt zijn firma mozaïek- en andere parketten. De fabriek is gelegen in de *rue des Mécaniciens*, nummer 4 (47). Ook in 1873 dient A. Damman een bouwaanvraag in bij de gemeente Kuregem voor een gebouwencomplex grenzend aan de *rue de la Clinique*, *rue Jorez* en de *rue R. Chandron*, wat hem wordt geweigerd omdat de dakconstructie te hoog is. Damman informeert de gemeente dat hij zijn architect de opdracht heeft ge-

geven het plan te wijzigen (48). In 1878 is Damman reeds geassocieerd met een zekere Cassard. De nieuwe firma Damman & Cassard is gevestigd in de *rue de la Tête de Mouton*, nr. 37 in Kuregem. Advertenties met afbeelding in de Almanach van 1880 en 1881 tonen de omvang van de zaak, die alle soorten schrijnwerk uitvoert en zich tevens specialiseert in het vervaardigen van schoolmeubilair (49).

DE NATIONALE HALF-EEUWFEESTTEN-TOONSTELLING TE BRUSSEL IN 1880

Hoewel deze tentoonstelling niet echt past in het rijtje van de wereldtentoonstellingen, mag zij in dit betoog niet ontbreken. Alle Belgische fabrikanten zetten hier hun beste beentje voor.

Architect Théophile Fumière schrijft uitvoerig over het huis Tasson & Washer in zijn werk over de industriële kunsten op de tentoonstelling te Brussel (50). Voor klasse 24 'kunstschrinwerk' steelt deze firma de show met prachtige mozaïekparketten. Zij stelt onder andere een paneel tentoon, verdeeld in drie compartimenten, waarvan zowel het ontwerp als de combinatie van de gebruikte houtsoorten uiterst rijk en gevarieerd zijn. Op een ondergrond van eik en citroenhout ontplooiën zich decoratieve motieven in rozenhout, amarant (purperkleurig hout), Amerikaanse en Italiaanse notelaar, palissander, ebbenhout, mahonie, teak, esdoorn, violethout, tamme kastanje en nog meer. Het centrale motief had reeds een gouden medaille behaald op de internationale tentoonstelling te Parijs in 1878. Twee andere panelen kunnen zowel als parketvloer als ter vervanging van wandbekleding worden gebruikt. Verder is er een ruime keuze van de meest eenvoudigste parketten

1	3	Brussel, Rekenhof (voormalig Paleis van Philips, Graaf van Vlaanderen).
2	4	
	5	

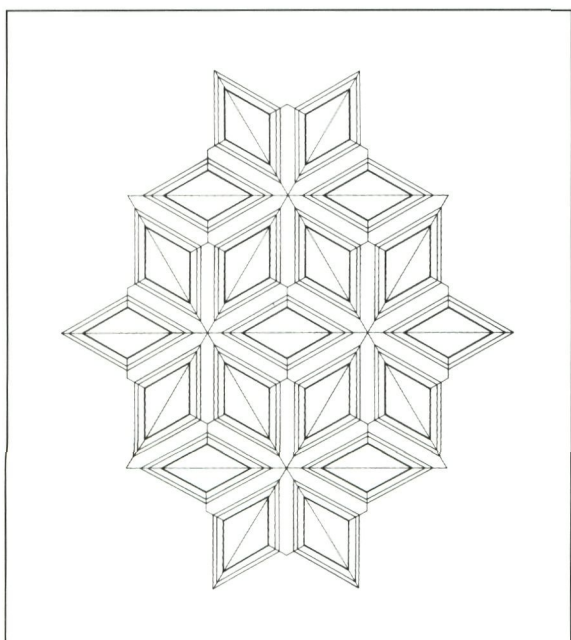
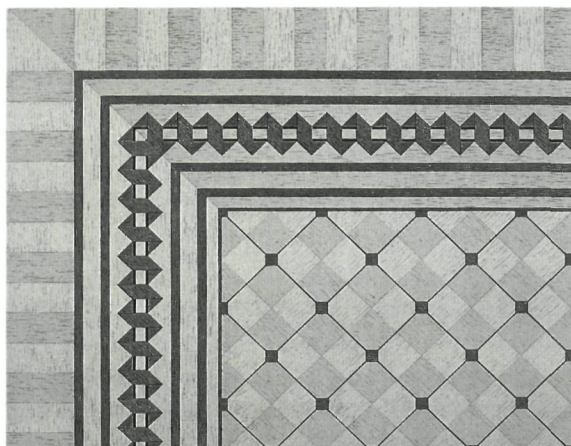
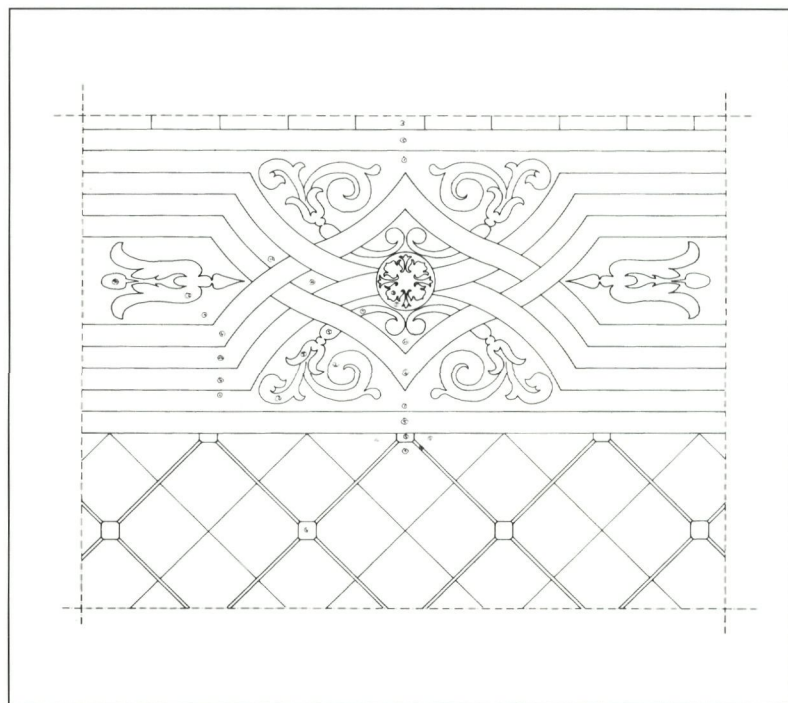
1. Huidig Bureau van de Eerste Voorzitter, detail van het parket, firma Tasson & Washer

2. Grote Rotonde, detail van het centrale marqueteriemotief, firma Tasson & Washer

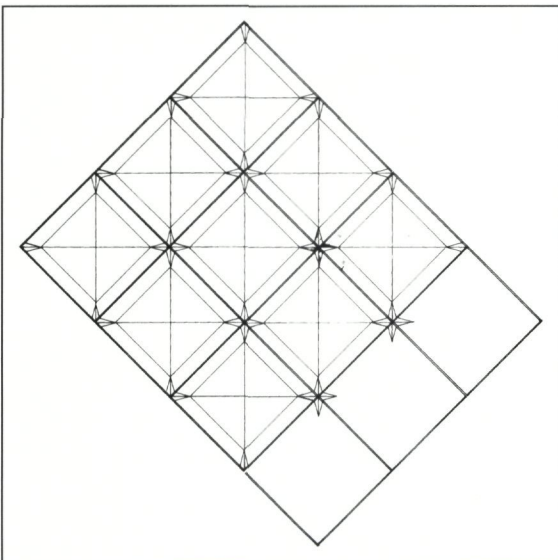
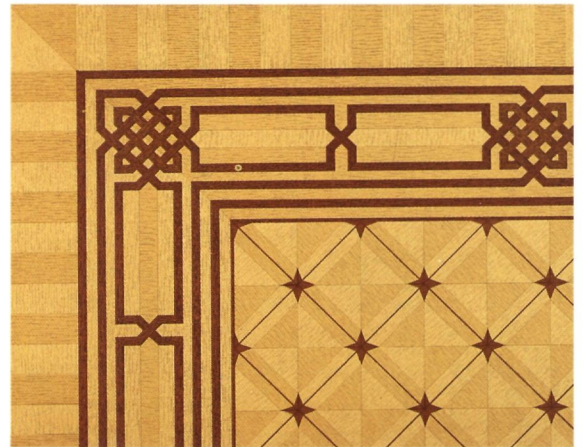
3-4. Het centrale motief en boordmotief waren nog steeds actueel in het begin van de 20ste eeuw zoals blijkt uit een modelboek van de firma Damman & Washer & Cie (archief Parket Jadoul)

5. Grote Rotonde, detail van de parketvloer, firma Tasson & Washer

1	4	6
2	5	7
3		9

Brussel, Rekenhof (voormalig Paleis van Philips, Graaf van Vlaanderen) (foto's O. Pauwels)

1. Grote Rotonde, detail van de parketboord, firma Tasson & Washer
- 2-8. Parketmotief uit een modelboek van de firma Damman & Washer & Cie, begin 20ste eeuw (archief Parket Jadoul)
3. Zaal van de Voorouders (voormalige Eetzaal), detailtekening van het parket (tekening Jürgen De Bie)
4. Tekening van de marqueteriefries en het centraal parketmotief (tekening Jürgen De Bie)
- 5-6-7. Zaal van de Voorouders (voormalige Eetzaal)
9. Zaal van de Voorouders (voormalige Eetzaal), detailtekening van parketmotief in de zaalhoeken (tekening Jürgen De Bie)

Advertentie van
"La Construction
Industrielle" uit
het architectuur-
tijdschrift
l'Emulation,
1883

in eik die zeven frank per m² kosten tot de meest rijke motieven, waaronder een Lodewijk XV-fries in rocaille die volgens Fumière van heel wat vakmanschap getuigt. Hij durft zelfs te stellen dat deze parketfabrikant de absolute perfectie heeft bereikt van wat op dit vlak mogelijk is.

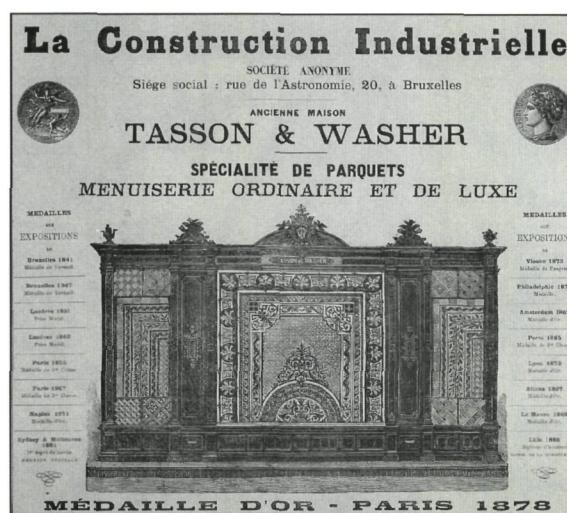
Op dat moment stelt de firma 250 arbeiders te werk. Het aantal is dus nagenoeg hetzelfde gebleven als in 1874. Zij beschikt nog steeds over 30 uiterst geperfectioneerde machines die het hout op alle mogelijke manieren kunnen bewerken. Naast de reeds vernoemde werken voor Leopold II, vermeldt Fumière onder andere de graven van Vlaanderen als opdrachtgevers. Hun voormalig paleis in de Regent-schapsstraat te Brussel, het huidige Rekenhof, bevat nog enkele van deze schitterende parketten. Philips, broer van Leopold II, kocht het paleis in 1866 van Joseph Arconati Visconti, heer van Gaasbeek, en gaf aan architect Gustave Saintenoy (1832-1892) opdracht het te verbouwen en te vergroten. Na zijn huwelijk met prinses Marie van Hohenzollern op 25 april 1867, werd het hun officiële residentie. Van 1883 tot 1890 werd het gebouw nogmaals vergroot. Ook in het kasteel van de Amerois te Bouillon, een buitenresidentie van de graven, plaatste Tasson & Washer de parketten (51).

Van Jozef Godefroy is geen spoor te bekennen op de half-eeuwfeesttentoonstelling. Uit een prijsofferte van 20 maart 1879 gericht aan de Nationale Bank van België blijkt dat de firma op dat moment reeds door Alfred Delbryère wordt geleid. Deze neemt in zijn briefhoofd de commerciële gegevens van zijn voorganger over. Hieruit blijkt eens te meer het belang van prijsmedailles als wapen in de concurrentiestrijd. De Almanach van 1880 bevestigt de overname door A. Delbryère, die hetzelfde adres aanhoudt.

AMSTERDAM 1883

De wereldtentoonstelling te Amsterdam in 1883 brengt enkele opmerkelijke gegevens aan het licht. Het is namelijk een Belgische firma die gelast werd met de uitvoering van dit grootschalige project. Gedurende meer dan twee jaar werkte de naamloze vennootschap *La Construction Industrielle* met een groot aantal Belgische bedrijven en arbeiders aan de realisatie van de tentoonstellingsgebouwen.

La Construction Industrielle was kort daarvoren opgericht door het samengaan van de firma's Tasson en Washer, die reeds in 1882 deze naam had aangenomen, en het nog jonge Damman & Cassard. In de

Almanach van 1882-83 lezen we: "*La Construction industrielle (Société anonyme Franco-belge, ancienne maison Tasson et Washer), Siège social: Astronomie 20*" (52).

Bovendien verschijnt de naam van Félix Tasson in de lijst van leden van het Nederlands uitvoerend comité dat was opgericht onder de hoge bescherming van koning Willem III en belast was met de organisatie van deze wereldtentoonstelling (53).

Dat deze Belgische industrieel de stuwende kracht vormde achter deze immense onderneming blijkt uit wat architect Théophile Fumière op 13 april 1883

La Construction Industrielle, Salon-
betimmeringen
in Henri II-stijl
tentoongesteld
op de eeuwfeest-
tentoonstelling
te Brussel in 1880
en op de wereld-
tentoonstelling te
Amsterdam in 1883
(foto uit: Théophile
Fumière, *Les arts
décoratifs à l'expo-
sition du cinquante-
naire belge*, Brus-
sel, 1880, plaat 9,
Verzameling
Antiquariaat W. de
Goeij)

Vanaf 1891
verschijnt in het
tijdschrift l'Emula-
tion een pagina-
grote advertentie
van de firma
Damman & Washer
(foto uit l'Emulation,
1891)

schrijft, enkele weken voor de officiële opening van de tentoonstelling: *"On travaille en ce moment avec une activité prodigieuse dans toutes les parties de l'édifice. De nouvelles brigades de charpentiers, de menuisiers, de serruriers, de zingueurs, envoyées par 'la Construction industrielle', arrivent chaque jour de Bruxelles pour renforcer le personnel énorme qui travaille sous les ordres de notre compatriote M. Félix Tasson, l'un des chefs de l'ancienne maison Tasson et Washer, qui, après avoir conçu les moyens d'une exposition internationale à Amsterdam, a pris la direction générale de cette colossale entreprise"* (54). Félix Tasson werd hierin bijgestaan door zijn vennoot Charles Washer die de administratieve zaken op zich nam.

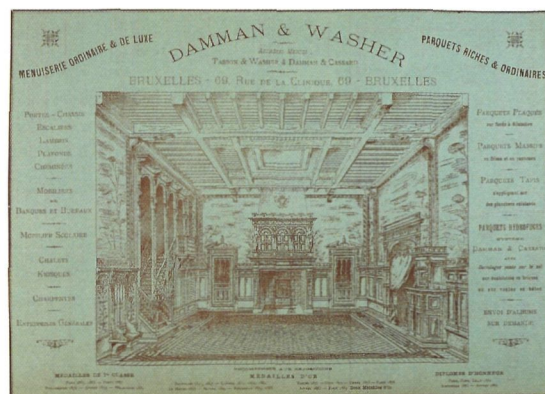
In de lijst van personen die hun steun hadden verleend aan het boek van Fumière *L'Exposition d'Amsterdam*, opgedragen aan Leopold II, staat als woonplaats van Félix Tasson *"Paris"* (*rue Hauteville*) en niet Brussel vermeld. In Parijs legde Félix Tasson belangrijke commerciële contacten wat blijkt uit de vele werken die de firma in Parijs uitvoerde (55).

Eén van de meest recente werken van zijn firma was de parketvloer in Lodewijk XIV-stijl, met een dubbele fries, voor de grote balzaal van het hotel van baron de Hirsch in Parijs. Een tentoongesteld fragment hiervan werd door Fumière beschouwd als het *nec plus ultra* van de parketindustrie (56).

Verder konden de bezoekers te Amsterdam alle mogelijke parketten bewonderen, gaande van zeer eenvoudige tot uiterst kostbare, alsook prachtig schrijnwerk voor een salon in Henri II-stijl (57). Tenslotte had deze firma alle gebouwen van de Amsterdamse expo op haar actief. Ietwat chauvinistisch eindigt Fumière zijn verslag over *la Construction Industrielle*: *"Car nous pouvons affirmer, sans craindre d'être contredit, que si l'Exposition d'Amsterdam existe, c'est grâce à 'la Construction industrielle' et à son chef aussi intelligent qu'énergique, M. Félix Tasson.[...] C'est un Belge et une Société belge qui ont entrepris l'édification des bâtiments de l'Exposition. Les splendides résultats obtenus font donc honneur au nom belge"* (58). Dat de hoogste onderscheiding werd toegekend was meer dan terecht.

ANTWERPEN 1885

De eerste wereldtentoonstelling door België georganiseerd, ging door te Antwerpen in 1885. *La Construction Industrielle* behaalt opnieuw de hoogste onderscheiding. Bij de speciale prijzen toegekend

aan de meest verdienstelijke medewerkers, worden bovendien alle oprichters van deze firma beloond. Charles Washer, administratief directeur, en Félix Tasson krijgen een gouden-medaillediploma. Tasson staat echter niet bij België maar wel bij Frankrijk vermeld, vermits hij in Parijs woonachtig is en aldaar de firma vertegenwoordigt. A. Cassard, directeur boekhouding, en A. Damman, directeur van de parketafdeling, behalen elk een bronzen-medaillediploma, evenals François Van Roose die hoofd is van de schrijnwerkerij-afdeling van deze firma (59).

In de officiële lijst van de Belgische exposanten aanwezig te Antwerpen in 1885 staat bij *La Construction Industrielle* vermeld dat de firma Damman & Cassard een nieuw systeem van parketvloer heeft ontwikkeld, genaamd *"parquet hydrofuge"* (60). Vanaf 1891 verschijnt in het architectuurtijdschrift *l'Émulation* een paginagrote advertentie van de firma Damman & Washer (het oude *Construction Industrielle*) waarin volgende technische uitleg: *"Parquets Hydrofuges, système Damman & Cassard, avec Carrelages posés sur le sol sur vouutelettes en briques ou sur voutes en béton"*. Met dit nieuwe systeem hoefde men geen balken meer te plaatsen onder het parket en door de waterdichte ondergrond van bitumen kon het hout niet meer worden aangetast door opstijgend vocht. Bovendien werd het parket onbrandbaar. Dit systeem was uitermate geschikt voor onder meer openbare gebouwen, ziekenhuizen, kazernes, scholen en stations. Het raakte alom verbreid en andere firma's zoals Louis de Waele en Auguste Lachappelle namen het over (61). Naast dit 'waterdichte' systeem vermeldt de advertentie ook nog: *"Parquets plaqués sur fonds à dilatation, parquets massifs en frises et en panneaux, en parquets tapis s'appliquant sur des planchers existants"*. Het parket op een krimpvrije ondervloer (*Parquets plaqués sur fonds à dilatation*) komt uitgebreid aan bod in een later hoofdstuk.

**LIJST VAN DE BELANGRIJKSTE WERKEN UITGEVOERD DOOR DE FIRMA
DAMMAN & WASHER IN DE TWEEDE HELFT VAN DE 19DE EN HET BEGIN VAN DE 20STE EEUW**

**OVERZICHT VAN DE MEDAILLES EN DECORATIES
TOT EN MET 1904 ZOALS DOOR DE FIRMA VERMELD
STAAT IN HAAR CATALOGI**

In België

Het Koninklijk Paleis	Antwerpen
idem	Brussel
Het kasteel van de Koning	Laken
idem	Oostende
idem	Ardennen
idem	Ciergnon
idem	Ravenstein
"La Villa Royale des Palmiers"	Laken
Het Paleis van Z.K.H. de Graaf van Vlaanderen	Brussel
Het kasteel van Z.K.H. de Graaf van Vlaanderen	Amerois
Het Paleis der Natie	Brussel
Het Hôtel van de Minister van :	Brussel
- Financiën	
- Binnenlandse Zaken en Onderwijs	

In het Buitenland

Het Paleis van de Koningin van Holland	Den Haag
Het Kasteel van de Koningin van Holland	't Loo
Het Kasteel van de H. Jean Coquelin	Reuil
Het Kasteel van de H. Georges Nagelmakers	Villepreux
Het Kasteel van de H. Burggraaf de Villeneuve	Choisy-au-Bac
Het Kasteel van de H. Dormeuil	Margival
Het <i>Riviera-Palace</i>	Monte-Carlo
Het <i>Elysée-Palace</i>	Parijs
Het Hôtel van de H. Baron de Hirsch	Parijs
Het Hôtel van de H. Baron de Rothschild	Parijs
Het Kasteel van de H. Baron de Rotschild	Laversine
Het Hôtel van de H. de Haynin	Parijs
Het Hôtel de Gastine Renette, avenue d'Antin	Parijs
Het Hôtel van de Verzekeringsmaatschappij Le Phénix	Parijs
De <i>Banque de France</i>	Parijs
Het Kasteel van de H. Descamps	Biarritz
Het kasteel van de H. Dormeuil	Margival
Het Hôtel van Lord Sassoon de Rotschild	Londen
Het Hôtel van de H. Minister Goschen	Londen
Het kasteel van de H. Hertog de Bradfort	Londen
Het Kasteel van de H. Stuart	Ardingly
Het Kasteel van Dalmellington	Ayr
Het Gouvernementeel Paleis	Buenos-Aires
Het Hôtel van de H. Hector Cobo	Buenos-Aires
Het Hôtel van de H. Anchorena	Buenos-Aires

- Industrie en Arbeid
- Spoorwegen, Post en Telegrafie
- Landbouw
- Justitie

Het Paleis van het Provinciaal Gouvernement	Antwerpen
idem	Brugge
idem	Brussel
idem	Gent
idem	Hasselt
idem	Luik
Het Kasteel van de H. Prins de Ligne	Beloeil
Het Hôtel van de H. Prins de Caraman Chimay	Brussel
Het Justitiepaleis	Brussel
Het Beurs"paleis"	Brussel
Het Stadhuis	Brussel
Het Broodhuis ("Maison du Roi")	Brussel
De Muntschouwburg	Brussel
Het Parktheater	Brussel
De Vlaamse Schouwburg	Brussel

Het Hôtel van de H. Paz	Buenos-Aires
Het Hôtel van de H. de Urquiza	Buenos-Aires
Het Hôtel van de H. Pinero	Buenos-Aires
Het Hôtel van de H. Mihanovitch	Buenos-Aires
De Kathedraal	Buenos-Aires
Het <i>Solis Theater</i>	Montevideo
Het <i>Casino</i> van Empedrado	
Het Stedelijk Theater van Rio de Janiero	Rio de Janiero
De Rechtsfaculteit	Rio de Janiero
Het Hôtel van de H. Minister Limantour	te Mexico
Het Hôtel van de H. Larain	Valparaíso
Het Hôtel van de H. C.G. Weld	te Boston
Het <i>Gouvernement House</i>	Salisbury
Het <i>Winter Palace</i>	Louksor
De Indo-China Bank	Saïgon
Het Belgisch Gezantschapspaleis	Pekin
Het Belgisch Gezantschapspaleis	Seoul
Het Hôtel van de H. Chavarri	Bilbao (Spanje)
De <i>Kring Calderon de la Barca</i>	Valladolid (Spanje)
Het Paleis van Z.K.H. de hertog van Bragance	Lissabon
Het Kasteel van H.K.H. Mevrouw de hertogin van Nassau	

"Ainsi que dans un grand nombre de propriétés en Angleterre, en Allemagne, en Hollande, en Italie, en Algérie, en Egypte, au Transvaal, aux Etats-Unis d'Amérique, au Brésil, à la République Argentine, etc".

**OVERZICHT VAN DE MEDAILLES EN DECORATIES
TOT EN MET 1904 ZOALS DOOR DE FIRMA VERMELD
WORDT IN HAAR CATALOGI**

Médailles de 1re Classe:

Porto	1865
Paris	1867
Philadelphie	1876
Sidney	1879
Melbourne	1880
Paris	1885

Médailles d'Or

Bruxelles	1841
Bruxelles	1847
Londres	1851
Londres	1862
Le Havre	1868
Altona	1869
Amsterdam	1869
Naples	1871

Diplomes d'Honneur

Paris	1882
Gand	1882
Lille	1882
Amsterdam	1883
Anvers	1885
Chicago	1893
Anvers	1894

Grands Prix:

Anvers	1894
Bruxelles	1897
Paris	1900
Saint-Louis	1904

Distinctions honorifiques:

- 4 décorations de l' Ordre de Léopold de Belgique.
- 1 décoration de la Légion d' Honneur de France
- 1 décoration du Lion Néerlandais de Hollande
- 1 décoration de la Couronne d'Italie
- 1 décoration de la Couronne de Fer d' Autriche

**HET EINDE VAN DE 19DE EN HET BEGIN
VAN DE 20STE EEUW**

Na 1885 kende de Belgische parketindustrie een belangrijke expansie. In de *Almanach* van 1887 is de naam *La Construction Industrielle* reeds gewijzigd in *Damman & Washer*. De naam Tasson is verdwenen, wat wijst op een verschuiving in de aandelen, mogelijk door het overlijden van Félix Tasson. Ook het adres verandert. De firma is nu gevestigd in "Cureghem, rue de la Clinique", nummer 75 (62).

Op de wereldtentoonstelling te Parijs in 1889 behaalt Damman & Washer een gouden medaille. Na 1889 is de firma gevestigd in de *rue de la Clinique*, nummer 69.

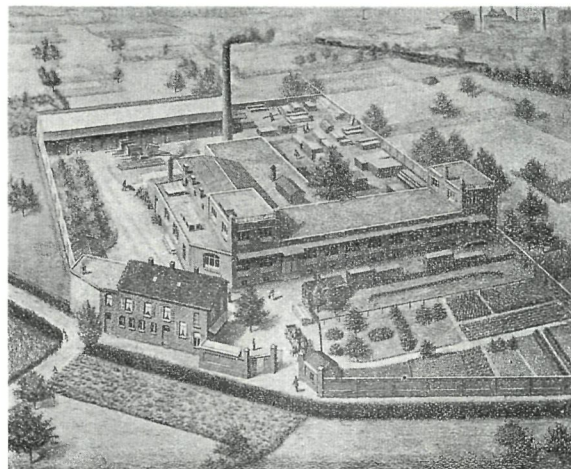
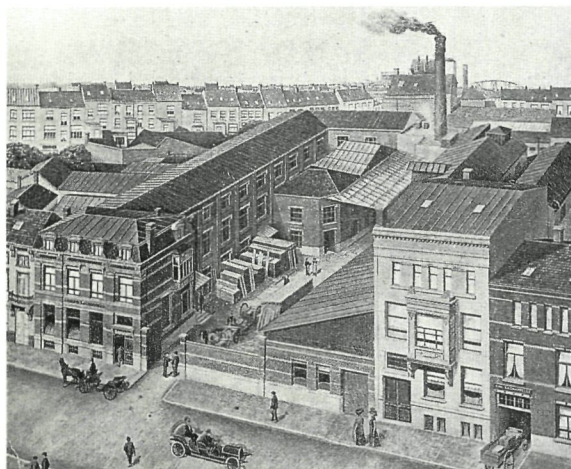
Hoger vernoemde advertentie in het tijdschrift *l'Émulation* verschaft tevens inzicht in haar activiteiten. Naast verschillende soorten parket vervaardigt zij deuren, raamomlijstingen, lambriseringen, plafonds, schoorsteenmantels, bank-, bureel- en schoolmeubilair, chalets en kiosken. Bovendien voert zij timmerwerk uit en neemt algemene bouwwerken aan.

Vanaf 1889 krijgt zij er een geduchte concurrent bij, namelijk het parket- en schrijnwerkbedrijf *Louis De Waele*, dat eveneens een gouden medaille behaalde te Parijs (63). In de *Almanach* van 1887 verscheen de firma van de gebroeders Jules en Louis De Waele nog steeds onder de rubriek "menuisiers". Op de wereldtentoonstelling van Parijs in 1878 hadden zij reeds zilver behaald met een deel van een trap met bijpassende lambrisering in gesculpteerde eik, als voorbeeld van de hoofdtrap die zij voor de graaf van Vlaanderen in diens kasteel van de Amerois te Bouillon hadden vervaardigd (64). Théophile Fumiè-re schreef naar aanleiding van de half-eeuwfeesttentoonstelling te Brussel in 1880: "*L'Ensemble des lambris de la salle de la Cour d'assises du nouveau Palais de Justice de Bruxelles est un spécimen hors ligne de menuiseries artistiques. Conçus dans le style grec-romain, ces lambris ont un cachet riche et sévère; le bois de chêne est relevé par des parties d'ébène qui accusent nettement les différents membres de moulures. [...] MM. De Waele frères ont droit à tous les éloges pour la façon dont ils ont interprété cette partie de leur entreprise*" (65). Het bedrijf voerde onder de leiding van de gebroeders De Waele vooral kunstschrjnwerk uit. Pas wanneer het bedrijf in handen komt van Louis De Waele wordt de productie van parket belangrijk. Vanaf 1891 adverteert het bedrijf in de *Almanach* onder de rubriek "Parquets". Uit een schrijven van Philips, graaf van Vlaanderen, aan de minister, gedateerd 29 oktober

► Fabrik van Auguste Lachappelle te Antwerpen, 1910 (archief firma Lachappelle)

► Fabrik van Auguste Lachappelle in Breda, 1910 (archief firma Lachappelle)

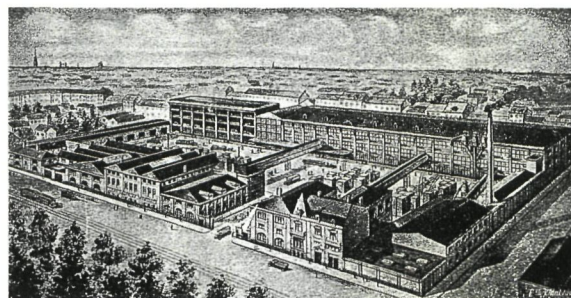
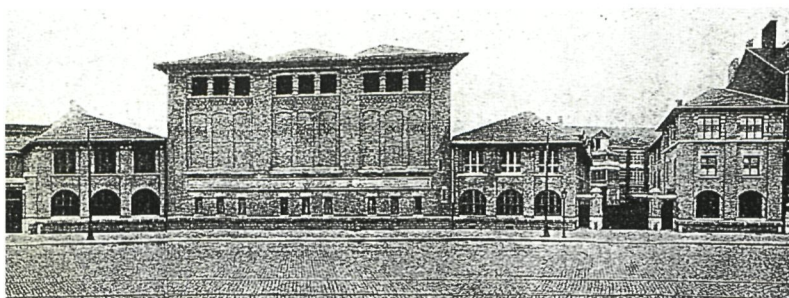
1886, blijkt dat Louis De Waele meerdere werken voor de broer van Leopold II heeft uitgevoerd, alsook een belangrijke bijdrage heeft geleverd als aannemer tot de herinrichting van de Kamer van Volksvertegenwoordigers na de brand in 1883. Als blijk van erkenning voor diens vele verdiensten aan het vaderland op economisch, sociaal en artistiek vlak vraagt Philips aan de minister om Louis De Waele een decoratie te verlenen (66). Het briefhoofd van de firma op een factuur van 26 juli 1892 vermeldt inderdaad de verheffing van Louis de Waele in de Leopoldsoorde (67). Ook in de *Almanach* verschijnt het Leopoldskruis.

Naar het einde van de eeuw verschijnt het huis *Lachappelle* ten tonele. De firma werd gesticht in 1889 door Auguste Lachappelle en was gevestigd in de Provinciestraat 21, te Antwerpen en vervaardigde enkel parketvloeren. Zij nam deel aan de wereldtentoonstelling te Antwerpen in 1894. In 1904 bezit de ondernemende Auguste Lachappelle reeds een tweede fabriek te Breda (68). Het bedrijf is momenteel aan zijn vierde generatie toe.

De firma Damman & Washer kende eveneens een sterke uitbreiding. In het begin van de 20ste eeuw

bezat zij tentoonstellingsruimten in Brussel, Parijs en Antwerpen. Op drie plaatsen te Brussel had zij fabrieken en opslagruimten (69). Omstreeks 1897 wijzigt de naam Damman & Washer in Damman & Washer & Cie. Henri Damman wordt de leidende figuur in het bedrijf. In 1908 vraagt hij een bouwtoelating aan voor houtopslagruimten op een terrein dat grenst aan het kanaal van Charleroi en het slachthuis van Curegem (Anderlecht) (70). Op het briefhoofd van de aanvraag staat duidelijk vermeld: "*Maison Damman & Washer. Henri Damman & Cie*". Het adres is nog steeds "*rue de la Clinique, 65*" te Curegem (Brussel-Zuid). De gebouwen in de *Kliniekstraat* bestaan nog steeds maar staan momenteel leeg.

Ook de firma Louis De Waele breidt uit. In 1891 oefent zij reeds activiteiten uit in een nieuwe fabriek aan de boulevard Leopold II (Molenbeek) (71). Bekende architecten als Henri Beyaert, Janlet en Eugène Dhucque (zoon van Beyaert) werkten voor De Waele (72). Een verkoopscatalogus van omstreeks de eeuwwisseling toont een uiterst modern en groot fabriekscomplex dat beschikt over een moderne zagerij, machines voor houtbewerking en drooginstallaties. Sinds de stichting van het bedrijf in 1866 was het aantal arbeiders tot 600 aangegroeid (73).

► Gevel van het nieuwe fabriek van Louis De Waele aan de Leopold II laan te Brussel, circa 1900 (archief Parket Jadoul)

► Overzicht van het fabriekscomplex van Louis De Waele omstreeks 1900 (archief Parket Jadoul)

Brussel, Hotel
Solvay, firma
Pelseneer, detail
van parket
(foto O. Pauwels)

Brussel, Hotel
Solvay, firma
Pelseneer, detail
van het parket
waarin de initialen
van Armand Solvay
(foto O. Pauwels)

Tot slot willen wij erop wijzen dat de schitterende creaties van onze art nouveau-architecten ondenkbaar waren geweest zonder het vakmanschap van een hele generatie uiterst bekwame ambachtsslui, die haar wortels had in de voorgaande periode. De prachtige parketten in het Hôtel Solvay, vervaardigd door de 'kunstschrijnwerkers' van de firma *Pelseneer*, bewijzen dit eens te meer (74).

Deze firma, gespecialiseerd in "*la grande menuiserie*" bestond reeds in 1790. Guillaume Pelseneer behaalt op de nationale nijverheidstentoonstellingen te Brussel in 1835 en 1841 telkens een *médaille de*

vermeil voor de uitstekende kwaliteit en afwerking van zijn producten (75). Hij leverde in 1853 verschillende meubelen aan Leopold I en was onder meer verantwoordelijk voor het schrijnwerk van de gevelvensters van het Hôtel van de Gouverneur van de Nationale Bank (76). Zoals hoger vermeld, verschijnt de firma vanaf 1855 in de *Almanach* onder de rubriek "*Parquets (pour appartements)*". Zij vervaardigde het leeuwenaandeel van het schrijnwerk bestemd voor de Belgische afdeling op de wereldtentoonstelling van Wenen in 1873 (77). Voor de uitvoering van de lambriseringen van het salon in Vlaamse neore-

►
Brussel, Koninklijk
Paleis, Troonzaal,
parket van de
firma Tasson &
Washer, 1872 (foto
O. Pauwels)

naissancestijl, dat architect Van Ysendyck voor de half-eeuwfeesttentoonstelling van Brussel had ontworpen, was zij eveneens verantwoordelijk (78). Toen Horta voor de firma Pelseneer koos, was hij allicht reeds overtuigd van het perfecte resultaat van de uit te voeren werken (79).

ENKELE PARKETVLOEREN UIT HET KONINKLIJK PALEIS

Tot nog toe werden geen archiefstukken teruggevonden in verband met de uitgevoerde werken van de firma Tasson en Washer in de feestzalen van het Koninklijk Paleis, waarover sprake is in de verslagen en catalogi van de wereldtentoonstellingen vanaf 1873. Om de werken in het Paleis te kunnen lokaliseren diende de bouwgeschiedenis te worden nagegaan.

Brussel, Koninklijk
Paleis, Schemati-
sche plattegrond
eerste verdieping

Zeer algemeen kan worden gesteld dat het Paleis in vier bouwfasen zijn huidige vorm kreeg: de Oostenrijkse tijd, de Nederlandse tijd onder Willem I, de verbouwingen onder leiding van architect Balat (ca. 1868-1872) en tenslotte deze onder architect Maquet (gestart in 1904) (80).

Leopold I stierf op 10 december 1865. Sinds 1862 waren op aandringen van de kroonprins aan het centrale gebouw en de linkervleugel bouwwerken uitgevoerd. Tussen 1868 en 1874 liet Leopold II ingrijpende vergrotingswerken uitvoeren door architect Alphonse Balat (1818-1895). Er kwam een nieuwe monumentale trap, de *Grote Eretrap*. Op de eerste verdieping bouwde hij een nieuwe *Balzaal*, waarvan een deel dienst deed als Troonzaal. Ook de *Grote Galerij*, de *Marmeren Zaal* en het *Salon van de Denker* werden door Balat verwezenlijkt.

Balat had in 1864 gepland dat men eind 1868 klaar zou zijn met de werken. In werkelijkheid bleef men

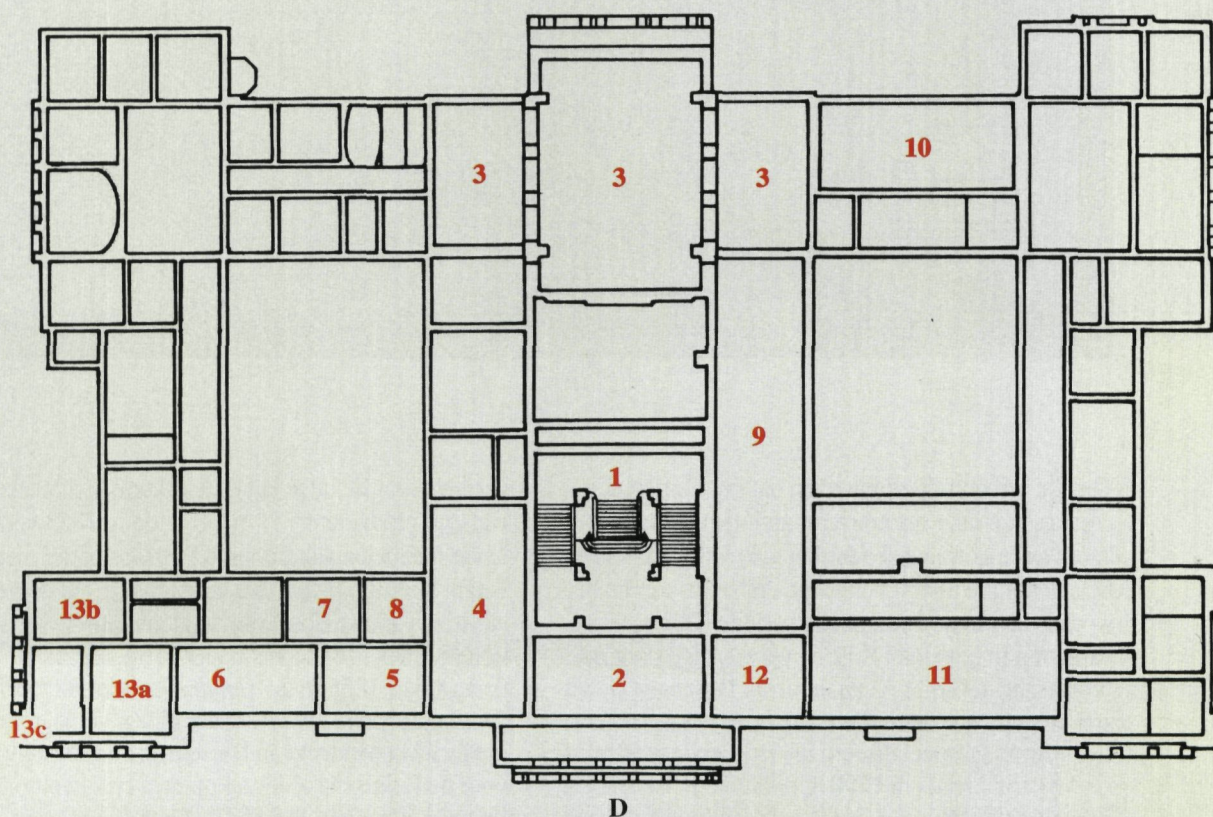
D. Paleizenplein

1. Grote Eretrap
2. Grote Voorkamer
3. Troonzaal
4. Empirezaal

5. Klein Wit Salon
6. Groot Wit Salon
7. Goyasalon
8. Leopold I-salon

9. Grote Galerij
10. Marmerzaal
11. Spiegelzaal
12. Salon van de Denker

- 13 a. (voormalige) Eetkamer
- 13 b. Hoeksalon
- 13 c. (voormalige) Slaapkamer

Brussel, Koninklijk
Paleis, Troonzaal,
detail van een
friesmotief (foto
O. Pauwels)

tot 1872 bezig met de ruwbouw en tot na de jaren 1880 met de afwerking. De uiteindelijke afwerking van de zalen (verguld) geschiedde pas in 1897 (81).

De parketvloeren waarvan sprake is op de wereldtentoonstelling te Wenen in 1873 zijn deze van de nieuwe feestzalen van Balat. Op basis van voorgaande gegevens kan worden gesteld dat zij in 1872 werden geplaatst. Het Salon van de Denker, dat niet tot het feestgedeelte behoorde, bevat minder rijkelijke parketten.

In 1904 startte een nieuwe bouwfase, met Henri Maquet (1839-1909) als architect. Het Paleis kreeg een nieuwe gevel. Ook kwam er op de eerste verdieping onder meer een nieuw hoek-appartement met een slaapkamer, een hoeksalon (*Salon d'Angle*) en een lunchkamer (*Salle à Déjeuner*).

De firma Henri Damman & Cie plaatste in 1907 en 1908 in twee fasen heel wat parketten in het Paleis. Vooreerst werden de parketvloeren van de Grote Voorkamer, Empirezaal (in 1870 aangeduid als *Salle à manger* of *Grande Buffet*) en Salon van de Denker vernieuwd. Deze waren allicht beschadigd door de gevelwerken. In een tweede fase werd parket geplaatst in het nieuwe hoekappartement (eetkamer, salon en slaapkamer) en werd dat van de Witte Salons, het Goya- en het Leopold I-salon ver-

nieuwd (82). Van voornoemde werken bevinden zich nog documenten in het Algemeen Rijksarchief te Brussel (83).

De parketten van de Salle à manger, grande anti-chambre en salon du penseur

Op 28 juli 1907 schrijft de firma Henri Damman & Cie in op de aanbesteding voor het uitvoeren van werken (leggen van parketvloeren) die reeds door de staat waren goedgekeurd op 10 november 1890 en aangepast op 27 november 1897.

Deze aanbesteding wordt door de architect Maquet op 25 oktober 1907 voorgelegd aan de minister van Openbare Werken, Delbeke en goedgekeurd door deze laatste op 29 oktober 1907. De uit te voeren werken zijn:

- * het wegnemen van de bestaande plankenvloeren en parketten, het gelijkmaken van de steunbalken en het vervangen van de slechte stukken ervan (84);
- * de levering, plaatsing, het schuren en boenen van de rijkelijke parketten, 42 mm dik, in eerste keus Slavonisch eikenhout en fijne exotische houtsoorten.

Het gaat om drie vertrekken: de Eetkamer (huidige Empirezaal), de Grote Voorkamer en het Salon van de Denker (gelegen naast de Grote Voorkamer). De tekening en de boord van de parketvloer van de Eetkamer dient een reproductie te zijn van de be-

Brussel, Koninklijk Paleis, Grote Galerij, parket van de firma Tasson & Washer met de initiaal van Leopold II, 1872 en detail van één van de hoekmedaillons met de vorstelijke initialen (foto O. Pauwels)

staande parketvloer. Ditzelfde motief zal tevens in de Grote Voorkamer worden gebruikt. Voor het Salon van de Denker moet het nieuwe parket ook een reproductie zijn van het vroegere parket.

De fabrikant verbindt zich ertoe de werken uit te voeren vóór eind januari 1908. Het schuren en het boenen zal geschieden op aanwijzing van de architect. De totale som bedraagt 17.636, 83 frank. Op 12 september 1908 had de firma Damman deze werken nog steeds niet beëindigd. Zij wordt hiervoor op het matje geroepen door de minister. De architect verdedigt de firma door erop te wijzen dat er allicht een aanvaardbare reden is voor de vertraging en vraagt dan ook om eventuele sancties uit te stellen tot na de voltooiing van de werken.

Zoals hoger reeds werd aangeduid, dateert het ster-vormige parket van de *Salle à Manger* (Empirezaal) oorspronkelijk uit de periode van Willem I en werd het naar alle waarschijnlijkheid door de firma Couvert & Lucas geplaatst. Het kleurencontrast en het geometrische patroon vertonen gelijkenis met de parketvloeren van het Paleis der Academiën, waarvan de datum - 1828 - in de Troonzaal werd ingewerkt.

De Grote Voorkamer die tot stand kwam tijdens het bewind van Willem I, vormde de eerste schakel in de verbinding tussen de vroegere woning van de Oostenrijkse gevolmachtigd minister en het hotel van de Oostenrijkse Secretarie van Staat en Oorlog. Ze werd gebouwd onder leiding van architect Charles Vander Straeten (1771-1852), dus vóór 1825, en afgewerkt onder diens opvolger Tilman François Suys (1783-1861) (85). Na de verbou-wingswerken kreeg ze haar huidige benaming. Daarvoor deed ze dienst als banketzaal. Of de oorspronkelijke vloer identiek was aan die van de Empirezaal is niet zeker. Wel staat vast dat Maquet het motief van het parket van de Empirezaal ook hier heeft gebruikt, allicht om een visuele eenheid te bekomen tussen beide zalen.

Het Salon van de Denker was - zoals hoger reeds werd vermeld - een realisatie van Alphonse Balat. De vierkante vorm van de kamer, ook *Salon Carrée* genoemd, dateert reeds uit de Oostenrijkse periode. Hier verhief zich vroeger het huis van de Oostenrijkse Secretarie van Staat en Oorlog. Dit huis werd grotendeels vernietigd bij de vergroting van het Paleis in 1868 en bij de gevelwerken van 1904 (86). De oorspronkelijke parketvloer waarvan die van de

Brussel, Koninklijk
Paleis, Marmerzaal,
firma Tasson &
Washer, detail van
het parket, 1872
(foto O. Pauwels)

firma Henri Damman & Cie in 1907 een imitatie diende te zijn - "*Milieu et bordure comme celui existant auparavant*" - dateerde waarschijnlijk van 1872 en was gelijktijdig met die van de feestzalen geplaatst door Tasson & Washer. Het parket is eenvoudiger dan dat van de feestzalen. Boorden en parketmotief werden teruggevonden in een modelboek van de firma Damman & Washer.

De parketten van het Groot en Klein Wit Salon, de Biljartzaal en Fumoir alsook deze van het nieuwe hoekappartement: de slaapkamer, het hoeksalon en de lunchkamer.

Op 30 juni 1908 schrijft Maquet aan minister Delbeke, Minister van Openbare Werken, een brief met in bijlage de aanbesteding van de firma Damman en Cie alsook twee tekeningen, betreffende de plaatsing van parketten in het Grote en Kleine Witte Salon, de Biljartzaal, de Fumoir, de slaapkamer, het hoeksalon, de lunchkamer (*salle à déjeuner*), de gang en de doorloop voor een bedrag van 28.283,66 frank. Jammer genoeg werden de tekeningen niet teruggevonden.

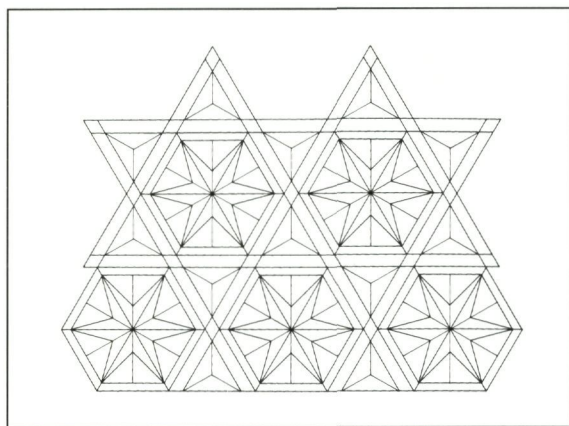
De minister had voordien blijkbaar bezwaren gemaakt omdat de architect geen openbare aanbesteding had geplaatst voor deze werken. Maquet verdedigt zich als volgt: "*[...]il est bien difficile de mettre cette entreprise en adjudication, attendu qu'elle constitue un travail artistique; de plus les anciens parquets ont été exécutés d'après les modèles de M.M. Damman et pour qu'il y ait concordance dans l'ensemble de ces travaux il est indispensable qu'ils soient confiés à M.M. Damman et Cie.*"

Hoogstwaarschijnlijk bedoelt Maquet met '*les anciens parquets*' de parketvloeren die de firma Tasson en Washer in 1872, onder leiding van Balat, in de feestzalen van het Paleis had gelegd.

Op 8 juli 1908 krijgt de firma Henri Damman & Cie de toezegging voor het uitvoeren van de werken die bestaan uit:

- * het leveren en plaatsen van steunbalken, in rood noords grenen (*sapin rouge du Nord*), vastgehaakt aan de moederbalken met speciale haken (het totaal aantal m² bedraagt 556, 23);
- * het leveren en plaatsen van een ondervloer in rood noords grenen, vlak en van dikte geschaafd (*'raboté sur nue face'*) (idem aantal m²);
- * het leveren, plaatsen, schuren en boenen van rijke parketten, met een totale dikte van 42 mm, gefineerd met eerste keus Slavonisch eikenhout en fijne exotische houtsoorten, gelijmd op een ondergrond van rood noords grenen, volgens de tekenin-

Brussel, Koninklijk
Paleis, Empirezaal,
tekening van
het parketmotief
(tekening Jürgen
De Bie)

Brussel, Koninklijk
Paleis, Empirezaal,
de oorspronkelijke
mozaïekparket van
de firma Couvert &
Lucas werd in 1908
opnieuw herlegd
door de firma Henri
Damman & Cie
(foto O. Pauwels)

M&L BINNENKRANT

Nr. 92
Bijlage bij
M&L 17/3
mei-
juni
1998

Europalia '98
Tentoonstelling
Praag, Art Nouveau
Detail van het
gemeentehuis
te Praag

Literatuur

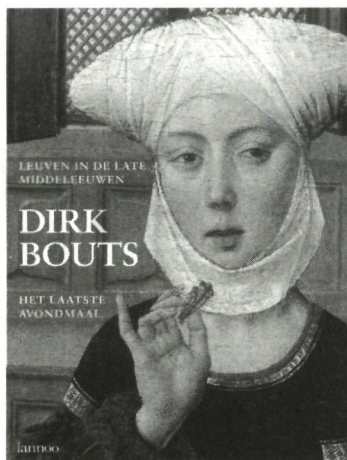
DIRK BOUTS IN LEUVEN

550 jaar geleden werd de eerste steen gelegd van het stadhuis van Leuven. Om dit te vieren zijn er in het najaar een aantal boeiende tentoonstellingen opgezet in diverse historische monumenten.

Het stadhuis aan de Grote Markt herbergt de tentoonstelling *Het Leuvense stadhuis, pronkjuweel van de Brabantse gotiek*. U komt er alles te weten over middeleeuwse bouwmeesters en ambachtslieden, bouwmaterialen en kostprijs, versiering van de gevels en de interieurs. Er is zelfs een werv gereconstrueerd, waarbij de middeleeuwse bouwtechnieken verduidelijkt worden. Het stadhuis, symbool van de stads-vrijheid, werd gebruikt voor de administratie van burgemeester en schepenen en voor de rechtspraak. Dirk Bouts kreeg de opdracht tot het schilderen van vier panelen over de goede rechtspraak. Hij kon er vóór zijn dood slechts twee voltooiën, die de gerechtigheid van keizer Otto voorstellen.

In het Stedelijk Museum Vanderkelen-Mertens wordt aandacht besteed aan het *Leven te Leuven in de late middeleeuwen*, met evocaties van zowel burgerinterieurs als werkmanshuisjes, waarbij alle facetten van het dagelijks leven aan bod komen. Er is onder andere een prachtige geschilderde kaldenderwijzerplaat te zien, waarop allerlei levensechte scènes afgebeeld zijn.

Hoofdbrok wordt uiteraard de prestigieuze tentoonstelling *Dirk Bouts (ca. 1410-1475), een Vlaams Primitief te Leuven*, gehouden in de Sint-Pieterskerk en de O.L.Vrouw-ten-Predikherkerk. De absolute blikvanger is uiteraard het *Laatste Avondmaal*, dat na jarenlange restauratie zijn oorspronkelijke plaats in de Sacramentskapel opnieuw inneemt. Meer dan 40 werken van Dirk Bouts, zijn zoon Albrecht en zijn directe navolgers zijn voor deze gelegenheid in Leuven bijeengebracht. Er wordt ingegaan op de ontstaansgeschiedenis, de schilder-technieken en de functie van deze

kunstwerken, waarvan de stijl zo in de smaak viel dat ze eeuwenlang werden nagebootst.

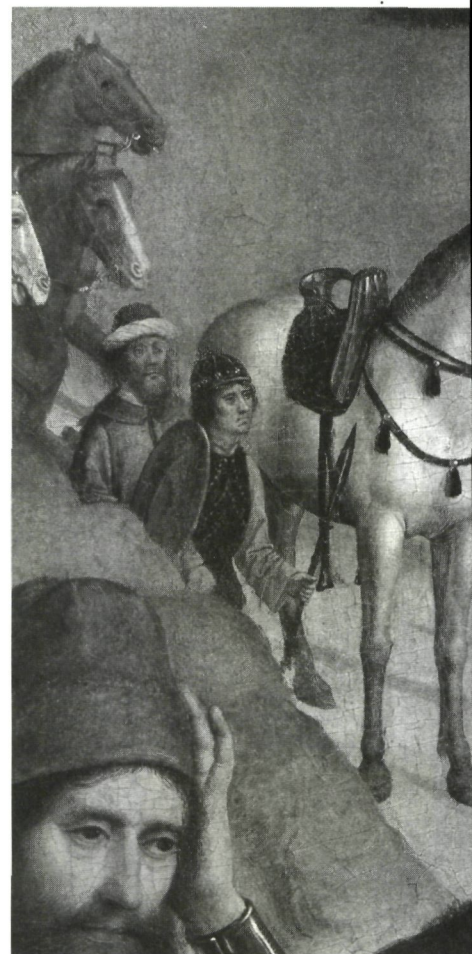
Van elk van deze tentoonstellingen werd een uitgebreide catalogus opgemaakt, waaraan binnen- en buitenlandse specialisten meewerkten.

In het kader van de vieringen rond Dirk Bouts verscheen bij uitgeverij Lannoo, in samenwerking met het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en Landschappen, een schitterend kunstboek met als titel *Dirk Bouts. Leuven in de late middeleeuwen. Het Laatste Avondmaal*. De eindredactie is van Anna Bergmans en de vormgeving van Luk Tack, beiden werkzaam in voornoemde afdeling.

Dit prachtig geïllustreerd boek bekijkt het *Laatste Avondmaal* als een "kind van zijn tijd". De triptiek wordt in zijn oorspronkelijk kader teruggeplaatst, figuurlijk dan. We keren terug naar het Leuven ten tijde van Dirk Bouts, naar het stedelijk landschap van die tijd en naar de bouw van de Sint-Pieterskerk (bijdragen van Raymond Van Uytven, Lydie Mondelaers, Martin Horsten en Leo Van Buyten). Er wordt nagegaan hoe het koor van dit gotisch gebouw er in de late middeleeuwen uitzag en hoe het aangekleed was (Lode De Clercq). Het opvallende koordoksaal met de mooie houten calvariagroep wordt onder de loupe genomen. Ter gelegenheid van de restauratie van de architectuur werden ook deze kunstwerken onderzocht en behandeld. Hieruit blijkt dat er thans veel van de oorspronkelijke kleurigheid in de loop der tijden verloren ging. Het kerkinterieur

werd in 1925 ontleisterd, waarbij de originele afwerking en beschildering voor altijd vernield werd. Slechts enkele restanten van polychromie en kalklagen bleven bewaard, waaruit toch nog gegevens konden afgeleid worden van het laatgotische uitzicht. Het koordoksaal uit 1488-1490 werd in latere tijd gedecapeerd en monochroom wit met ophogingen van goud herschilderd in de 19de eeuw. Naar deze toestand werd tijdens de huidige restauratie teruggegaan, omdat van de middeleeuwse polychromie te weinig bewaard was (Isabelle Leirens). De monumentale *Calvariagroep* uit het laatste decennium van de 15de eeuw bewaart gelukkig nog wel een oude polychromie, waardoor het een kleurige blikvanger wordt hoog boven het koordoksaal (Myriam Serck).

Studies rond het *Laatste Avondmaal* zelf vormen uiteraard het belangrijkste

Detail uit het
Laatste Avondmaal
(foto: KIK)

Detail uit het
Laatste Avondmaal
(foto: KIK)

gedeelte van dit boek. De afkomst van Dirk Bouts (Haarlem ?) wordt bestudeerd (Leo Van Buyten). Er wordt nagegaan wie zijn opdrachtgevers waren (Bert Cardon). Ze zijn immers vaak op zijn panelen afgebeeld, maar hun identificatie wordt bemoeilijkt door het ontbreken van wapenschilden, deviezen of andere herkenbare attributen. Van de vier afgebeelde opdrachtgevers op de scène van het *Laatste Avondmaal* kent men de namen: het zijn de vier onderhandelende vertegenwoordigers van de Broederschap van het heilig sacrament die in het contract van 1464 met name genoemd worden.

De triptiek verbeeldt de iconografie van de Eucharistie, met als middenpaneel *den avontmaeltyt ons liefs heren* en op de zijluiken *figueren uuten ouden testamente*, met het geliefde parallelisme tussen het oude en het nieuwe verbond (Maurits Smeyers). Van de triptiek wordt elk detail bestudeerd om een onderscheid te maken tussen verbeelding en afgebeelde werkelijkheid. Geschilderde voorwerpen worden vergeleken met nog bestaande objecten in musea of historische interieurs: bekers, glaswerk, bestek, meubilair, vensters, schouwen, muurafwerking, ... (Hilde Lobelle). Realistische uitbeeldingen van luxueuze kostuums zijn vermengd met gefantaseerde kledij (Mireille Madou).

Zoals het past bij een wetenschappelijke restauratie boog een interdisciplinaire ploeg van specialisten zich over het schilderij: kunsthistorici, laboratoriumtechnici, restaurateurs en fotografen. De restauratie werd uitgevoerd door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium en aan de resultaten van diverse onderzoeken, die in het kader van deze behandeling uitgevoerd werden: onderzoek van de houten dragers (Jozef Vynckier), onderzoek van de schilderstechniek (Leopold Kockaert), het technologisch onderzoek en de behandeling (Livia Depuydt, Régine Wittermann, Nicole Goetghebeur en Liliane Masschelein, directeur van het K.I.K.).

Het boek is een blijvende getuigenis van de zorg die aan het schilderij werd besteed, en tevens een aansporing om de schitterend gerestaureerde triptiek te gaan bekijken op zijn oorspronkelijke plaats, in de Sacramentskapel van het hoogkoor van de Sint-Pieterskerk. Het *Laatste Avondmaal* van Dirk Bouts is immers één van de absolute hoogtepunten van de Vlaamse middeleeuwse schilderkunst.

Marjan Buyle

Technische fiche

Dirk Bouts. Leven in de late middeleeuwen. Het Laatste Avondmaal, red. A. BERGMANS, een uitgave van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en Landschappen en van de uitgeverij Lannoo, Tielt-Brussel, 1998.

Volume:
240blz.

Afwerking:
genaaid en gebonden
in kunstlinnen met stofomslag

Illustraties:
200 afbeeldingen in kleur

ISBN 90 20933914

Fotografie:
J. Declercq, J.L. Elias,
O. Pauwels, H. Pigeolet,
D. Soumeryn-Schmit.

Prijs:
2450,-fr

Rekeningnummer:
091-2206040-95

Vormgeving:
L. Tack

Formaat:
33 x 25cm

Dirk Bouts, een Vlaams Primitief te Leuven, Predikherenkerk (O.L.Vrouwstraat) en Sint-Pieterskerk (Grote Markt Leuven)
Leven te Leuven in de late middeleeuwen, Stedelijk Museum Vandenkerken-Mertens (Savoyestraat 6)
Het Leuvense stadhuis, pronkjuweel van de Brabantse gotiek, Stadhuis (Grote Markt)
Reservaties voor de Bouts tentoonstelling vanaf 1 augustus op ☎ 070/233.452
Open van dinsdag tot zondag van 9.30u tot 17.30u, nocturne op vrijdag tot 21.30u.
Ticket voor de drie tentoonstellingen aan 350BF. Verschillende reducties (NMBS, studenten, groepen). Kinderen tot 12 jaar gratis. Algemene informatie op tentoonstellingssecretariaat ☎ 016/29.12.15

DE KEUZE VAN M&L

Briefe zur Weißenhofsiedlung

Karin Kirsch (red.)
Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt,
1997, 235 p., ISBN 3-421-03128-2

Een keuze van brieven en verslagen uit de ontstaansgeschiedenis van de tentoonstelling "*Die Wohnung*" van de *Deutsche Werkbund* (1927), beter bekend als de Weißenhofsiedlung. Het tijds- en geldgebrek, de persoonlijke aversie en machtsstrijd van het kruim van het internationale modernisme uit eerste hand.

L'Art roman en Belgique

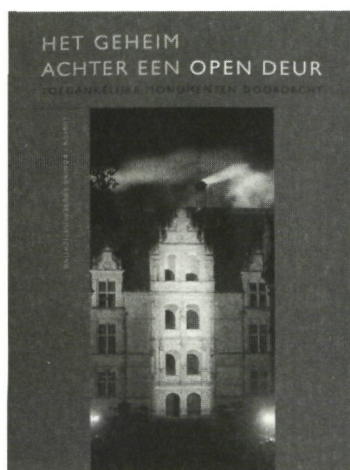
Architecture, art monumental
Jacqueline Leclercq-Marx
Braine-l'Alleud, Editions J.M. Collet,
1997, 176 p., ISBN 2-873697-059-2

Rijk geïllustreerd overzicht van de architectuur en monumentale kunst uit de 11de en 12de eeuw uit het Maas- en Scheldebekken.

G.B. Salm & A. Salm GBzn

Bouwmeesters van Amsterdam
Janjaap Kuyt, Norbert Middelkoop en Auke van der Woud
Amsterdam, Gemeentearchief,
Rotterdam, Uitgeverij 010, 1997,
147 p. ISBN 90-6450-314-1

Oeuvrecatalogus op basis van het archief van vader en zoon Gerlof (1831-1897) en Abraham Salm (1857-1915), vertegenwoordigers van het eclecticisme en auteurs van een veelzijdige productie, van bankgebouwen, tramstations en synagogen, tot villa's winkelpanden en fabrieken.

Het geheim achter een open deur
Toegankelijke monumenten doordacht
Ivo Adriaenssens, Michiel Hendryckx en Jan Van Alsenoy
Brussel, Koning Boudewijnstichting,
Gent, Uitgeverij Ludion, 1998, 184 p.,
ISBN 90-5544-135-X

De problematiek rond de ontsluiting van cultureel erfgoed wordt uitgebreid en overzichtelijk, theoretisch en praktisch behandeld, aan de hand van acht voorbeelden uit Frankrijk, Nederland, Groot-Brittannië en België.

The Italian Garden

Art, design and culture
John Dixon Hunt (red.)
Cambridge, Cambridge University Press, 1996, 307 p., ISBN 0-521-44353-9

Bundel opstellen die aan de hand van tien hoogtepunten vanuit uiteenlopende achtergronden de geschiedenis schetst van de tuinkunst in Italië, van de middeleeuwen tot vandaag, met referenties naar nationalisme, stedenbouw, vrijmetselarij, plantgoed enz.

Die Architektur des Expressionismus

Wolfgang Pehnt
Ostfildern-Ruit, Verlag Gerd Hatje,
1998, 368 p., ISBN 3-7757-0668-2

Standaardwerk over de expressionistische architectuurstroming tijdens het interbellum, met de nadruk op Duitsland en de Amsterdamse School. Volledig herwerkte en rijk geïllustreerde heruitgave (eerste uitgave 1973)

Venstertraceringen in Nederland

H.J. Tolboom
Den Haag, Sdu Uitgevers, Zeist,
Rijksdienst voor de Monumentenzorg,
1998, 111 p., ISBN 90-12-08605-1

Bijdrage 18 van het *Restauratievademecum* gewijd aan de nog bewaard gebleven authentieke venstertraceringen in natuur- en baksteen uit de periode van de gotiek, bekeken vanuit de historische ontwikkeling, de vormtaal en de techniek, met een inventaris.

Louis Herman De Koninck

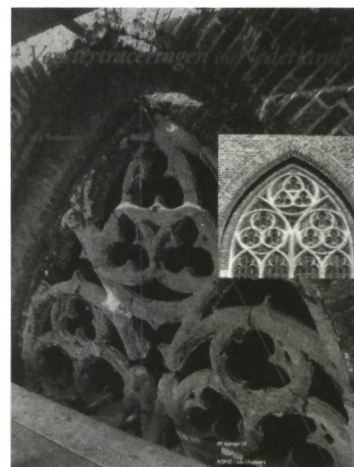
Architecte des années modernes
Jean-Louis Cohen, Mark Dubois,
Jacques Gubler, Dario Matteoni,
Arthur Rüegg, Francis Strauven en Maurice Culot (red.)
Brussel, Archives d'Architecture Moderne, 1998, 286 p.,
ISBN 2-87143-104-3

Ongewijzigde heruitgave van de voortreffelijke monografie over het oeuvre van Louis Herman De Koninck, één van de belangrijkste vertegenwoordigers van het modernisme in het België van het interbellum.

Structure and style

Conserving 20th century buildings
Michael Stratton (red.)
Londen, E & FN Spon, 1997, 230 p.,
ISBN 0-419-21740-1

Bundel opstellen over het behoud en de restauratie van het bouwkundig erfgoed van deze eeuw in Groot-Brittannië. Aanzet van een conserveringsfilosofie, evaluatie van het gebouwenbestand, de evolutie van de constructie-

technieken met de nadruk op staal en beton en hun bekleding.

Conserving the railway heritage

Peter Burman en Michael Stratton (red.)

Londen, E & FN Spon, 1997, 232 p., ISBN 0-419-21280-9

Bundel opstellen over het behoud van het spoorwegergoed in Groot-Brittannië, met een historisch overzicht, de filosofie en de praktijk van de conservering aan de hand van een groot aantal voorbeelden.

Architecture, landscape and liberty

Richard Payne Knight and the picturesque Andrew Ballantyne
Cambridge, Cambridge University Press, 1997, 315 p., ISBN 0-521-46200-2

Monografie over Richard Payne Knight (1751-1824), voorloper van de Gothic Revival en theoreticus van de Picturesque beweging. Revisie van de archeologische, esthetische en politieke opvattingen van een veelzijdig intellectueel uit het Engeland van de late 18de eeuw.

Apostle of taste

Andrew Jackson Downing 1815-1852 David Schuyler
Baltimore, The John Hopkins University Press, 1996, 290 p., ISBN 0-8018-5229-3

Monografie over Andrew Jackson Downing (1815-1852), tuinbouwer, landschapontwerper en architectuurcriticus, promotor van de landschapsstijl in de tuinkunst, die zijn stempel

drukte op de smaak van de Amerikaanse middenklasse, van klassiek naar picturesque.

Geschichte des Wohnens

1800-1918 Das bürgerliche Zeitalter Jürgen Reulecke (red.)

Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1997, 767 p., ISBN 3-421-03113-4

Deel 3 van een imposant vijfdelig encyclopedisch overzichtswerk over de geschiedenis van de wooncultuur in Duitsland, van de prehistorie tot vandaag, onder auspiciën van de Wüstenrot Stiftung. De periode van de industrialisering en toenemende verstedelijking en de beginnende huisvestingspolitiek.

Hermann Billing

Architekt zwischen Historismus, Jugendstil und Neuem Bauen Erika Rodiger-Diruf, Brigitte Baumstark, Gerhard Kabierske (red.)
Karlsruhe, Städtische Galerie Karlsruhe, 1997, 245 p.

Catalogus van een gelijknamige tentoonstelling over het oeuvre van Hermann Billing (1867-1946), één van de belangrijkste architecten uit het begin van deze eeuw in Duitsland, met een monumentaal door Historismus en Jugendstil gekleurd oeuvre.

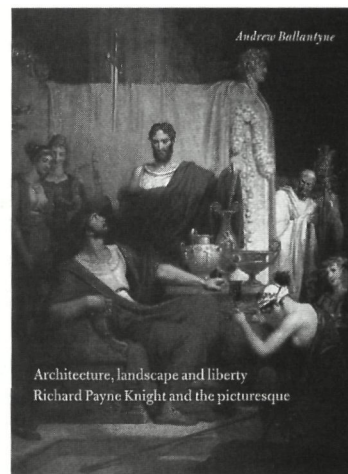
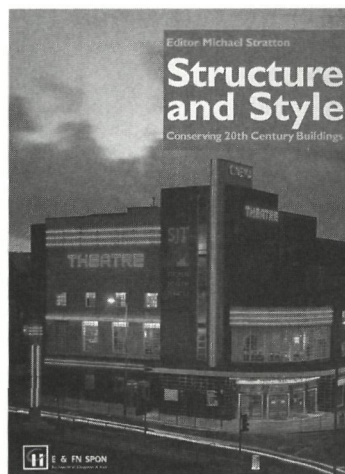
Jo Braeken

Alle boeken, een greep uit de recente aanwinsten, liggen ter inzage in de Bibliotheek Monumenten en Landschappen, tijdens de kantooruren - Graaf de Ferraris-gebouw - Em. Jacqueminaan 156 bus 7 - Lokaal 03 M 01 te 1000 Brussel. ☎ 02/553.82.27 - fax. 02/553.82.05. E-mail Jozef.Braeken@lin.vlaanderen.be

MIDDELEEUWSE MUURSCHILDERINGEN IN DE 19DE EEUW

Monumentenzorg bedrijven zonder kennis van de geschiedenis is onmogelijk. Hoe meer we weten van de voorgeschiedenis van een monument en zijn interieur, hoe gefundeerder de aanpak en de restauratie-optie geformuleerd kan worden. Wat dit betreft is de studie van Anna Bergmans een waardevolle aanvulling van deze nog te fragmentaire kennis. Onder de titel *Middeleeuwse muurschilderingen in de 19de eeuw* verscheen bij de Universitaire Pers, als deel 2 van de Artesreeks van het Kadoc, in samenwerking met de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en Landschappen een gefundeerde studie over het onderwerp. In feite is het een triest verhaal van hoe 'verkeerde' restauratie-opvattingen van de 19de eeuw, die hardnekkig voortleefden tot het einde van de zeventiger jaren, geleid hebben tot het ontleisteren en decapieren van het merendeel van onze middeleeuwse kerkgebouwen. Hierbij zijn honderden getuigen van afwerklagen en muurschilderkunst voor altijd verloren gegaan.

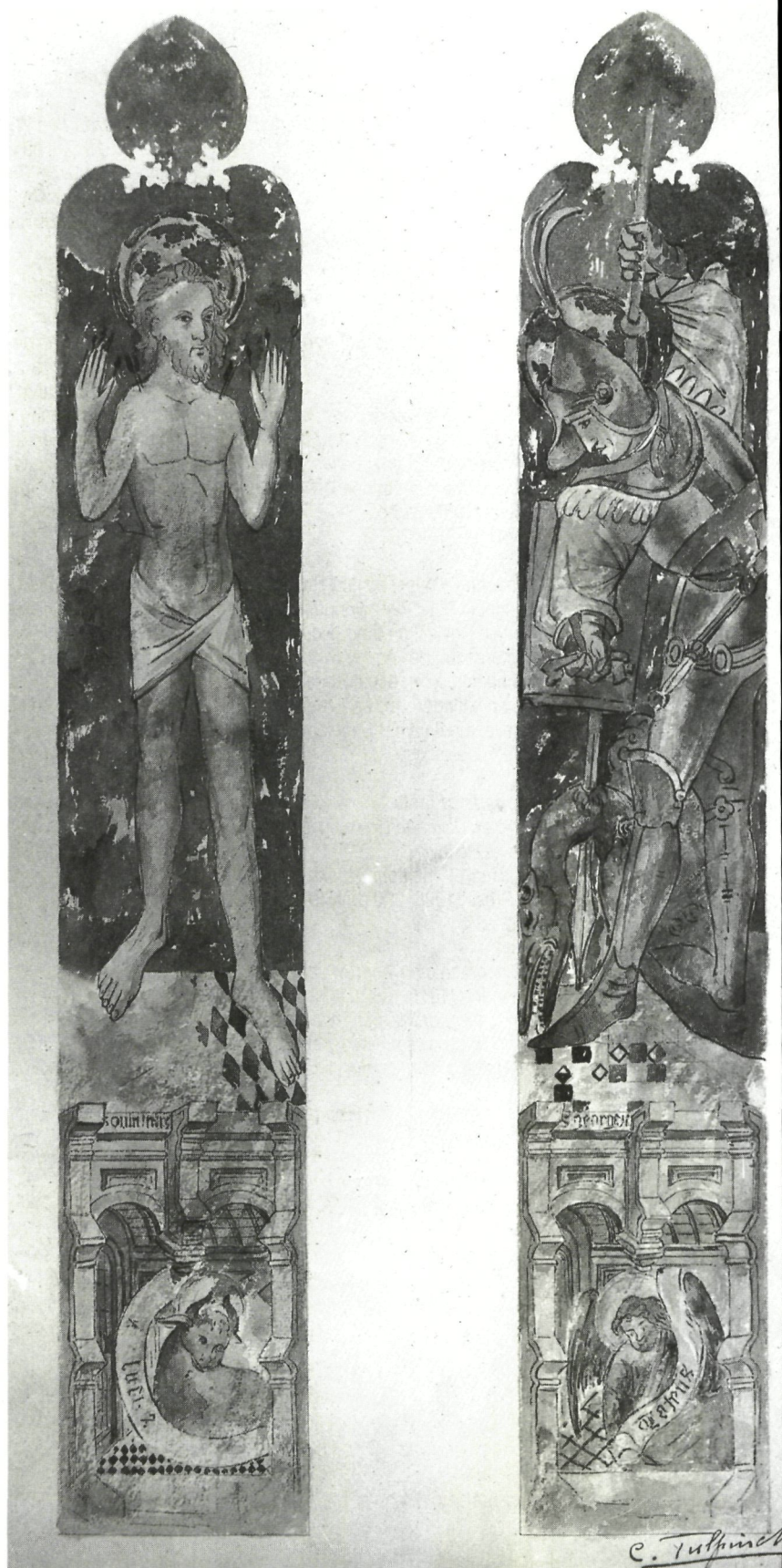

Aquarel van C.
Tulpinck van
de muurschilderingen
in de Brusselse
Zavelkerk
(vóór restauratie)

Circa 1870 werden kerken systematisch ontleisterd, om terug te gaan naar de zogenaamde 'zuivere, oorspronkelijke' architectuur, zoals het gedictieerd werd in *La restauration des monuments anciens* door kanunnik Roger Lemaire uit 1938. Het heeft lang geduurd vóór het kunsthistorisch onderzoek over de inwendige afwerking van middeleeuwse kerkgebouwen zijn weerslag kreeg op de restauratiepraktijk. Pilotprojecten van deze 'nieuwe' manier van restaureren waren de begijnhofkerk in Leuven en vooral het koor en transept van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal in Antwerpen, waar voor het eerst een bijzonder grondig onderzoek van de oude afwerkingslagen de restauratie voorafging. Tot de belangrijke taken van de monumentenzorg behoort sindsdien onmiskenbaar het respecteren van de afwerkingslagen en het documenteren, bestuderen en restaureren ervan. Architectuur en haar afwerkingslagen zijn immers zowel historisch als organisch onlosmakelijk met elkaar verbonden.

In de studie van Anna Bergmans wordt de receptie van de middeleeuwse beschildering van kerkinterieurs onderzocht in de restauratietheorie- en praktijk in België van 1830 tot 1914. Hieruit bleek dat de 19de-eeuwse monumentenzorg als een waardevol onderdeel van het cultureel erfgoed beschouwd werden. Rond 1840 kwamen de eerste binnenrestauraties van kerken in de jonge staat België op gang en overal kwamen uiteraard sporen van muurschilderingen en architectuurpolychromie tevoorschijn. Ze waren daar eeuwenlang verborgen door opeenvolgende kalkwitsellagen, die tot in het midden van de 19de eeuw als normaal onderhoud van de kerk aangebracht werden. Van bij het begin werden deze vondsten met belangstelling gevolgd door de Belgische regering en werd de Koninklijke Commissie voor Monumenten gelast met opdrachten terzake, op wiens initiatief beschermende maatregelen uitgevaardigd werden. Toen reeds werd het principe van een vooronderzoek geformuleerd, waarvan in de praktijk echter niet veel terecht kwam.

Vanaf 1870 doet zich echter een kentering voor in de restauratie-aanpak van de oude kerken. Van dan af werden kerkinterieurs systematisch gedecapeerd en ontleisterd, waarbij een nieuwe esthetiek van onverhuld bouw materiaal stilaan opgang maakte, hetgeen in bepaalde neostijlen en in het eclectisme tot uiting kwam. Van dan af werden bij restauratiewerken talrijke ensembles van schilderijen onherroepelijk vernield.

Aquarel van
C. TULPINCK met
de engelen op de
gewelven van de
Sint-Kwintenskerk
in Doornik

De restauratiepraktijk van muurschilderingen evolueerde naar een reconstruerende, overschilderende en aanvullende aanpak, waartegen stilaan protest begon te groeien. Men eiste respect voor de historische authenticiteit en de artistieke kwaliteit. Men ging zelfs zover om op een congres in Luik van 1909 een motie te stemmen om muurschilderingen voortaan onaangeroerd te laten.

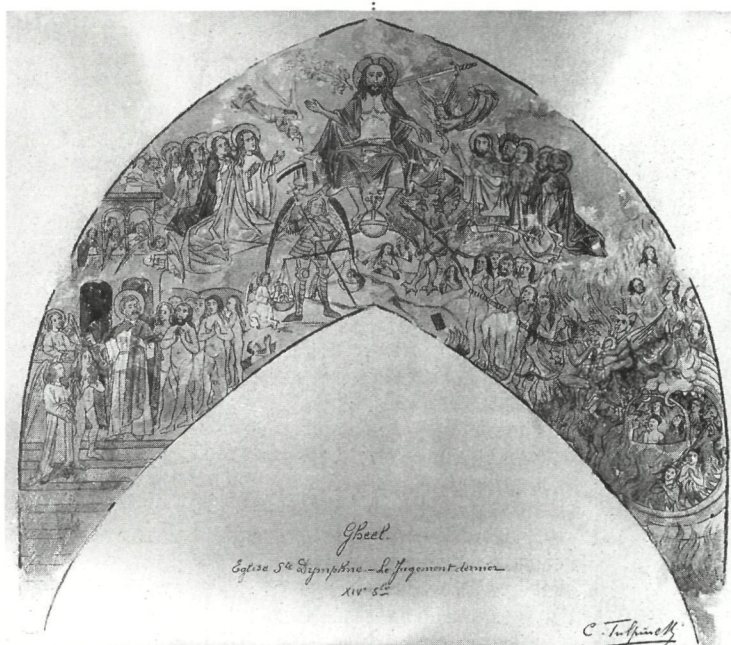
Aquarel van
C. TULPINCK, Laatste
Oordeel in de Sint-
Dinfrakerk in Geel

Veel onheil is dus al geschied, verzucht de auteur, en dit is hoofdzakelijk te wijten aan een gebrek aan kennis en aan onderzoek. De 19de-eeuwse restauraties wortelden uiteraard in de toenmalige artistieke, maatschappelijke, politieke en religieuze opvattingen, zodat ze met omzichtigheid moeten benaderd worden. De huidige restauraties zijn gebaseerd op nieuwe kennis en wetenschappelijke inzichten, die resulteren in een nieuwe benaderingswijze. *"De weg tussen wetenschap en praktijk van de monumentenzorg en vice-versa, is lang en moeilijk. Toch hopen wij dat deze studie ook een nuttig instrument mag zijn voor de monumentenzorg van vandaag en morgen."*

De studie is aangevuld met een inventaris van de middeleeuwse kerkbeschildering tot 1525. Op dat ogenblik doen renaissance-elementen hun intrede. Ook ondertussen verdwenen of overschilderde ensembles zijn hierin opgenomen.

Het werk bevat 375 bladzijden en is uitvoerig geïllustreerd met foto's van bestaande ensembles en schitterende iconografische documenten van helaas vaak verloren getuigen van onze oude muurschilderkunst.

Marjan Buyle

Technische Fiche

Omvang
376 blz., 200 illustraties, waarvan
150 in kleur

Formaat
22,5 x 28cm

Druk en afwerking
Vierkleurendruk
Genaid en gebonden met
bedrukte bandbekleding

Vormgeving en omslagontwerp
Johan Mahieu, Brugge

Uitgever
Universitaire Pers Leuven

Prijs
2950 BEF

ISBN 90 6186 899 8

Na overschrijving op rek.
091 - 220 60 40 95 van de Afdeling
Monumenten en Landschappen
krijgt u het boek toegestuurd

Wet- en Regelgeving

OMZENDBRIEF ML/9 BETREFFENDE DE PROBLE- MATIEK ROND VERWAAR- LOZING, VERVAL EN SLOPING

Op 6 april 1998 ondertekende Luc Martens, Vlaams Minister van Cultuur, Gezin en Welzijn een omzendbrief die de problematiek rond verwaarlozing, verval en sloping behandelt.

De omzendbrief laat nogmaals duidelijk verstaan dat de eigenaars wel degelijk verantwoordelijk zijn voor het in goede staat behouden van hun goed en dat zij het niet mogen ontsieren, beschadigen of vernielen.

Aangezien een toestand van verval niet zelden een proces is dat reeds jaren aan de gang is, kan bovendien tijdig worden opgetreden. Het spreekt vanzelf dat de burgemeesters goed geplaatst zijn om het nodige toezicht te houden.

Problemen kunnen evenwel ontstaan indien de toestand van verval gevaar oplevert voor de veiligheid. Welke maatregelen de burgemeester op dat ogenblik dient te nemen, zijn vermeld in de omzendbrief.

Uiteraard kan tegen de eigenaar die zijn goed niet in goede staat behoudt, het ontsiert, beschadigt of vernielt, strafrechtelijk worden opgetreden. Eén van de belangrijke items in de monumentenzorg zal dan ook het handhavingsbeleid zijn.

Vesna Van Renterghem

Aan de heer C. Paulus, Gouverneur van de provincie Antwerpen,
Aan mevrouw H. Houben-Bertrand, Gouverneur van de provincie Limburg,
Aan de heer L. De Witte, Gouverneur van de provincie Vlaams-Brabant,
Aan de heer H. Balthazar, Gouverneur van de provincie Oost-Vlaanderen,
Aan de heer P. Breyne, Gouverneur van de provincie West-Vlaanderen.

Mevrouw de Gouverneur,
Mijnheer de Gouverneur,

Het decreet van 3 maart 1976 tot bescherming van Monumenten en Stads- en Dorpsgezichten, gewijzigd bij decreet van 22 februari 1995 legt de eigenaars en vruchtgebruikers van een beschermd monument of van een in een beschermd stads- of dorpsgezicht gelegen onroerend goed de verplichting op om het in goede staat te behouden en het niet te ontsieren, te beschadigen of te vernielen.

De burgemeester zijn ertoe gehouden het nodige toezicht over de naleving van deze bepaling uit te oefenen en de eigenaar te wijzen op zijn verplichting tot onderhoud, zoals vermeld in het Besluit van de Vlaamse Regering van 17 november 1993 tot bepaling van de algemene voorschriften inzake instandhouding en onderhoud van monumenten en stads- en dorpsgezichten.

Een zorgvuldige toepassing van deze bepalingen zal in gewone omstandigheden verwaarlozing en verval kunnen voorkomen zodat de openbare veiligheid op geen enkel ogenblik in het gedrang komt.

Aangezien een toestand van verval niet zelden een proces is dat reeds jaren aan de gang is, kan dan ook tijdig worden opgetreden.

Slechts in uitzonderlijke en niet te voorkomen gevallen (brand, blikseminslag...) is het mogelijk dat een sloping niet altijd kan vermeden worden.

Vooraleer deze beslissing genomen wordt, dienen in elk geval alle andere mogelijkheden uitgeput te zijn.

Maatregelen die de burgemeester kan nemen indien de toestand van verval gevaar oplevert voor de veiligheid zijn bijvoorbeeld het stutten, verankeren, afdekken, het voor het verkeer afsluiten van de omgeving of het minimaal demonteren van bepaalde onderdelen die omwille van hun stabiliteit problemen van veiligheid zouden veroorzaken.

De burgemeester dient eveneens contact op te nemen met de afdeling Monumenten en Landschappen vooraleer de sloping te bevelen.

Indien in uitzonderlijke en niet te voorkomen gevallen toch tot demontage dient te worden overgegaan, moeten

alle mogelijke maatregelen worden genomen om het beschermd goed herop te bouwen. Een grondige archeologische opmeting en een fotografische opname zijn een noodzakelijke voorwaarde. Het is van belang dat de demontage zorgvuldig gebeurt.

De inachtneming van bovenvermelde richtlijnen zal ongetwijfeld het nu al zo kwetsbare erfgoed ten goede komen en sluit rechtstreeks aan bij de bepalingen in het decreet.

Ik verzoek U dan ook om de inhoud van deze omzendbrief in het Bestuursmemoriaal van uw provincie te willen publiceren.

Brussel, 6 april 1998

Luc Martens
Vlaams Minister van Cultuur, Gezin en Welzijn

Buitenkrant

EUROPALIA 98 ČESKÁ REPUBLIKA

Negentien jaar na het eerste *Europalia festival 1969 Italië*, gaat als dertiende land in de rij alle aandacht vanaf september naar het Centraal-Europese Tsjechië.

Zes tentoonstellingen, een gevarieerd muzikaal programma, toneel, dans en film zullen aldus drie maand lang en verspreid over het hele land kansen aanreiken om kennis te maken met de fraaiste aspecten van deze Slavische cultuur.

Met *Laatgotische kunst uit Boemen, Moravië en Silesië 14-1550*, brengt de Bank Brussel Lambert - onder de keldergewelven van Karel de Vde's hertogelijke kapel aan het Brusselse Koningsplein - kunstwerken uit het einde van de Middeleeuwen en het begin van de Nieuwe Tijd. Deze overgangperiode omvat zowel de laatgotiek in een exuberante stijl gericht op esthetische verfraaiing, als het begin van de renaissance.

Europalia '98 Tentoonstelling-Laatgotische kunst uit Bohemen, Maravië en Silesië, Anoniem, De Maagd van Olonduc - 1480/1490

Vooruitlopend op de grootse overzichtstentoonstelling van 1999 in Brno, Olomouc en Opavia, wordt nu alvast een selectie getoond van schilderijen op paneel, tekeningen, polychroom beeldhouwwerk en boekillustraties, naast goud- en zilversmeedkunst, glas en textiel.

Het 19de-eeuwse Praag met zijn monumenten wordt in het Provinciaal Hof te Brugge geëvoëerd met de tentoonstelling **Praag in kleur. Aquarellen en gravures uit de 19de eeuw.**

De welstand tijdens de 19de en 20ste eeuw blijkt ondermeer uit de rijke productie aan juwelen. De juwelenreserves van het Praagse Museum voor Sierkunst, maar evenzeer de musea van Turnov, Liberec en Jablonec, vormen ware schatkamers. In Bohemen worden sedert mensenheugnis halfedelstenen gedolven, waarvan de rode granaat -het symbool van Bohemen- de bekendste is. De Kredietbank brengt deze **Juwelen uit Bohemen**, aangevuld met enkele oudere exemplaren, in haar Galerij aan de Brusselse Grote Markt.

De ambitieuze tentoonstelling **Praag Art Nouveau. Metamorfoses van een stijl** in het Paleis voor Schone

Kunsten te Brussel wil aantonen dat Praag een belangrijke, deels misken-de rol gespeeld heeft in het ontstaan en de ontwikkeling van de moderne kunststromingen.

Van art nouveau tot kubisme worden ruim vierhonderd werken samengebracht -schilderijen, beeldhouwwerk, maquettes, architectuurtekeningen, foto's, mobilair en kunstvoorwerpen- uit ondermeer het Praagse Museum voor Sierkunst, de verzameling moderne kunst van de Narodni Galerie en het Architectuurarchief van het Nationaal Technisch Museum, maar evenzeer uit de musea van Liberec, Jablonec en Brno.

Het Museum van Elsene buigt zich over de figuur van **František Kupka (1871-1957) - het ontstaan van de abstracte kunst.**

Deze 'vader van de abstracte kunst' maakte reeds rond 1910 de overgang van symbolisme naar abstractie. Via zijn cirkels en vertikalen bracht hij een nieuwe beeldtaal aan, tegelijk organisch en geometrisch, geïnspireerd door de studie van de natuurwetenschappen en de wiskunde, met ritmes die aansluiten bij deze van muziek en architectuur.

De fotografen **František Drtikol (1883-1961)** en **Josef Sudek (1896-1976)** krijgen aandacht in het Palais des Beaux-Arts te Charleroi.

František Drtikol stond jarenlang hoofdzakelijk bekend als fotograaf, met portretten van Tsjechische hoogwaardigheidsbekleders en intellectuelen, al droeg het vrouwelijk naakt, vaak geplaatst voor een met het penseel geretoucheerde landschapsachtergrond, zijn voorkeur weg. Vooral onheilspellende personages als Salomé, Cleopatra en de sfinx vormden geliefde thema's.

Na 1935 trok Drtikol zich terug uit het publieke leven en legde zich toe op de schilderkunst, al werden zijn tekeningen en schilderijen in het verleden meestal over het hoofd gezien. Ze getuigen van zijn fascinatie voor het occultisme, de theosofie, het Christendom, het oosters mysticisme en filosofische vraagstukken.

Josef Sudek behoort dan weer tot de belangrijkste fotografen van de 20ste eeuw. Stichter van de in 1924 opgerichte Tsjechische Vereniging voor Fotografie volgde hij de artistieke avantgarde van zijn tijd op de voet, zonder daarom zijn atelier in het oude

Praag te verlaten.

Zijn oeuvre bestaat vooral uit stillevens en landschappen, waarvan hij op subtiële wijze de atmosfeer en het licht wist te vatten.

Lyriek & podium

Tsjechië kan bogen op een rijke en duizendjarige muzikale traditie, waaruit het *Europalia festival* een ruime en gevarieerde staalkaart brengt, van oude muziek tot de verplichte gevestigde waarden als Smetana, Dvořák, Janáček en Martinu, maar zonder daarom mindere goden en de jonge avant-garde te veronachtzamen.

In het land van Kafka, Havel en Goldflam, met scenografen als Svoboda en Krejca, de *Nova Scena* en de Praagse Zwarte Theaters, konden ook de podiumkunsten niet ontbreken.

Het *Divadlo Archa* brengt in samenwerking met het New Yorkse *En Garde inc.* de revue *Sweet Theresienstadt* van Arnost Goldflam, waarin deze het leven schetst in het Joodse ghetto van Terezin.

De poppenspelende *gebroeders Forman* treden samen met het

Théâtre National de Bretagne-Rennes en een resem huisdieren, raven en een maraboe op in *De Barak* in het Brusselse Jubelpark met een veelbelovend *Opera Bartok*.

Poppentheater ook met het *Nieuw Theater van Liberec (Alibaba en de Veertig Rovers)*, of het poëtische duo *Věra Říčanová & František Vitek* met hun naakte houten acteurs (*Piškan-derdula*), daar waar schilder-beeldhouwer *Petr Nikl* in de kelders van de hallen van Schaarbeek met *Solstice* zijn eigen microcosmos tot leven brengt met water, vuur, poppen, objecten en muziek.

Binnen de danswereld is de meest voorkomende naam deze van *Pavel Šmok*. Met het *Praags Kamer Ballet* brengt hij een gevarieerd programma op muziek van ondermeer Dvořák en Janáček in de Antwerpse Elisabethzaal.

Jiří Kylián laat zijn vermaard *Nederlands Dans Theater* optreden in de Koninklijke Muntscouwburg te Brussel, met ondermeer *Bella Figura* (Mozart, Vivaldi, Pergolese) en *A Way a Lone* (Feldman, Cage, Bach).

Mime tot slot, in de Brusselse Brigittienkapel, met *Hanging Man* van

Europalia '98 -
Tentoonstelling
Praag in kleur,
Jozef Manes
- Staronova
synagoge,
1843

Ctibor Turba, diens groep *Alfred Ve Dvoře* en het *Mimecentrum Berlijn*, een instinctief gevecht tegen de zwaartekracht op muziek van Jiri Stivin.

Maar ook film, met ondermeer een *Retrospektieve van de Tsjechische film* in het Brusselse Filmmuseum, een *Hulde aan Jiri Trnka* in *Decas-coop*, Gent en films over architectuur, beeldende kunsten, ambacht en animatie in de *Koninklijke Musea voor Schone Kunsten* te Brussel.

Marcel M. Celis

Voor alle inlichtingen en het programmaboekje - Stichting *Europalia International*, Koningsstraat 10, B-1000 Brussel. ☎ 02/507.85.94 - Fax: 02/513.54.88

EU-INFORMELE RAAD CULTUUR

Van 15 tot 17 maart 1998 vond te Manchester de Informele Raad Cultuur van de Europese Unie plaats. Minister van Cultuur, Luc Martens, nam er het woord in verband met de thema's *De toekomst van het Europees Cultuurbeleid*, *Cultuur en Tewerkstelling* en de *Europese Cultuurstad*. In zijn tussenkomsten verwees hij bij herhaling naar de belangrijke rol van de monumentenzorg, zoals blijkt uit de hiernavolgende uittreksels.

Toekomst Europees Cultuurbeleid

We dienen het eens te zijn over de doelstellingen van ons cultuurbeleid. Daarbij lijkt het me nuttig de conclusie van de Coimbra-groep op haar 14de algemene vergadering in Thessaloniki (in het voorjaar van 1997) voor ogen te houden.

"Cultuur is een fundamentele kwaliteit van Europa in haar verscheidenheid. Dit betekent niet dat we moeten trachten cultuur te standardiseren, maar integendeel ernaar moeten streven

deze diversiteit te beschermen. We moeten noch homogeniseren of systematiseren, maar integendeel de veelheid en verscheidenheid koesteren en tegelijk de nadruk leggen op de fundamentele gemeenschappelijke waarden van de Europese beschaving".

We moeten komen tot een globale visie op ons cultuurbeleid die twee luiken omvat die in onderlinge samenhang moeten worden aangepakt. Wij opteren voor een breed kaderprogramma:

De culturele acties

* Een dergelijk programma dient de Europese meerwaarde van ons cultuurbeleid te valoriseren. Die meerwaarde bestaat, naast de zopas aangehaalde domeinen, uit het zorg dragen voor het Europees patrimonium en het bevorderen van de grensoverschrijdende artistieke creatie. Daarnaast is er het stimuleren van zowel de samenwerking tussen de lidstaten onderling als de coöperatie met derde landen, zodat in verschillende landen gunstige effecten teweeggebracht worden. Het programma dient dus meer te zijn dan een louter subsidie-mechanisme.

* Het kaderprogramma moet zich toespitsen op acties om de mobiliteit van kunstenaars, mensen die opleiding geven, onderzoekers, promotoren, cultuurgoeiden, expertise, kunstwerken, know-how, allerhande informatie en ideeën te vergroten zodat een Europese culturele ruimte (een "espace artistique sans frontière") tot stand kan komen. Ons continent is altijd al een plaats van ontmoetingen en uitwisselingen geweest, maar onze kennis van de Europese culturen en het wederzijds begrip ervoor blijft onvoldoende. Culturele netwerken dragen hier zeker hun steentje bij. Structurele steun aan deze netwerken verdient dan ook een plaats in dit programma.

* Het kaderprogramma dient ook de samenwerking tussen de verschillende culturele disciplines mogelijk te maken. Ik denk bijvoorbeeld aan het gebruik van videoteknieken bij toneelopvoeringen of voorstellingen die een combinatie zijn van dans- en teksttheater. Restauratieprojecten kunnen zo gerealiseerd worden dat monumenten of andere gebouwen, met respect voor het behoud van

hun historische waarde, nieuwe sociaal-culturele functies krijgen: het houden van concertvoorstellingen in gerestaureerde kerken is een illustratie hiervan. Deze geïntegreerde aanpak wordt momenteel in België Vlaanderen uitgewerkt.

* We moeten er - met respect voor het subsidiariteitsprincipe - naar streven om de toegang tot cultuur voor zowel de burger als de kunstenaar te bevorderen. De vorming en de educatieve aspecten van cultuur mogen daarbij niet over het hoofd gezien worden. Verder dienen de acties van de Europese Unie er op gericht te zijn om de mensen met andere culturen (in hun eigen straat, stad, regio, land of Europa) kennis te laten maken.

* Om dit alles mogelijk te maken is het belangrijk dat de procedure voor het indienen van projecten en hun selectie aangepast wordt. Ze moet transparant en eenvoudig zijn.

De plaats van cultuur in de andere beleidsdomeinen van de E.G.

Naast de eigenlijke culturele acties is het essentieel dat we verder aandacht hebben voor de culturele dimensie in de andere domeinen waar de Gemeenschap optreedt: het sociaal beleid, onderwijs en vorming, onderzoek en ontwikkeling, de nieuwe technologieën, het regionaal beleid, toerisme, landbouw, milieu enzovoort.

De mogelijkheden (de financiële middelen) die de Structuurfondsen bijvoorbeeld bieden voor culturele acties zijn al dikwijls aangehaald. Een concreet voorbeeld vormt het PROMISE-project (PROmoting Museums through technology based Information SErvices). Het beoogt de oprichting - tegen eind 1998 - van een Europees virtueel museum op CD-Rom en Internet. Antwerpen, als leidende stad coördinator, zet dit project op in samenwerking met vijf andere Europese cultuursteden: Firenze, Helsinki, Newcastle, Palermo, Porto. Dit netwerk van steden wil het cultureel-historisch erfgoed voorstellen aan een wereldwijd publiek van culturele toeristen en tegelijk een uitvoerig pakket van toeristische informatie verspreiden. Het Europees virtueel museum betekent tegelijkertijd een aanzet tot promotie naar de toeristische sector en een bevordering van het cultuurtourisme. Het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling

(EFRO) neemt de helft van de kostprijs van het project (1,165 miljoen ECU) voor zijn rekening.

Vervolgens is er het domein van de EU-wetgeving. Ook zij is niet altijd zonder gevolgen voor de culturele sector. Ik denk namelijk aan de regelgeving met betrekking tot de fiscaliteit. Tot slot is het voor het voeren van een krachtig cultuurbeleid noodzakelijk dat de middelen voor cultuur significant verhoogd worden. Het streven van Commissaris Oreja om te komen tot een budget voor cultuur van 1 promille van de EU-begroting steun ik dan ook voluit.

Cultuur en tewerkstelling

Voor de Europese burger - en niet in het minst voor de jongeren - vormt de werkgelegenheid één van de belangrijkste problemen. Zoals de Europese Staats- en regeringsleiders het op hun buitengewone Top over werkgelegenheid, in november verleden jaar uitdrukten, moeten alle potentiële bronnen van werkgelegenheid te baat genomen worden, want de werkloosheid die momenteel in de Europese Unie zo'n 18 miljoen mensen treft, is zo groot dat zij de samenhang van onze maatschappij bedreigt.

* Ik meen dat we van systematisch onderzoek over cultuur en tewerkstelling een belangrijk aandachtspunt moeten maken. Uit het reeds beschikbaar studiemateriaal blijkt dat culturele projecten en initiatieven een duidelijke impact hebben op het vlak van de werkgelegenheid. Ook blijkt dat een volwaardige arbeidsplaats in de culturele sector nauwelijks duurder is dan de "kost" van een uitkeringsgerechtigde volledige werkloze.

* De discussie over cultuur en tewerkstelling staat niet los van enkele maatschappelijke evoluties, zoals de veroudering van de bevolking en het verminderen van de arbeidsduur, waardoor meer vrije tijd beschikbaar komt. Ik denk aan de mogelijkheden op het vlak van permanente vorming en de kansen voor het cultureel toerisme.

* De besprekingen die momenteel aan de gang zijn over de hervorming van de Structuurfondsen vormen een uitstekende gelegenheid om de culturele dimensie op te nemen in de voornamelijk economisch geïntereerde Fondsen gezien de band van cultuur met opleiding, werkgelegen-

heid, regionale ontwikkeling en stadsvernieuwing. De Structuurfondsen kunnen ingeschakeld worden om de werkgelegenheid in de cultuursector te stimuleren. Zo kan de door de Europese Commissie voorgestelde "human resources"-doelstelling-3 gebruikt worden om arbeidsmarktgerichte acties te ondersteunen ten gunste van zowel langdurig werklozen, pas ontslagen of met werkloosheid bedreigde werknemers. De Fondsen kunnen de meest kwetsbare groep op de arbeidsmarkt, de laaggeschoolden aan een baan helpen. Ik denk aan jobs zoals bewakingsfuncties in musea en historische gebouwen. Wij moeten de middelen die in de Structuurfondsen zullen beschikbaar zijn, maximaal voor de werkgelegenheid inzetten. Daar bestaat geen twijfel over. Laat ons steeds alert reageren en een signaal geven dat de toekomst van de Structuurfondsen ook van belang is voor de tewerkstelling en opleiding in de culturele sector.

* Ook de privé-sector heeft haar taak te vervullen bij het scheppen van werkgelegenheid. In dit verband wil ik de belangrijke rol onderstrepen die de kleine en middelgrote ondernemingen, met name de ambachtssector, spelen in de culturele sfeer. Ik denk aan kleine uitgeverijen, restauratie-ateliers voor kunstwerken en aan bedrijfjes die actief zijn in de "design-wereld". Ik wil hierbij ook het belang van het vrijwilligerswerk (het "kloppend hart" van de samenleving) vermelden, dat weliswaar geen directe tewerkstelling oplevert, maar naast zijn culturele toegevoegde waarde onder meer het bevordert van sociale integratie en sociale vernieuwing van belang is voor de indirecte tewerkstelling. Het volkswerk (verenigingsleven), het jeugdwerk en niet in het minst de sector van het cultureel erfgoed komen daarbij in aanmerking. Zo worden er in de monumentensector talrijke vrijwilligers ingeschakeld voor taken zoals beheer en onderhoud. Ze zorgen voor tewerkstelling in de toeleveringsbedrijven. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld ook voor vrijwilligers die in de archeologische sector meehelpen aan opgravingen.

* Tevens wil de aandacht vestigen op de link tussen de restauratie van het cultureel patrimonium en de verbetering van de stedelijke omgeving. De herwaardering van de historische

stad- en dorpscentra, door de restauratie van de historische gebouwen, heeft in België een sterke bijdrage geleverd aan het réveil der steden en er de leefbaarheid van verbeterd. De groei van het toerisme naar de kunststeden heeft er eveneens het sociaal en economische draagvlak van verstevigd. Het toerisme doet de economie draaien; het creëert werkgelegenheid. De restauratie en renovatie van historische stadswijken of begijnhoven (zoals het begijnhof van Gent of dat van Leuven) heeft de woonfunctie van de stedelijke centra mee helpen bevorderen. Ook minder kapitaalcrachten kunnen hiervan, via de sociale woningbouw, genieten. Op dit punt wil ik ook wijzen op het belang van het concept "Europese cultuurstad". Vanuit cultuur wordt een hefboom aangereikt voor een bredere dynamiek, een stad wordt niet enkel cultureel, maar ook economisch opgewaardeerd. Je kan zeggen dat we nu zien dat steden die zich presenteren, zeer uitdrukkelijk de band tussen cultuur en economische dynamiek leggen. Cultuur wordt dus de hefboom voor economische ontwikkeling.

* Investeren in cultuur werkt het vertrouwen in de overheid - en de identificatie van een volk met zijn regio of land - in de hand. Dit vertrouwen geeft de burger, de ondernemer meer zelfvertrouwen. Het leidt naar meer durf en "risico-minded" gedrag. Deze houding stimuleert de investeringen en leidt naar economische groei en dus naar werkgelegenheid. Om mee te werken aan de opbouw van het vertrouwen en de identificatie van het volk met zijn regio of land, dient de overheid ook te investeren in het uiten van de culturele identiteit, in cultuuruitingen, in cultuur in de enge zin van het woord, in de cultuurcreatie en het behoud ervan. Cultuur werkt dus eveneens de economie in de hand.

Europese cultuurstad

België heeft steeds, net zoals het netwerk van vroegere Europese cultuursteden, het algemeen belang benadrukt van een ruime voorbereidingstijd van 5 à 6 jaar om de rol van Europese cultuurstad te kunnen waarmaken. Dat concept dient zodanig uitgebouwd te worden dat de betrokkenheid van de culturele actoren, hun nodige samenwerking over onze grenzen heen en een kwalitatief hoogstaand aanbod

voor het publiek, verzekerd zijn. Het publiek dient tevens betrokken te worden bij het project. Wel wenst België dat wij als ministers van Cultuur tegelijkertijd met de aanduiding van de Europese cultuurstad of -steden voor het jaar 2001 erkennen dat de noodzaak van een adequate voorbereidingstijd evenzeer geldt voor de toekomstige Europese cultuursteden. We dienen ons dan ook te engageren om nog dit jaar over te gaan tot de aanduiding van de Europese cultuursteden voor 2002 en eventueel 2003.

VIERDE DAG VAN DE MOLENHEIDE

De restauratie van de Heimolen te Langdorp is volop aan de gang. Om het aandeel van Natuurreservaten vzw te kunnen betalen, organiseren deze ook dit jaar op Monumentendag 13 september eerstkomend een Molenfeest.

Meer dan 200 geiten en dwergeiten zullen er in de Interprovinciale Prijskamp strijden voor de titel van mooiste. Voor de kinderen worden demonstraties 'eenden drijven' gehouden. Leden van de wijngilde VAW Demerland laten zien hoe je zelf wijn kan maken. De Vereniging voor het Behoud van Zeldzame Huisdierrassen wil met onder andere een Ardeens trekpaard, een muilezel, Jersey koeien en een aantal oude rustieke schapenrassen aantonen welk een verscheidenheid aan vee ooit in onze streken voorkwam, terwijl het Hagelands Neerhof een selectie kleinvee zal uitstallen.

Een huifkar-rit met Belgisch trekpaard, ritjes per pony, oude ambachten, geleide wandelingen over de Molenheide, volksspelen en de fanfare De Sint-Pietersvrienden van de Gijmel staan alvast borg voor de verwachte feeststemming.

Vierde Dag van de Molenheide, te Langdorp, op 13 september 1998, vanaf 12.00 uur. Inlichtingen bij conservator en molenaar Jef Van Aelst, ☎ 016/56.10.58

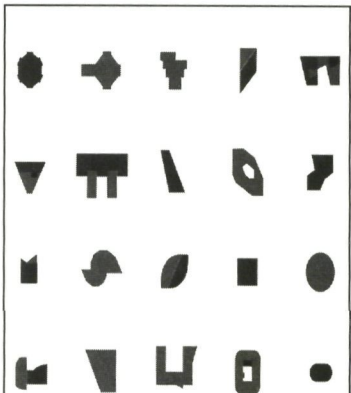
Tentoonstellingen

PAUL NEEFS - WONINGEN 1958-1983

In de Warande in Turnhout loopt van 20 juni tot en met 30 augustus een tentoonstelling gewijd aan een 30-tal woningen van architect Paul Neefs.

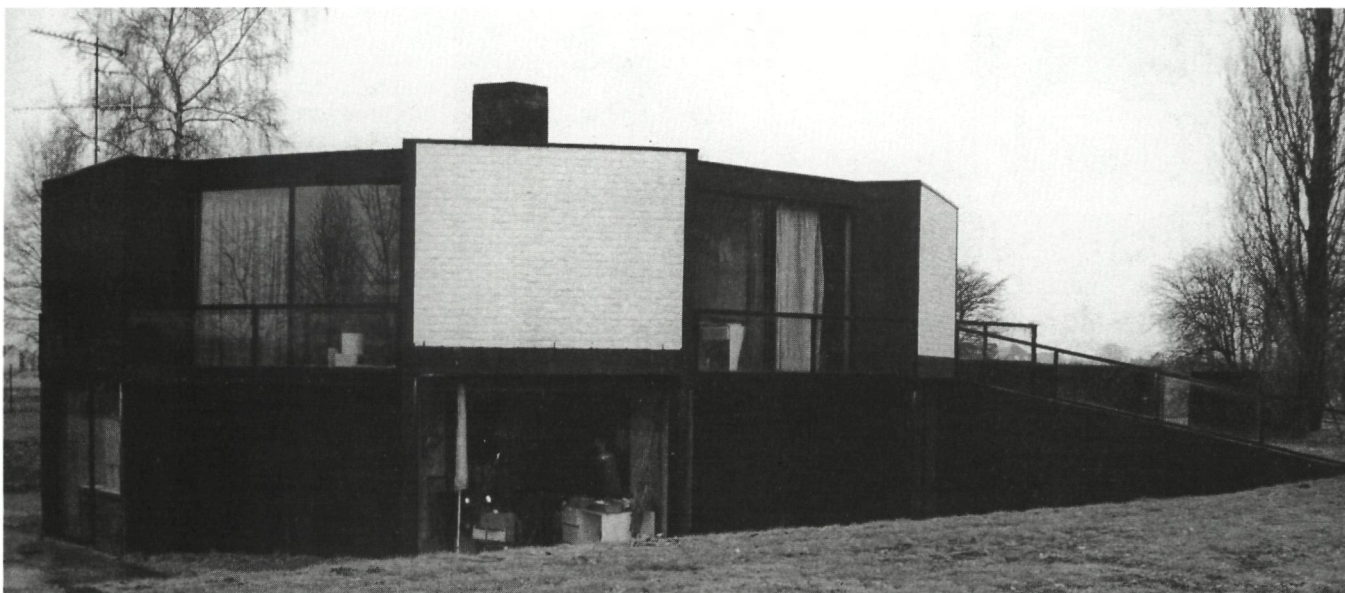
Sinds Paul Neefs zich in 1959 te Turnhout vestigde als zelfstandig architect, toonde hij zich een meester in zijn vak: uitgeklaarde woningen met een maximum plaatsgebruik en zonder enige extravagantie. Vanaf 1963 komt de beeldende kunstenaar in Neefs tot volwassenheid. Hij wendt elke opdracht aan om een vormelijk statement te maken. Zijn woningen vallen niet op door materialen, kleuren of grootte, maar intrigeren door eenvoud en kracht. Alle gegevens van het bouwprogramma worden verankerd in het bouwwerk, dat zich als teken in de omgeving plaatst.

Ontwerpen gebeurt bij Paul Neefs direct, spontaan, lieflijk. Zonder on-

PAUL NEEFS
WONINGEN
1958 - 1983

Oud-Turnhout
Schuurhoven
125 - eigen
woning van
architect Paul
Neefs - 1963

derhevig te zijn aan mode maakt zijn werk gebruik van de elementen van het modernisme: witte wanden, betonnen balken en daken, stalen ramen. Zijn werk verbeeldt een persoonlijke zoektocht naar de mogelijkheden van de syntaxis van de architecturale taal. Naar gelang de vormprincipes waar hij op dat moment mee bezig is zijn de door hem ontworpen woningen in te delen in reeksen van 2 tot 5 stuks.

In een tweede periode wordt zijn schriftuur elementair en streng. Er is een reeks met centralisatie, één met verspringende blokken, één met gebogen binnenmuren, en een woning op basis van vierkant en diagonaal. Van 1970 tot 1974 bereikt Paul Neefs een grote virtuositeit, zowel in de behandeling van het bouwlichaam als door de aaneenschakeling van ruimten. Alle plannen vertonen de directheid, maar ook de nauwkeurigheid en de zuinigheid van de ambachtsman.

Na 1974 ontstaan er bouwlichamen met erg vrije en soms complexe vormen, dikwijls door de combinatie van rechte en gebogen vlakken. Paul Neefs komt meer en meer in aanraking met tendensen van ontwaarding van het beroep van architect, van gebrek aan respect, van onkunde en van machtshonger, die het hem onmogelijk maken zijn beroep in eer en geweten uit te oefenen.

In zijn laatste drie woningen uit 1978 tot 1983 treedt er een merkwaardige verinnerlijking en versobering op.

Zo ontstaan woningen die erg huiselijk en introvert zijn, een mooi laatste geschenk van een eenzaam architect.

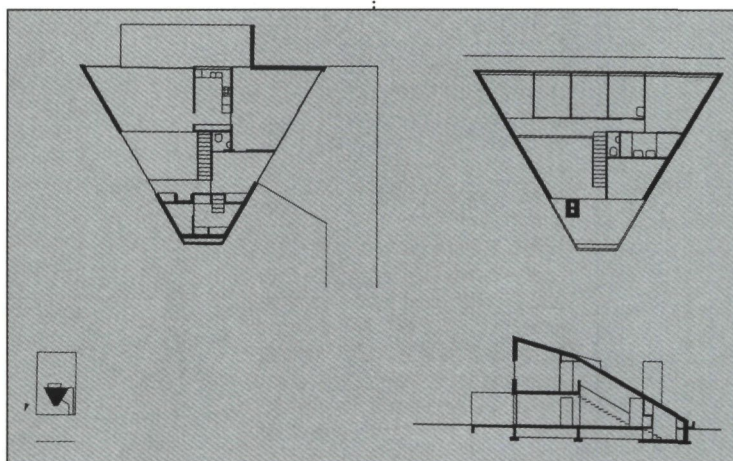
In 1983 zegt Paul Neefs het beroep van architect vaarwel, om zich te wijden aan de beeldende kunst.

In een bescheiden opzet is de tentoonstelling *Paul Neefs Woningen 1958-1983* opgebouwd uit een presentatie met foto's, plattegronden en doorsneden van de dertig woningen, en enkele voor de gelegenheid vervaardigde maquettes. Een fraai vormgegeven en ruim geïllustreerde catalogus met bijdragen van Yves De Bondt en Sibylle de Saedeleer is beschikbaar. Alleen al de cover, tevens de

affiche voor de tentoonstelling, met een schematische voorstelling van een 20-tal plattegronden, doet op speelse en originele wijze eer aan de vindingrijkheid en de diversiteit van een fijnzinnig oeuvre.

Jo Braeken

Paul Neefs - Woningen 1958-1983
- de Warande (B-ruimte)
20 juni - 30 augustus 1998 -
dagelijks 14u - 18u - zondag 10u-
12u en 14u-18u - maandag geslo-
ten - Warandestraat 42 te - 2300
Turnhout - ☎ 014/41.94.94 - Fax.
014/42.08.21
E-mail: info@warande.be

Open Monumentendagen

**OPEN MONUMENTENDAG
VLAANDEREN - ZATERDAG
12 EN ZONDAG 13 SEP-
TEMBER 1998 'FEEST'**

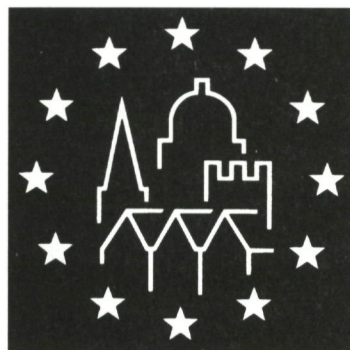
Op zaterdag 12 en zondag 13 september vindt naar jaarlijkse gewoonte en wel voor de tiende maal de *Open Monumentendag* plaats. Bij dit tienjarig bestaan lag de keuze van het thema als voor de hand: 'Feest'. Zo dachten ook het Waalse Gewest en het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest erover. De Open Monumentendag zal dus voor het eerst sinds lang in de drie gewesten met een gelijkgestemd programma uitpakken. Voor deze 'feest'-editie opteert de Open Monumentendag Vlaanderen, naar het voorbeeld van beide andere gewesten, uitzonderlijk voor een volledig weekend. Maar liefst 227 deelnemende gemeenten stellen zowat 600 monumenten open, waarvan het grootste deel perfect in het thema past.

Peer - Kiosk,
(Foto: PCCE-
Borgloon/Rijkel)

Feesten is van alle tijden en plaatsen. Ook al gaan we de thematische toer op en beperken we ons tot die plaatsen waar gefeest werd en wordt, dan nog levert dit een brede waaier van locaties op, zowel op openbaar terrein als in de privé-sfeer.

Toch zijn er tal van gebouwen die slechts met één doel werden opgericht: feesten! In de strikte zin van het woord zijn er de feestzalen of feestpaleizen zelf. Zij werden opgericht door stads- of gemeentebesturen zoals de Stadsfeestzaal te Antwerpen in wat pompeuze 'belle-epoque'-stijl, of een variant in littorale art deco, de ronde feestzaal aan het einde van de Pier van Blankenberge.

Andere opdrachtgevers zijn te vinden in het verenigingsleven, gaande van vaak 'koninklijk' onderscheiden sociëteiten uit de culturele of wetenschappelijke wereld tot beroepsverenigingen, werkgevers- en werknemersorganisaties. Er werd gemusiceerd en geacteerd, gemanifesteerd en geagi-

teerd onder het waakzaam oog van Sint-Cecilia, Melpomene of de 'internationale'.

Geen beter voorbeeld dan het overbekende Feestpaleis Vooruit met zijn decoratieve mengeling van eclectisme en art nouveau, opgericht door de Gentse socialistische arbeidersbeweging. Met Vlaams-traditionele 'Gildehuizen' als het Tieltsse Gildhof zette de katholieke arbeidersbeweging zich af tegen de 'rode' volkshuizen. Zonder vlag of spreuk maar niet minder echt van en voor het volk is het kleurrijke art deco-Feestpaleis in Beervelde. Andere voorbeelden zijn de lokalen van artistieke, literaire of adellijke verenigingen, vrijmetselaarsloges en zo meer.

Even specifiek maar gesitueerd in een ruimere context zijn de feestzalen die deel uitmaken van met name scholen, of ook ziekenhuizen, sanatoria, kazernes en andere ijkpunten van het openbare leven.

In de feestzaal van het Sint-Jozefscollege in Aalst verruimen in trompe-l'oeil geschilderde landschappen de blik van de leerlingen op de wereld. Bij een conservatorium hoort natuurlijk een concertzaal, zoals de Orgelzaal van het Brugse Conservatorium. Ook de oude Stadsfeestzaal van Mechelen hoorde oorspronkelijk bij één van de oudste middelbare meisjesscholen. In dezelfde sfeer moeten we de art nouveau-feestzaal van het Ursulineninstituut in Tildonk situeren.

Ook stad- en gemeentehuizen zijn in deze categorie onder te brengen. De trouwzaal is er niet zonder reden veelal het meest feestelijke lokaal. Kijken we maar naar de gotische stadhuisen van Leuven, dit jaar vijf eeuwen oud, van Oudenaarde of Brugge, waar het Provinciaal Hof in neogotische praal niet voor hoeft onder te doen.

In kastelen en rijkere patriciërswoningen droeg een bal- of banketzaal vaak bij tot het prestige. De 'ridderzaal' in

middeleeuwse burchten strekte hier allicht tot voorbeeld.

De kern van de waterburch Kortewalle in Beveren mag dan wel uit de 15de eeuw dateren, het interieur getuigt alleszins van een verfijnde Franse smaak uit later tijden. Magistraal stucwerk van Jan Christiaan Hansche verhaalt in zwierige barok de Metamorfosen van Ovidius in het kasteel van Horst. Het voormalige Koninklijk Paleis in Antwerpen, een rococo-stadspaleis, werd door Leopold II uitgerust met een spiegelzaal.

Hotels zijn evenzeer gericht op een aangenaam en zo mogelijk feestelijk verblijf van de gasten. Ook hier behoort een feestzaal tot de obligate uitrusting. Het Grand Hotel Bellevue in Westende kon ooit bogen op de elitaire allure van elk 'palace'-hotel. Het brengt ons onvermijdelijk op het terrein van de horeca: cafés, restaurants en danszalen, voor zover hun inrichting de tand des tijds, wisselende modes en veiligheidsvoorschriften wist te doorstaan.

Op hetzelfde raakvlak van openbaar en privé situeren zich de gemeenschappelijke ontmoetingsplaatsen van collectieve wooncomplexen. De modernistische Foyer Remy deed oorspronkelijk dienst als toneel-, feestzaal én medisch centrum voor het personeel van de Remy-fabriek in Wijgmaal. De Casino's van Beringen en Houthalen-Helchteren golden in de eerste plaats als ontmoetingscentrum voor het kaderpersoneel van de mijnen, dat er de beschikking had over een schouwburgzaal en diverse lokalen voor het verenigingsleven.

Operagebouwen en theaters, bioscopen, casino's tot harmonies en muziekkiosken verdienen zonder meer het epitheton 'feestgebouw' al was het maar door hun feestelijke uitmontering, hun functie en uitstraling. De Opera's van Antwerpen en Gent, de Stadsschouwburgen van Lier, Brugge, Kortrijk, het Casino van Oostende om er enkele te noemen stellen hun deuren open. Daarnaast telt het programma voor dit feestjaar een groot aantal muziekkiosken, van Oostende, over Brugge en Sint-Niklaas, tot Leuven, Peer en Beringen.

Het kerkelijk patrimonium, toch altijd een hoofdbrok tijdens de Open Monumentendag, valt ook nu niet uit deze eerder profane context uit te sluiten. Kerken vormen evenzeer het toneel van feestelijke of meditatieve gebeur-

tenissen in het leven van de mens: huwelijk, doopsel, uitvaart, nog afgezien van de spirituele waarde van de religieuze architectuur.

Tien jaar Open Monumentendag Vlaanderen en evenveel 'monumentenfeesten' verdient een moment van bezinning, een terugblik in feestelijke stemming. Ongetwijfeld zijn tal van monumenten door toedoen van de Open Monumentendag aan de vergetelheid ontrukkt en zo van een gewisse dood gered of alleszins opnieuw tot leven gebracht. Zij zijn het tastbare resultaat van deze jaarlijkse sensibiliseringscampagne en verdienen daarom opnieuw in de kijker geplaatst te worden. Zij kunnen tot voorbeeld strekken van hen die zich vandaag tot het welzijn van één of ander monument wensen te engageren, en zo een tijdelijke manifestatie - de inspanning van één dag - een blijvend effect geven.

Het volledige programma van de Open Monumentendag komt gedetailleerd aan bod in het *Monumentenmagazine*, dat vanaf 8 augustus gratis verdeeld wordt via de Lokale Comités, Toerisme Vlaanderen en de erkende VVV-kantoren en toeristische diensten, de ABB-kantoren, de Stichting Vlaams Erfgoed en het Secretariaat Open Monumentendag. Het Magazine kan ook aangevraagd worden op de Monumentenlijn 02/511.40.50.

Op zaterdag 12 september is Gent het Vlaamse epicentrum van de Open Monumentendag. In nauwe samenwerking met het Festival van Vlaanderen - dat zijn 40ste verjaardag inzet met de bejubelde Festivalhappening, Canvas, de stad Gent en de provincie Oost-Vlaanderen zet de Stuurgroep Open Monumentendag Vlaanderen een omvangrijk programma op het getouw. In de namiddag stelt Gent 22 monumenten open; één ticket van 200 BEF verleent toegang tot Festivalhappening-evenementen in zeven monumenten. Het Canvas-programma Plankenkoorts (22u30) is volledig gewijd aan de Open Monumentendag/Festivalhappening, met reportages over de Open Monumentendag in Gent, de genomineerden voor de vijfde Vlaamse Monumentenprijs en de uitreiking van de prijs.

Jo Braeken

Open Monumentendag Vlaanderen

Zaterdag 12 en zondag 13 september

'Feest'

Info: Secretariaat Open Monumentendag Vlaanderen - Koning Boudewijnstichting - Brederodestraat 21 te 1000 Brussel

☎ 02/549.02.74 - fax. 02/512.00.35

Open Monumentendag Wallonië

Zaterdag 12 en zondag 13 september

'Le Patrimoine en fête...Faites du Patrimoine'

Info: Secrétariat des Journées du Patrimoine, Région wallonne, DGATLP - Rue des Brigades d'Irlande 1 - 5100 Jambes

☎ 081/33.23.84 - fax.

081/33.23.82

Site Internet: <http://www.mrw.wallonie.be/dgatlp/dpat>

Open Monumentendag Brussel

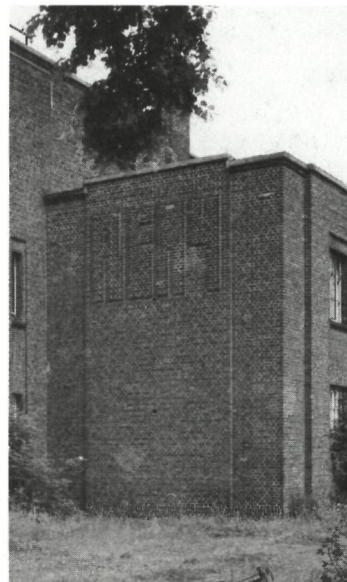
Zaterdag 19 en zondag 20 september

'Plaatsen om te feesten'

Info: Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Dienst Monumenten en Landschappen, Organisatie van de Open Monumentendagen - CNN Vooruitgangstraat 80 bus 1 - 1030 Brussel

☎ 02/204.14.20 - fax. 02/204.15.22

Leuven-Wijgmaal
Foyer Remy
(Foto: Stefan
Dewickere)

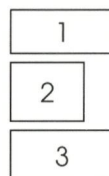
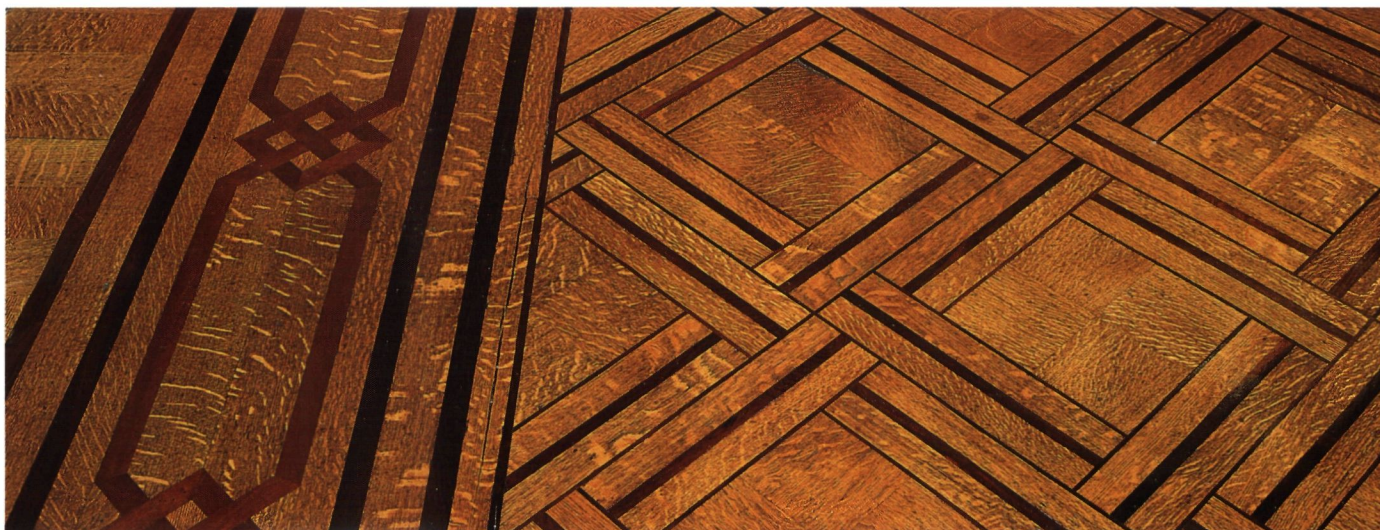

M&L CITAAT

*"Zij had een jaar hard gewerkt en wilde enkele weken 'alleen maar op haar rug liggen, deze keer' had ze gezegd. 'Geen musea, geen metro's, geen kerken of kathedralen.'
Ze noemde allemaal dingen die voor mij een stad interessant maken."*

uit: Marc Didden, *Liefde is doof: een verslag*, Houtekiet, Antwerpen, 1995, hfdst 13.

1. Brussel, Koninklijk Paleis, Salon van de Denker, 1872 en begin 1908 (foto O. Pauwels)
2. Fries en centraal parketmotief van het Salon van de Denker werden teruggevonden in een modelboek van de firma Damman & Washer & Cie uit het begin van de 20ste eeuw (archief Parket Jadoul)
3. Brussel, Koninklijk Paleis, hoekappartement, detail van het parket van de voormalige lunchkamer, firma Henri Damman & Cie, 1909 (foto O. Pauwels)

**HOUTSOORTEN GEBRUIKT IN DE PARKETVLOEREN VAN HET KONINKLIJK
PALEIS TE BRUSSEL** (OPGESOMD IN VOLGORDE/VAN AAN DE MUUR TOT IN HET CENTRUM VAN
DE RUIMTE:STOELENBOORD, FRIES, VELD)

Troonzaal

Rio Palissander
Slavonisch Eiken
Kastanje
Amarant
Robinia (pseudo Acacia)
Grenadille (African Blackwood)
Honduras Mahonie

Hoofdfries

Ebben?
Amarant
Robinia

*Ruimte tussen het vierkant casse-
ment*

Amarant
Ebben
Cuba Mahonie

Vierkante veld

Rio Palissander
Vogelogenesdoorn
Slavonisch Eiken
Kastanje
Amarant
Esdoorn

Overgang, tussen de pilaren

Europees Noten

Marmerzaal

Fries
Slavonisch Eiken
Rio Palissander
Kastanje
Amarant

Omkadering rond cassement

Rio Palissander
Honduras Mahonie

Velden
Slavonisch Eiken
Amarant

Vogelogenesdoorn
Rio Palissander
Kastanje
Honduras Mahonie
Ebben
Satijnhout

Empirezaal

Slavonisch Eiken
Cuba Mahonie

Salon van de Denker

Fries
Slavonisch Eiken
Cuba Mahonie
Rio Palissander

Velden

Slavonisch Eiken
Rio Palissander

Witte Salons

Fries
Slavonisch Eiken
Honduras Mahonie
Esdoorn
Vogelogenesdoorn
Amarant
Kastanje
Robinia
Kersen

Velden

Slavonisch Eiken
Amarant
Honduras Mahonie

Grote Galerij

Entreport
Slavonisch Eiken

Hoekmedaillons

Rio Palissander
Kastanje
Esdoorn
Amarant
Rozenhout

Geometrische fries

Kastanje
Rio Palissander

Fries met slinger

Honduras Mahonie
Rio Palissander
Slavonisch Eiken
Kastanje
Amarant
Rozenhout

Esdoorn

Velden
Kastanje
Slavonisch Eiken
Amarant

Overloop

Fries
Eiken
Sycomore
Sapeli
Rio Palissander

Velden
Eiken
Rio Palissander
Sapeli
Sycomore
Tiama ?

Brussel, Koninklijk
Paleis, Marmerzaal,
firma Tasson &
Washer, detail van
het parket, 1872
(foto O. Pauwels)

SAMENVATTING VAN DE HOUTSOORTEN GEBRUIKT IN HET HOTEL VAN FINANCIEN, REKENHOF, PALEIS DER ACADEMIEN EN HET KONINKLIJK PALEIS

(DE NUMMERING VERWIJST NAAR DE TEKENINGEN)

Slavonisch Eiken (1)
Cuba Mahonie (2)
Honduras Mahonie (3)
Amarant (4)
Rio Palissander (5)
Haagbeuk (6)
Esdoorn (7)
Vogelogenesdoorn (8)
Amerikaans Noten (9)
Kastanje (10)
Indisch Ebben (11)

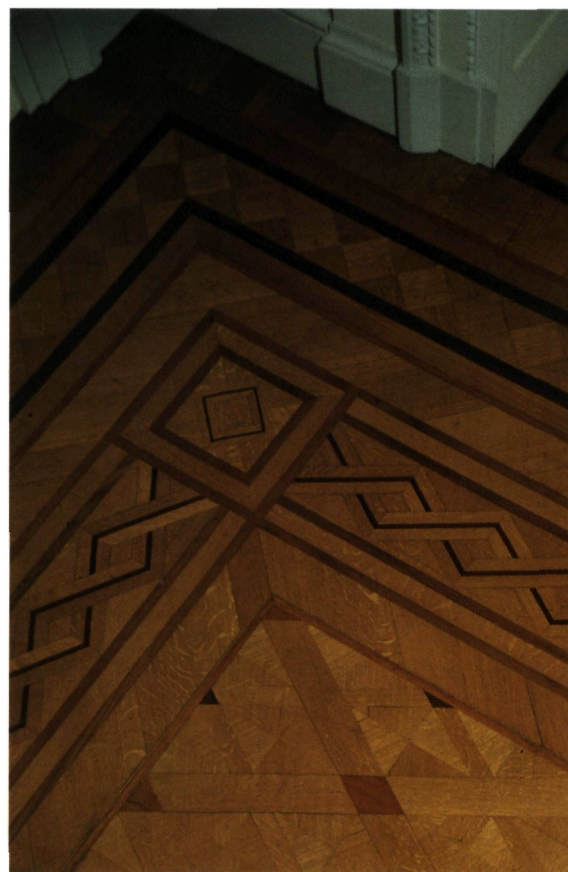
Satijnhout (12)
Consalo Alves (donkere Palissandersoort) (13)
Rozenhout (14)
Robinia (pseudo Acaca) (15)
Grenadille (African Blackwood/Mozambique Ebben) (16)
Kersen (17)
Europees Noten (18)
Sapeli (een Afrikaanse Mahonie) (19)
Sycomore (Amerikaanse Esdoorn) (20)
Tiama? (21)

Houtsoort	Geslachtsnaam soortnaam	Familie
Rozenhout (14)	Dalbergia frutescens	Leguminosae
Robinia (15)	Robinia pseudoacacia	Leguminosae
Grenadille (16)	Dalbergia melanoxylon	Leguminosae
Kersen (17)	Prunus spec. div.	Rosaceae
Europese Noten (18)	Juglans regia	Juglandaceae
Sapeli (19)	Entandrophragma cylindrium	Meliaceae
Sycomore (20)	Acer spec. div.	Aceraceae
(=Amerikaanse Esdoorn)	Acer saccharum/nigrum	
21. Tiama	Entandrophragma angolese	Meliaceae

Brussel, Koninklijk Paleis, Marmerzaal, firma Tasson & Washer, details van het parket, 1872 (foto O. Pauwels)

Brussel, Koninklijk
Paleis, hoek-
appartement
(foto's O. Pauwels).

►
Detail van het
parket van het
hoeksalon, firma
Henri Damman &
Cie, 1909

►►
Detail van het
van de voormalige
slaapkamer, firma
Henri Damman &
Cie, 1909

gen (de tekeningen werden niet teruggevonden);
* het leveren, plaatsen, schuren en boenen van
massieve parketten, 24 mm dik, volgens de
tekening. Het gaat hier slechts om 32, 02 m² aan
12 fr. per m².

Er zijn drie centrale marqueteriemotieven te onderscheiden (met telkens 3 bijpassende boorden). Dit komt overeen met wat we hebben vastgesteld in de verschillende kamers: de Witte Salons, biljartzaal, fumoir en huidige slaapkamer hebben alle dezelfde vloer. De twee andere kamers van het hoekappartement hebben elk een andere vloer. Op basis van de prijs van het parket, vermeld in de prijsofferte van 8 juli 1908 en in het verslag van 22 januari 1909, kunnen de kamers van het nieuwe appartement als volgt worden geïdentificeerd. De slaapkamer (39, 08 m²) heeft het goedkoopste parket. Het parket van het *Salon d'Angle* (71, 42 m²) was goedkoper dan dat van de lunchkamer, Witte Salons, biljartkamer en fumoir, maar duurder dan dat van de slaapkamer.

Hieruit kan worden afgeleid dat de ruimte die momenteel als slaapkamer is ingericht en aansluit op het Groot Wit Salon, tijdens Leopold II de functie had van lunchkamer. Via een aparte ingang kon men

zich terugtrekken in het hoeksalon waarnaast een slaapkamer (de huidige dressing) en badkamer waren gelegen.

De werken dienden te worden beëindigd ten laatste vier maanden na de toewijzing ervan. Bij vertragen diende de firma twintig frank boete per dag te betalen. Het schuren en boenen van de vloeren mocht later gebeuren, wanneer architect Maquet het ogenblik geschikt achtte. Het had namelijk weinig zin de vloeren af te werken vooraleer het geheel van de decoratiewerken was gebeurd. Het afgewerkte parket zou toch maar worden beschadigd.

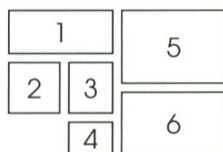
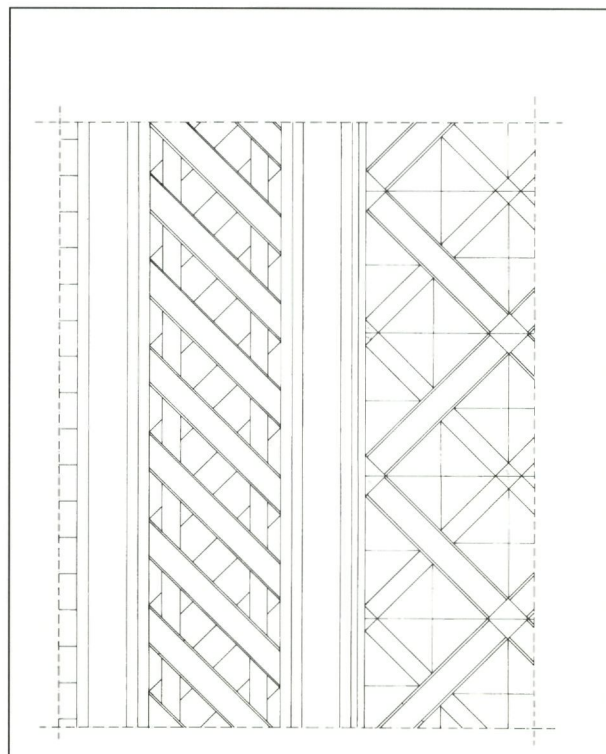
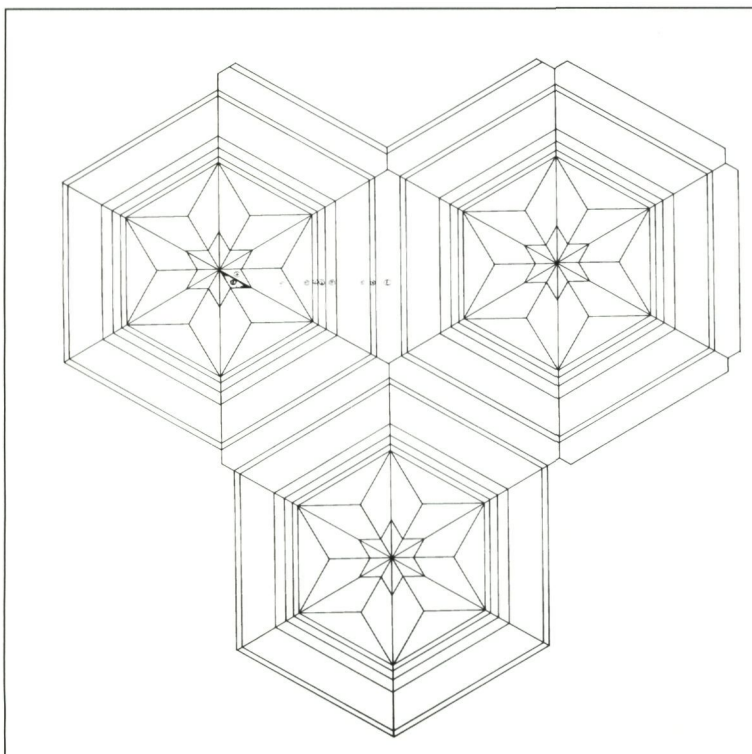
De firma Damman & Washer haalt in de lijst van haar meest belangrijke werken naast onder andere het Koninklijk Paleis ook het Hôtel van Financiën aan (87). Deze prachtige parketten, waarvan de motieven van kamer tot kamer verschillend zijn, zijn tot op de dag van vandaag bewaard gebleven (88). Opmerkelijk is dat het parket van het Blauwe Salon identiek is aan dat van het hoeksalon in het hoekappartement van het Koninklijk. Over de precieze datering van de parketten bestaat nog geen zekerheid. Verder onderzoek zal hierover allicht klaarheid brengen.

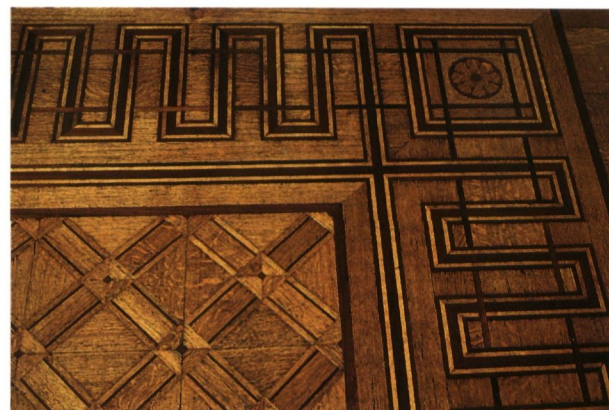
Brussel, Hotel
van Financiën,
Wetstraat 12,
parket, firma
Tasson & Washer
(of Damman &
Washer) laatste
kwart van de 19de
eeuw (foto's
O. Pauwels)

Brussel, Hotel van Financiën, Wetstraat 12, firma Tasson & Washer (of Damman & Washer), laatste kwart van de 19de eeuw (foto's O. Pauwels)

1. Het Roze Salon

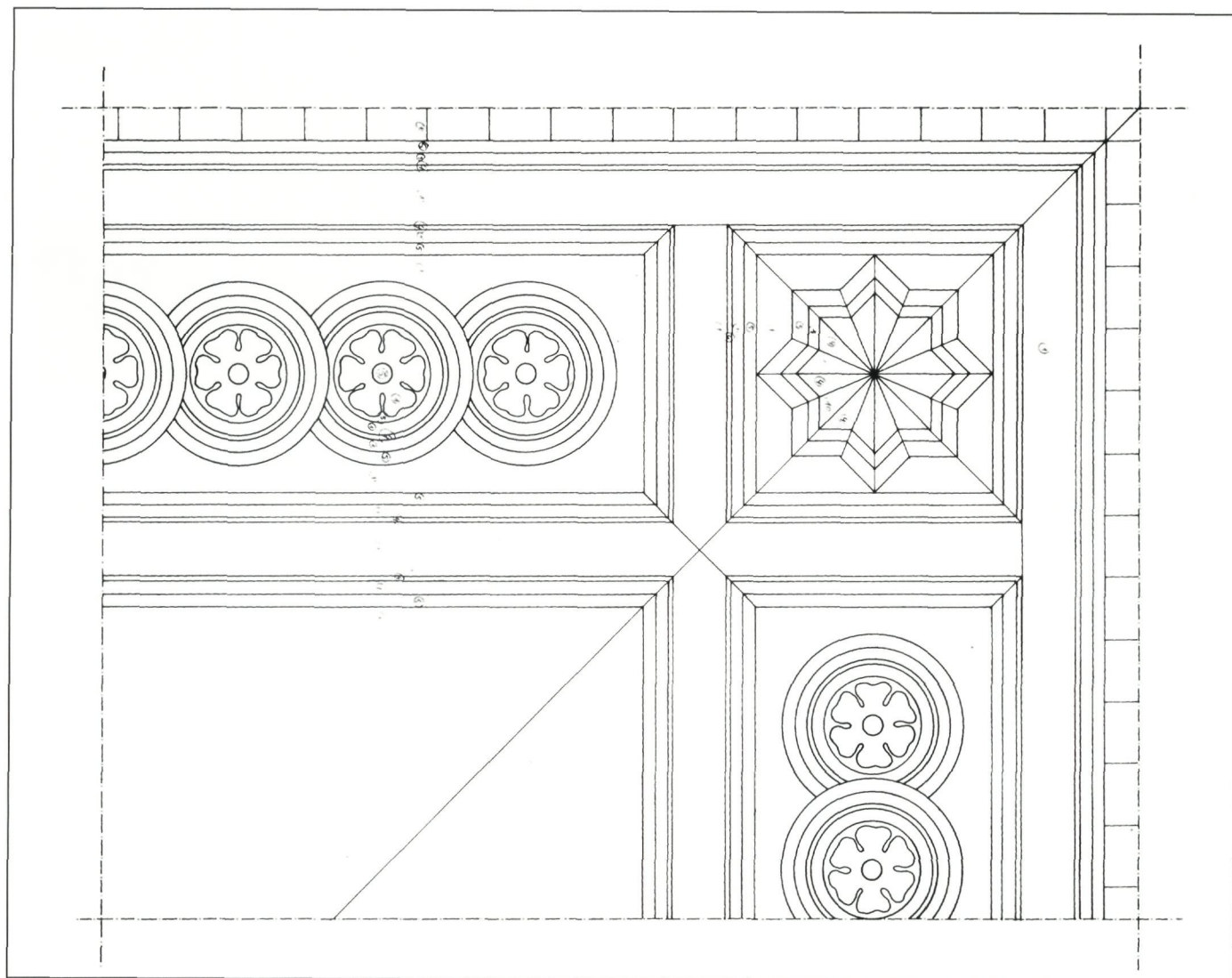
2. Detailtekening van het parket van het middenste salon op de eerste verdieping (tekening Jürgen De Bie)

3-6. Het Blauwe Salon

4. De overloop op de eerste verdieping (voormalige biljartzaal)

5. Detailtekening van de parketboard van het middenste salon op de eerste verdieping (tekening Jürgen De Bie)

Verkoopscatalogus
getiteld Parquets de
Style van de firma
Dammen & Washer
(archief Parket
Jadoul)

MOTIEVEN

Marqueterieparketten

De firma Damman & Washer patenteerde al haar ontwerpen voor marqueterieparketten om plagiaat door de concurrentie tegen te gaan. Eén van haar catalogi bevat 32 stijlparketten telkens samengesteld uit een centraal motief en een boordmotief, beide genummerd (89). Hieruit kan worden afgeleid dat ook andere combinaties mogelijk waren en de voorgestelde motieven slechts een kleine greep vormden uit een enorm ruim aanbod van tekeningen.

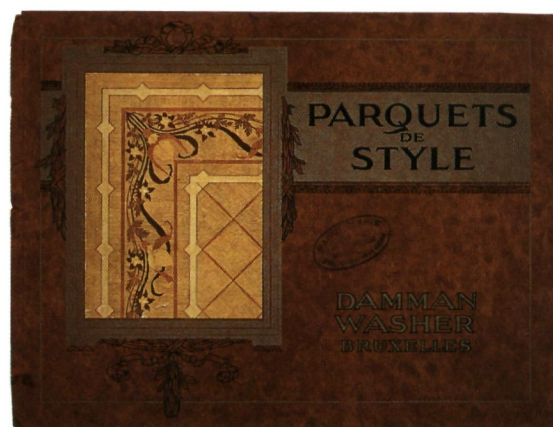
De platen dragen als titel de stijlperiode met daarbij telkens de naam van het belangrijkste motief. Zo is er onder andere een *Style Renaissance* "Caissons", een *Style Louis XVI* "Rocaille", een *Style Louis XVI* "Faisceaux", etc. (90).

Ook de empirestijl en de Engelse Adamstijl zijn ruim vertegenwoordigd. De laatste vier platen tonen parketten in de op dat moment 'moderne' stijl, de art nouveau. Enkele van de motieven konden geheel of gedeeltelijk met bestaande parketten worden verbonden: de boord van parketontwerp 16 getiteld *Style Louis XVI* "Ruban" vinden we terug in de Grote Galerij van het Koninklijk Paleis, evenals - mits enkele wijzigingen - het centrale motief ervan, dat de Witte Salons, het Goya- en Leopold I-salon en de lunchkamer van het hoekappartement siert. De boord van plaat 32 *Style moderne* "Chrysanthèmes" werd teruggevonden in het kantoor van de Voorzorgskas voor Advocaten gelegen op de Guldenvlieslaan te Brussel. De firma Allaer uit Ninove was verantwoordelijk voor de conservatie en restauratie van de mooie art nouveau-parketten in dit gebouw.

Vanwaar deze verscheidenheid in stijlen? In een notendop kan worden gesteld dat zowel tijdens het historisme (periode 1830-1890) als de daarop aansluitende art nouveau- en art deco-perioden, er heel wat stijlen in omloop waren voor de bouw en decoratie van huizen. De parketfabrikant diende dus ook een ruime keuze aan bijpassende parketvloeren aan te bieden. Een modellenboek van de firma Lachapelle uit de jaren '30 toont zelfs een Japans geïnspireerde parketvloer en eentje in gotische stijl.

Het hernemen van oudere stijlen vond haar oorsprong in de waardering van de 19de-eeuwse burgerij en adel voor het cultuurverleden. Vooral de 18de eeuw genoot lang de voorkeur, maar reeds vóór 1870 ontstond een hernieuwde belangstelling voor de Renaissance in al haar vormen. De wereldtentoonstellingen en de vele publicaties over interieurinrichting 'internationaliseerden' de smaak.

Na een eerste neogotische golf ontstond bij ons

omstreeks 1860 een levendige belangstelling voor de Lodewijk XVI-stijl, zij het in een 19de-eeuwse interpretatie. Ook de Lodewijk XIV- en XV- stijlen kenden heel wat succes.

Bouwen in een 'totaalstijl' werd een nieuwe trend. Het Hôtel van de Gouverneur van de Nationale Bank van België in de Wildewoudstraat te Brussel is een prachtig voorbeeld van een totaalconcept in Lodewijk XVI-stijl. Vanaf de jaren '70 wordt de Vlaamse Renaissance door velen als dé nationale Belgische stijl bij uitstek beschouwd. De neogotiek brak niet echt door in de burgerlijke bouwkunde, hoewel de bijdrage van architect Bethune in de verspreiding ervan niet kan worden overschat. Naar het einde van de eeuw ontstaat zelfs de mode om de verschillende kamers van een woning in een daarvoor aangepaste stijl in te richten.

De 'moderne stijl' betekende niet onmiddellijk het einde van het historisme. Ondanks de kritiek bleven de Lodewijkstijlen en de neorenaissance velen aan-

Brussel, voorzorgs-
kas der Advocaten,
Guldenvlieslaan 64,
detail van de
parketboord in art
nouveau-stijl van de
tuinkamer, Dam-
man & Washer,
begin 20ste eeuw
(foto O. Pauwels)

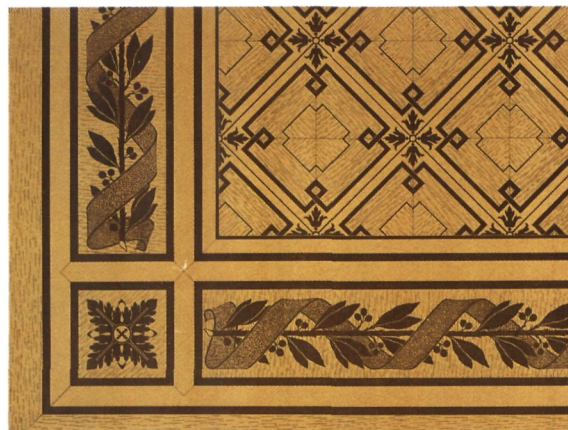

► Model van een parket getiteld *Style Louis XVI "Ruban"* uit het modelboek *'Parquets de Style'* van Damman & Washer (archief Parket Jadoul)

► Model van een parket getiteld *Style Moderne "Chrysanthèmes"* uit het modelboek *'Parquets de Style'* van Damman & Washer (archief Parket Jadoul)

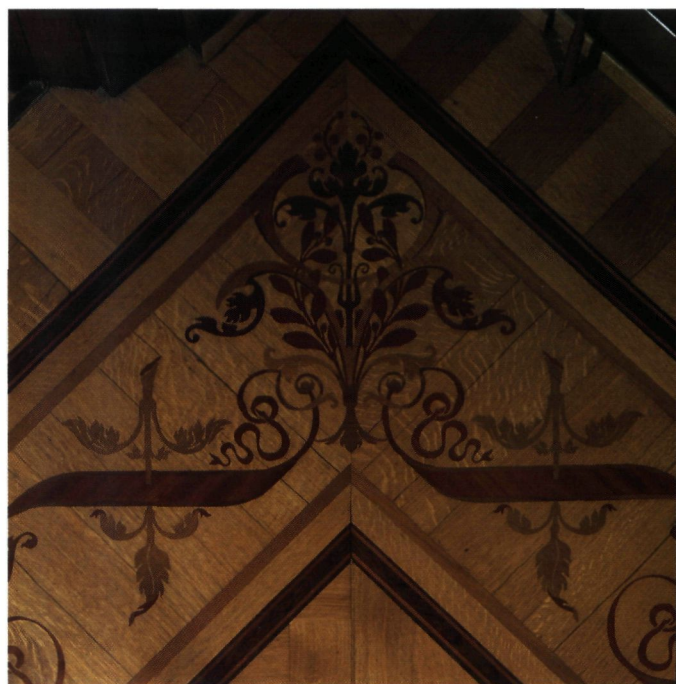
Brussel, Voorzorgskas der Advocaten, Guldenvlieslaan 64, detail van de parketboord in renaissancestijl van de eetkamer, Damman & Washer, begin 20ste eeuw (foto O. Pauwels)

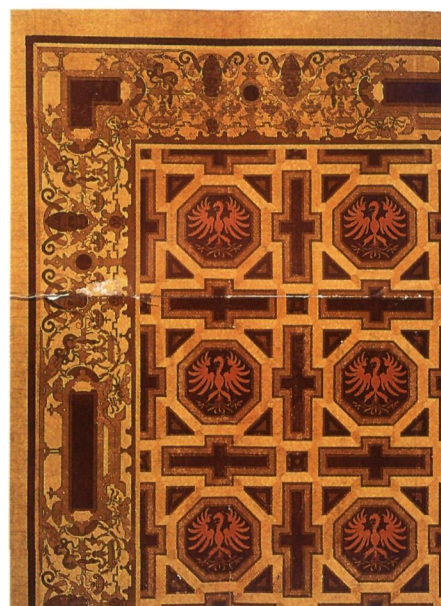
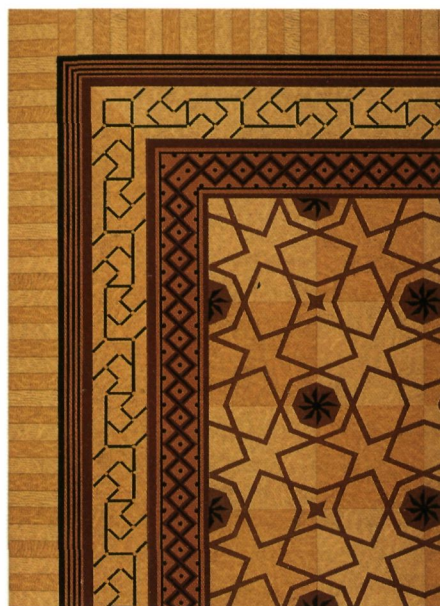
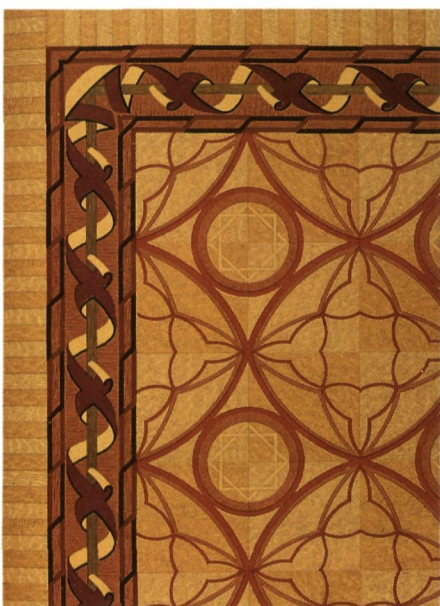
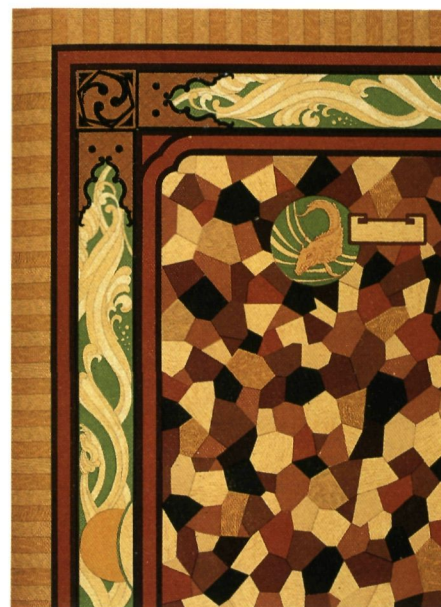
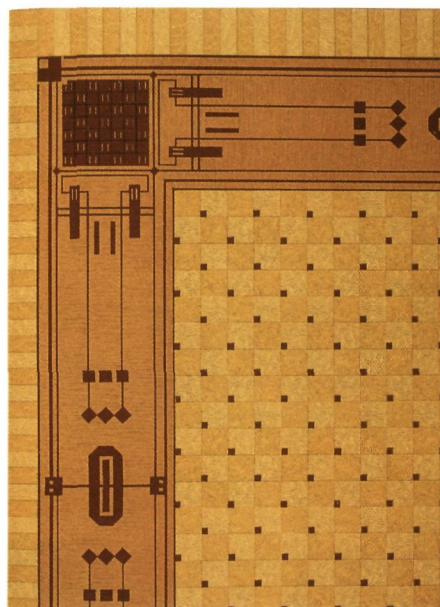
spreken en nog geruime tijd naast de art nouveau bestaan.

Luxeparketten en 'oude' parketten

Naar het einde van de eeuw wordt er een trend merkbaar waarbij gestreefd wordt naar versobering van het interieur. De parketten, gekopieerd naar oude Franse voorbeelden, ofwel samengesteld op basis van oude documenten komen erg in trek. Bijna alle voorbeelden uit het *Album n° 29 "Parquets anciens"* van Damman & Washer zijn reproducties van parketten uit oude Franse kastelen. Zo is er het motief "*Galerie François 1er*" uit het kasteel van Fontainebleau en het motief "*Galerie des Batailles*" uit het kasteel van Versailles. De nieuwe 'Versailleparketten' onderscheidden zich wel van de oudere door een betere plaatsing, waardoor lelijke voegen geen kans kregen te ontstaan (91). Een goed voorbeeld van dergelijk parket is te zien in de Spiegelzaal van het Koninklijk Paleis.

1	2	3
4	5	6

Voorbeeld van een parketvloer uit een modelboek van de firma Lachappelle, circa 1930 (archief firma Lachappelle)

1. Moderne fantasiestijl
2. Moderne Weense stijl
3. Japanse Stijl
4. Gotische Stijl
5. Arabische stijl
6. Vlaamse neorenaissancestijl

Brussel, Koninklijk Paleis,
Spiegelzaal, parket in 'Versaillestijl'
(foto O. Pauwels)

HOUTSOORTEN AANGEWEND IN DE 19DE- EEUWSE PARKETTEN VAN ENKELE BRUS- SELSE STADSPALETEN (HOTEL VAN FINAN- CIEN, REKENHOF, PALEIS DER ACADEMIEN)

De houtsoorten gebruikt voor het vervaardigen van luxeparketten in de 19de eeuw zijn nagenoeg dezelfde als degene die in de 18de eeuw werden aangewend.

Historisch bronnen omtrent gebruik van hout zijn erg schaars en zijn voorafgaand aan de eeuw der Verlichting enkel als onderdelen van geschriften van meer algemene aard te compileren. Voor de oudheid zijn Theophrastus, Dioscorides, Plinius en Vitruvius de meest relevante auteurs (1).

Voor de middeleeuwen en renaissance zijn de meest nuttige bronnen de tractaten omtrent scheepsbouw waarin meestal een hoofdstuk is gewijd aan houtkeuze, toepassing en herkomst (2).

Dankzij talrijke technische tractaten over architectuur maar vooral encyclopedieën en botanische studies die eind 17de en tijdens de 18de eeuw werden uitgegeven is historische documentatie makkelijker dan voor de vroegere eeuwen (3).

De meest volledige bron over houttechnologie in deze periode is het tractaat *L'art du menuisier-ébéniste* van André Roubo uit 1772, integraal overgenomen in *L'encyclopédie Diderot et d'Alembert* (4).

In hoofdstuk 3 van deel III, pagina 767-791 staat een lijst afgedrukt van de toen bekende houtsoorten, met de 18de-eeuwse Franse triviale namen of volksnamen. In deze lijst staan 23 Europese houtsoorten en 48 "*Bois de Indes*" (Oost- en Westindische), te weten Aziatische en Noord- en Zuidamerikaanse houtsoorten (5).

Het aantal species dat men derhalve kan verwachten in houten kunstvoorwerpen van het Ancien Régime is indrukwekkend. De grootste verscheidenheid kan men aantreffen in objecten voorzien van inlegwerk, dit om de evidente reden dat een *marqueteur* dezelfde mogelijkheden nastreeft als het rijke palet van een schilder.

Typisch voor het eind van de 19de eeuw, begin 20ste eeuw is gaandeweg de aanvoer van Afrikaans hout, voor België hoofdzakelijk uit haar Congolese kolonie (padoek, niové, movingui, afrikaans mahonie, limba, iroko, wengé, bilinga, bubinga en andere).

Ongemeen rijk en boeiend is de empirische kennis van houtgebruik die ontstaan is uit eeuwen vakkennis.

Charles Indekeu

Een uiterst verfijnde materiaalttextuur waarin je in miniatuur een christusfiguur kan sculpteren en die toelaat om zelfs de aders onder de huid weer te geven, daarvoor is geen enkele houtsoort beter geschikt dan palmhout of buxus (Buxus sempervirens). Omwille van zijn hoge hardheid en uiterst fijne nerf heb je met deze houtsoort dezelfde mogelijkheden als bij ivoor. In populier of wilgenhout is dit onmogelijk. Deze zijn daarvoor veel te zacht maar hun laag soortelijk gewicht maakt ze dan weer geschikt voor hoedendozen, klompen enzovoort. Voor toepassing buiten zijn dan weer andere soorten geschikt terwijl ook hier voor weipalen, huizenbouw, sluisdeuren, dwarsliggers etc. telkens geëigende soorten gekozen worden. Een summatieve lijst van toepassingen en gepaste houtkeuze is een wereld op zich.

Voor parketten zijn een reeks technische eigenschappen vereist die niet bij alle houtsoorten aanwezig zijn.

Eerste vereisten zijn de nodige hardheid en dus slijtvastheid, een hoge stabiliteit in verband met krimpgedrag een natuurlijke weerstand tegen houtwormaantasting door een hoog looizuurgehalte, een natuurlijke glans, een gepaste kleur, een textuur die niet te snel splintert en een toereikende beschikbaarheid en aanbod.

De meest aangewezen houtsoort uit de gematigde streken die aan deze vereisten voldoet, die op een oeroude traditie steunt en bijna als synoniem voor degelijkheid geldt is *eikenhout*.

Eikenhout heeft een geelbruine tot donkerbruine kleur die afsteekt tegen het 25-40 mm brede spinthout (het niet verkernde hout onder de bast). Het hout is ringporig waardoor op het dosse vlak een vlamtekening ontstaat. Kwartiers verzaagd vertoont het karakteristieke "*spiegels*" veroorzaakt door brede stralen.

Zoals blijkt uit de 19de-eeuwse catalogi van parketfabrikanten gaat de voorkeur uit naar *Slavonisch eiken*. Structuur en kwaliteit variëren afhankelijk van de groeicondities. Zo is Slavonisch eiken langzaam en gelijkmatig gegroeid, heeft het een rechte draad en een egale tint, is zacht en gemakkelijk te bewerken.

Europees *esdoorn* is een fraaie blanke houtsoort met een wit- tot crème-achtige kleur die aan het daglicht blootgesteld lichtgeel wordt. Door een vrij scherpe begrenzing van de groeiringen is op het kwartiers vlak meestal een fijne streeptekening en op het dosse vlak een bescheiden vlampatroon waar te nemen.

Kenmerkend zijn de kleine spiegeltes op het kwartierse vlak en de enigszins zijdeachtige glans. Hij heeft vaak een rechte draad maar hout met een regelmatig golvende draad; wordt voor sommige toepassingen speciaal gezocht (gewaterde tekening voor violen, gemoeste of vogelgentekening voor decoratieve doeleinden).

Haagbeuk of steenbeuk heeft met beuken geen verwantschap. Het heeft een grijswitte kleur, een fijne nerf en een hoge hardheid, is erg taai en splintert niet makkelijk.

Iepenhout of olmen is een ringporige houtsoort. De groeiringen zijn opvallend onderscheidbaar door grote vroeghoutvaten, wat het hout een aantrekkelijke vlamtekening maar de nerf een grof aanzien geeft. Europees olmen is lichtbruin tot rozebruin. *Kastanje* is een lichtbruine tot donkerbruine houtsoort en lijkt veel op eiken. Tanne kastanje is ringporig en heeft op het dosse vlak eenzelfde vlamtekening als eiken, maar mist de grote spiegels. Het heeft een hoog looizuurgehalte.

Europees *noten* is licht grijsbruin tot warm donkerbruin, soms roodachtig bruin, al of niet voorzien van een fraaie zwartachtige tekening of aders. Het spinthout is vaalwit, vaak een vrij brede zone. Matig fijne nerf. Amerikaans *noten* heeft een egalere tekening, is donkerbruin met een violette ondertoon.

Uitheimse soorten

Ebbehout is één van de weinige houtsoorten die zwart zijn, heeft een fijne nerf met meestal rechte draad, is hard en heeft een natuurlijke glans. Ceylon ebben is zwart, met soms een paar onregelmatige lichtbruine strepen. In andere ebbensoorten kunnen ook licht gekleurde strepen aanwezig zijn.

De enige echt *mahonie*soorten zijn de Amerikaanse mahonie-soorten. Cuba mahonie is een bijzonder fraaie houtsoort. Het kernhout is zalmkleurig roze, rood tot roodbruin of bruin met een goudkleurige gloed. Onder invloed van het licht verkleurt het snel naar fraai roodbruin.

Honduras mahonie is een wat zachtere soort, heeft een wat grovere nerf en een meer oranje-bruine kleur. Dit hout is buitengewoon stabiel en krimpt bij stabiele omstandigheden nauwelijks.

Rio-palissander is een zeer fraai bruinrood tot purperachtig donkerbruin hout met zwarte aderen en geel spint. Het heeft een hoge glans en is erg hard. Rio-palissander bezit een typische aromatische rozegeur en een kenmerkende smaak.

Satijnhout is een naam die men aan verscheidene houtsoorten heeft gegeven met een uiterst fijne nerf en een hoge natuurlijke moiré-glans.

De hier aangetroffen soort is het geel of Indisch satijnhout; het heeft een bijzonder mooie goudgele kleur met een hoge glans dat tot lichtbruin nakleurt.

LITERATUUR

- BIANCHI A.T.J., *Houtherkenning voor de praktijk. Inleiding tot de herkenning van de loofhoutsoorten met de loupe*, Koninklijk Instituut voor de Tropen, Mededeling n° CXIV, Afdeling tropische producten n° 44, Amsterdam, 1965.
- BOURREAU E., *Anatomie végétale*, Parijs, 1957.
- BRACHERT T., *Beiträge zur Konstruktion und Restaurierung alter Möbel*, München, 1986.
- DECHAMPS R., *Comprendre l'anatomie du bois. Etude descriptive du xylème des végétaux angiospermes dicotylodonnés*, Tervuren, 1971.
- ESAU K., *Plant anatomy*, New-York, 1965.
- JANE F.W., *The structure of wood*, Londen, 1962.
- LEBACQ L., *Essais d'identification anatomique des bois de l'Afrique centrale*, Annales du musée Royal de l'Afrique centrale, Tervuren, 1964.
- METCALFE C.R., CHALK L., *Anatomy of the Dicotyledons*, Londen, 1957.
- I.A.D.A., *International Association of Wood Anatomists*, Polyglotisch Glossarium.
- SCHWEINGRUBER F.H., *Anatomie europäischer Hölzer. Atlas zur Bestimmung europäischer Baum, Strauch und Zwergstrauchhölzer*, Stuttgart-Bern, 1990.
- SENN, *Die Entwicklung der biologische Forschungsmethoden in der Antike und ihre grundsätzlichen Förderung*, s.l., 1933.
- VAN DER ZWAN R.P., VAN OOSTEN A.L., *Hout herkennen*, Deventer-Antwerpen, 1991.

EINDNOTEN

- (1) THEOPHRASTUS, *Historia plantarum* en De causis plantarum. DIOSCURIDES, *De Materia medica libri quinque*; PLINIUS DE OUDERE, *Naturalis Historia*; VITRUVIUS, *Pollio, De architectura*.
- (2) WITSEN N., *Aeloude en hedendaagsche scheepsbouw en bestier waarin wijloopsch wert verhandelt de wijze van scheepstimmeren*, Amsterdam, 1671.
VAN YK C., *De Nederlandse scheepsbouwkunst*, Amsterdam, 1697.
WILHELM J., *Architectura Civilis oder Holtz-Baukunst*, München, 1668.
- (3) BUFFON G., *Histoire naturelle générale et particulière*, Parijs, 1750-1788.
LINNAEUS C., *Systema naturae*, 1735; *Genera plantarum*, 1737; *Classes plantarum*, 1738; *Philosophica botanica*, 1751; *Speciesplantarum*, 1753.
- (4) ROUBO A., *Lart du menuisier ébéniste*, IIIe section IIIe Partie, Paris, 1772.
DIDEROT, D'ALEMBERT J., *Encyclopédie ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et des Metiers*, Parijs, 1755.
- (5) DECHAMPS R., *152 Bois d'ébénisterie, sculpture, marqueterie et tournage à l'usage des antiquaires, restaurateurs, marqueteurs*, Economische documentatie vol. 8, Tervuren, 1992.
- (6) WISELIUS S.I., *Houtvademecum*, Deventer-Antwerpen, 1990.

Houtsoorten aangewend in 19de-eeuwse parketten (6)

<i>Inlandse houtsoorten</i>	<i>geslachtsnaam</i>	<i>soortnaam</i>	<i>familie</i>
Europees Eiken Slavonisch eiken	Quercus Quercus petraea (Mattuschka)Lieblein (= Quercus sessiliflora Salisb.) Quercus Robur L. (Quercus pedunculata Ehrh.)	Species diversa	Fagacea
Esdoorn Europees Esdoorn	Acer spec. div. Acer platanoïdes; L. Acer pseudo- platanus L.;et alii		Aceraceae
Amerikaans hard esdoorn	Acer saccharum Marsch.; Acer nigrum Michx.f.		
Amerikaans zacht esdoorn Vogelogenesdoorn (Birdseyemaple, érable moucheté)	Acer rubrum.L.Acer saccharinum L.		
Haagbeuk	Carpinus betula		Betuaceae
Iepen of Olmen Europees olmen	Ulmus Species diversa Ulmus x hollandica Mill.; Ulmus procera Salisb.. Ulmus glabra Huds.;		Ulmaceae
Kastanje Europees kastanje Amerikaans kastanje	Castanea Castanea sativa Mill. Castanea dentata (Marsh) Bork.		Fagaceae
Noten inlands noten Amerikaans noten	Juglans Species diversa Juglans regia L. Juglans nigra L.	Juglandaceae	

Verklarende lijst vaktermen (7)*Draad*

Onder draad wordt verstaan het verloop van de structuurelementen, dus de wijze waarop de structuurelementen zijn gerangschikt ten opzichte van de lengte-as van de boom. Dit wordt op het langs vlak waargenomen en daarbij wordt onderscheiden: rechte draad, kruisdraad, warrige draad golvende draad, warrige draad onregelmatige draad.

Nerf

Met het begrip nerf geeft men aan of het hout is opgebouwd uit grote of kleine elementen. Zeer belangrijk is hierbij de breedte van de stralen, de doorsnede van de vezels en de groeiringsbreedte.

Tekening

De tekening van hout heeft betrekking op de uiterlijke zichtbare figuratie en resultaat is van verschillende weefsels samen met de draad.

Ringporig

Op de kopse doorsnede zijn de vaten vaak te zien als kleine ovale openingen, poriën. Dit zijn de houtvaten. Op de lengtedoorsnede zit men ze als fijne gaten in het houtoppervlak die er met een naald lijken te zijn ingekrast.

<i>Uitheemse houtsoorten</i>	<i>geslachtsnaam</i>	<i>soortnaam</i>	<i>familie</i>
Amarant of Purperhart	Peltogyne venosa (Vahl) Benth.; (=P.confertiflora Benth.) Peltogyne pubescens Benth.; (=Peltogyne paniculata Benth.) Peltogyne Species diversa	Leguminosae (Caesalpiniaceae)	
Ebben	Diospyros Species diversa	Ebenaceae	
Ceylon ebben	Diospyros ebenum Koen.;		
Afrikaans ebben	Diospyros crassiflora		
Indisch ebben	Diospyros buxifolia (Bl.) Hiern.;		
Andamman ebben	Diospyros melanoxylon Roxb.;		
Madagascar ebben	Diospyros marmorata Parker		
Coromandel of	Diospyros perrieri; Diospyros Spec.div.		
Macassar ebben	Diospyros celebica Bakh.; Diospyros Bakh		
Mahonie	Swietenia Species diversa	Meliaceae	
Cuba mahonie	Swietenia mahogany Jacq		
Honduras mahonie	Swietenia macrophylla King, S.		
Palissander	Dalbergia Species diversa	Leguminosae (Papilionaceae)	
Rio Palissander	Dalbergia nigra Fr. Allem.		
Satijnhout	Chloroxylon swietenia Dc.	Rutaceae	

Triviale naam

Handelsnaam of volksnaam. De naam die men aan een houtsoort geeft. Deze is per streek, taalgebied en periode sterk verschillend.

Kwartiers

of radiaal vlak is ieder vertikaal vlak dat door de lengte-as van de boom gaat.

Dosse

of tangentiaal vlak is ieder verticaal vlak dat niet door de lengte-as van de boom gaat.

Kops

Het kops vlak, dwarsvlak of transversaalvlak is ieder vlak dat loodrecht staat op de lengte-as van de boom.

Spiegels

Bij loofhout. Zij verzorgen het horizontale transport van vocht in de boom; op het kops vlak te zien als fijne stralen die haaks op de groeiringen naar de kern wijzen, op het dosse vlak als kleine lensvormige lensjes en op het kwartierse vlak naargelang de soort als vlekken in de draad.

De identificatie van de houtsoorten in vermelde gebouwen is een voorlopige duiding gebaseerd op visuele waarneming - met een loupe (10x) - van de uiterlijke kenmerken van de aangewende houtsoorten.

Een wetenschappelijke identificatie vergt een monsternamen en microscopisch onderzoek van de houtanatomie. Tot op heden is wetenschappelijk houtanatomisch onderzoek enkel uitgevoerd in het Hôtel Solvay (V. Horta, 1894) en het Hôtel Errera (XVIII-XX) in Brussel

ENKELE GEBRUIKTE TECHNIEKEN

Op basis van hoger vernoemde verkoopscatalogi van de firma Damman & Washer (van omstreeks 1890) alsook van Damman & Washer & Cie (circa 1905) kwamen enkele interessante technische gegevens omtrent het vervaardigen van parketvloeren aan het licht.

Zoals reeds gezegd, werden de marqueterieparketten met prachtige stijlmotieven door de firma aangeduid met de term "*Parquets de Style*", te onderscheiden van de luxeparketten of "*Parquets de Luxe*", die meestal slechts uit enkele houtsoorten waren vervaardigd en vaak naar oudere parketten waren gekopieerd.

Beide parketten werden in het atelier vervaardigd in grote panelen met een maximale lengte en breedte van 5,50 m op 2,50 m. Zij hadden een dikte van 42 mm en wogen 20 kg per vierkante meter.

De wijze waarop zij werden samengesteld was zeer vernuftig en bood een perfecte garantie tegen elke werking van het hout. Elk paneel bestond namelijk uit kleine stukjes rood noords grenen, doorgaans vierkant of rechthoekig van vorm, die door middel van tand en groef (of twee groeven en een losse veer) met elkaar werden verbonden. De blokjes waren geordend volgens een bepaald houtnerfpatroon. Het samengestelde paneel had ook een tand-en-groefstelsel. Op deze stabiele ondergrond werd vervolgens de tekening gelijmd met behulp van een persmachine.

Eens kant en klaar kon de plaatsing snel gebeuren. Men schoof de panelen gewoon in elkaar en fixeerde ze vervolgens rechtstreeks op de onderliggende steunbalken met speciale vijzen. Vanzelfsprekend waren op deze plaatsen de marqueteriemotieven nog

niet aangebracht. Na de afwerking was er geen spoor meer te bekennen van de vijzen.

Recente renovatiewerken in het Koninklijk Paleis en het Kasteel van Laken hebben deze techniek bevestigd. De parketten van de Troonzaal en de Grote Galerij zijn rechtstreeks op de onderbalken bevestigd. Volgens de firma Allaer zijn de panelen niet vastgeschroefd op de steunbalken. Er is dus sprake van een zwevend parket. Bovendien bleek de firma Tasson & Washer de onderkant van haar panelen in te smeren met rode loodmenie, een houtbeschermend product.

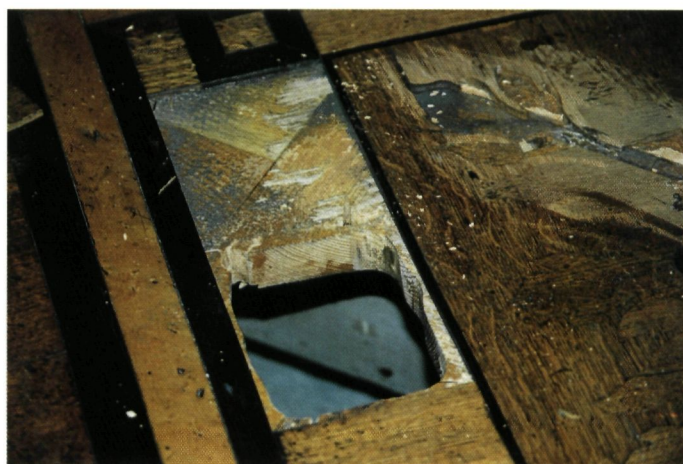
In het begin van de 20ste eeuw plaatste de firma Henri Damman & Cie tussen de parketpanelen van de stijlparketten en de houten onderbalken wel een ondervloer (*faux plancher*). Alleen 'luxeparket' kon rechtstreeks op de balken worden bevestigd, wat een verschil in kostprijs betekende. Waarom in 1872 geen plankenvloer werd geplaatst onder het parket en wel in 1908 is niet onmiddellijk duidelijk. Technisch onderzoek zou hierover meer duidelijkheid kunnen brengen.

Zoals hoger reeds werd vermeld bracht de firma Damman & Cassard een nieuw systeem voor het plaatsen van parketten op de markt, dat de naam "*Parquet Hydrofuge*" meekreeg, wat wij vertalen als 'waterdicht' parket. Dit systeem werd door andere fabrikanten zoals Louis De Waele en Auguste Lachappelle overgenomen.

Een verkoopscatalogus van de firma Louis De Waele geeft een goed overzicht van de verschillende soorten parket alsook technieken die omstreeks de eeuwwisseling werden gebruikt: "*parquets de luxe, parquets sur fond à dilatation, parquets tapis, parquets*

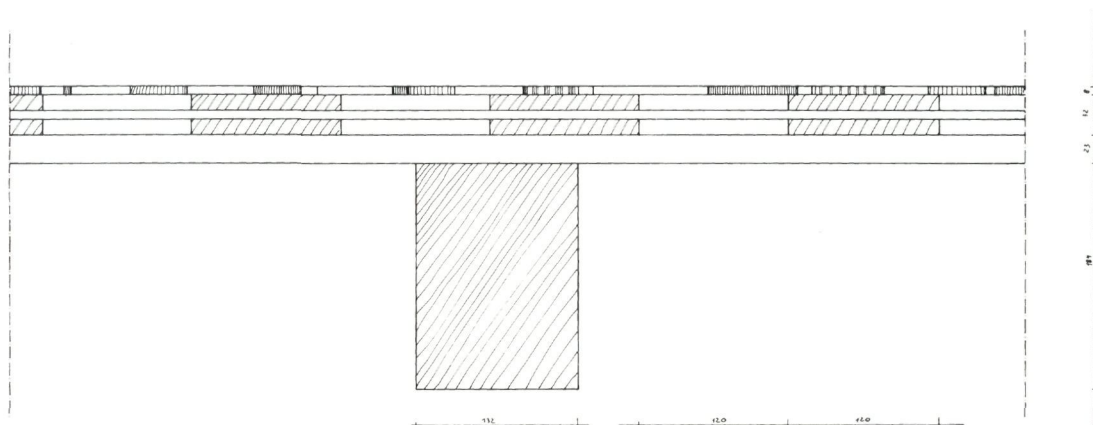
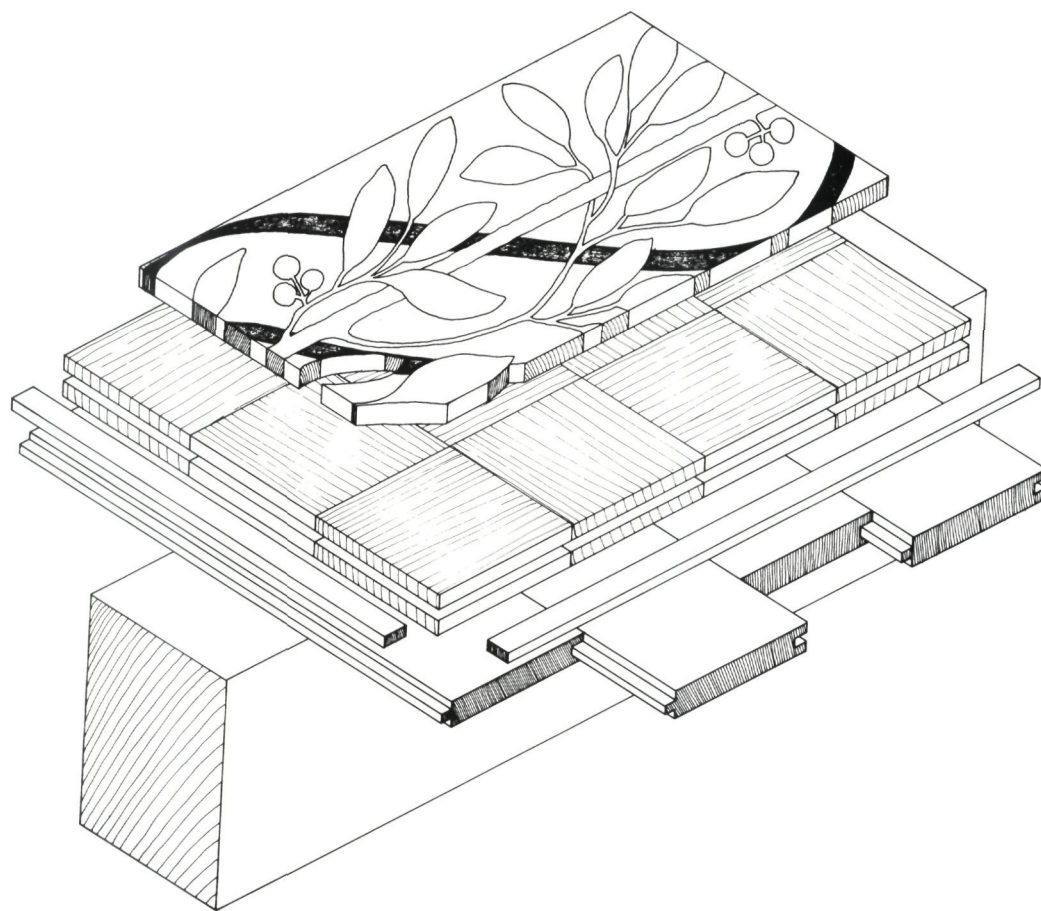
► De kleine houten blokjes werden verbonden door middel van een tand en groef-systeem of een losse veer (foto Ingrid Van Cauwenbergh)

►► Brussel, Koninklijk Paleis, Troonzaal, de parketpanelen bestonden uit een marqueterie-laag die vervolgens op een samengestelde ondergrond werd gelijmd (foto Ingrid Van Cauwenbergh)

Schematische
tekening van de
samenstelling van
een parketpaneel
(tekening Jürgen
De Bie)

incrustés, parquets ordinaires, parquets sur bitume, parquets sur gitages, parquets sur planchers". De opsomming gaat verder: "*parquet en chêne, acajou, teak, pitch-pin, hêtre injecté, maple etc.; reproduction de parquets anciens, Versailles, Trianon, Chantilly etc.; spécialité de parquets de style et incrustés; parquets sur béton et sur pavement spécial en terre-cuite, parquets ordinaires et économiques pour bureaux, cafés, restaurants, écoles, etc.; parquets tapis de 11m/m d'épaisseur; spécialité parquets sur grand fond à dilatation; tablettes parquetées pour étalages, comptoirs de banque, dessus de table etc*". De brochure bevat naast enkele voorbeelden van parketten, een aantal foto's van het reusachtige fabriekscomplex en de verschillende

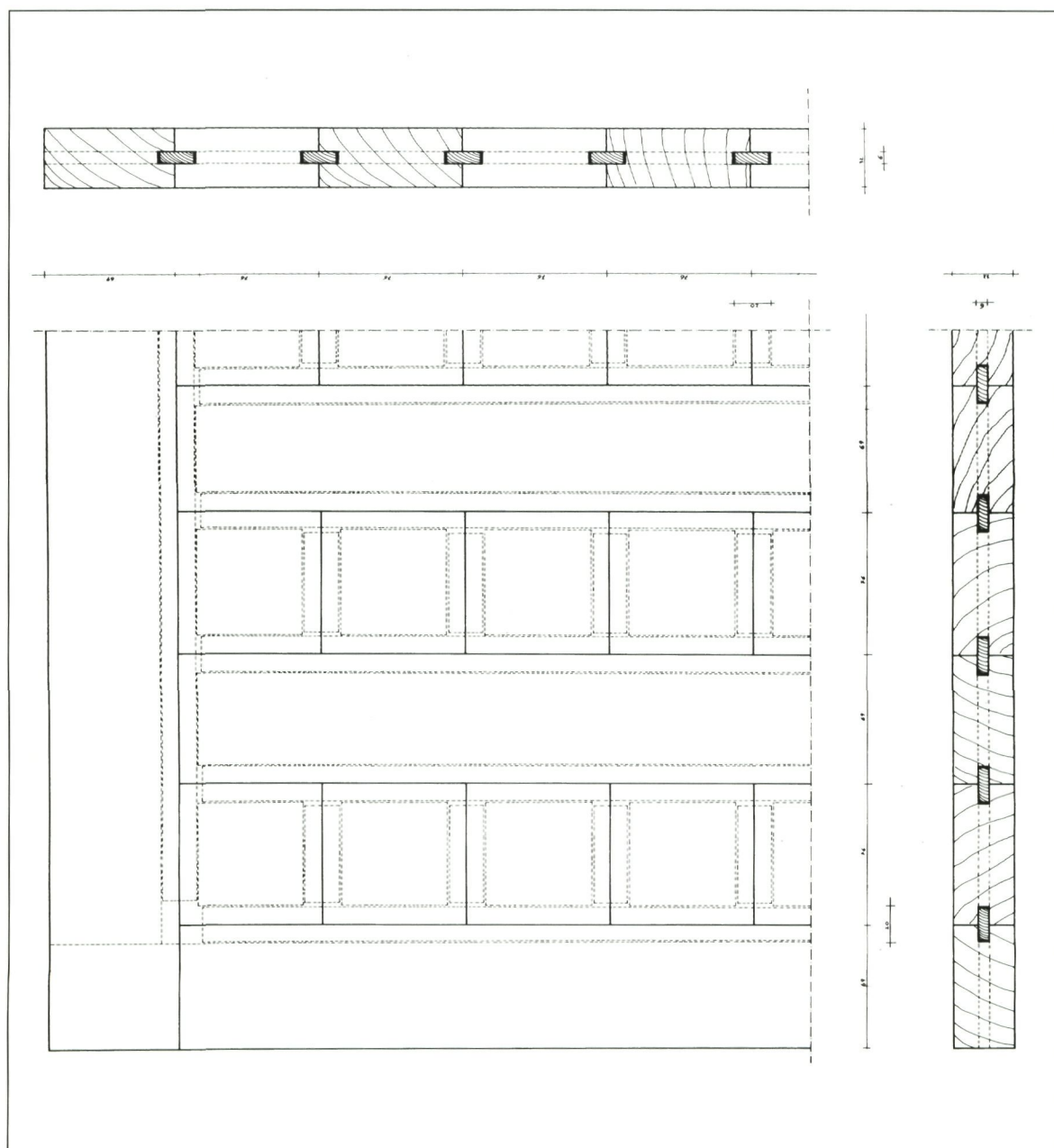
werkplaatsen : de zagerij, die aansloot op het kanaal van Charleroi, de moderne ateliers met heel wat machines, de grote drooginstallaties, de enorme parketvoorraden.

De vernoemde brochure van omstreeks 1890 van de firma De Waele geeft uitleg over een aantal technieken :

Het parket op een krimpvrije ondervloer
(*'Parquet sur fond à dilatation'*)

Het parket op een krimpvrije ondervloer stemt overeen met de reeds beschreven techniek van Damman & Washer. Er wordt voor het eerst gewag van gemaakt bij de firma Godefroy (zie hoger). De panelen worden onmiddellijk op de onderliggende balken

Schematische tekening van de samenstelling van een parket-paneel uit het kasteel te Laken. Kleine vierkante blokjes worden hier afgewisseld met lange stroken (tekening Jürgen De Bie)

Brussel Koninklijk Paleis, Troonzaal, onderkant van een stukje parketpaneel dat werd ingesmeerd met rode loodmenie (foto Ingrid van Cauwenbergh)

geplaatst. De dikte varieert van 35 tot 40 mm en de motieven omvatten alle stijlen. De firma De Waele vermeldt dit systeem als één van haar specialiteiten.

Massieve eiken parketten met een dikte van 25 mm

Het grootste deel van de parketten wordt op deze wijze vervaardigd. Alnaargelang de tekening worden de parketten ofwel in planken met tand-en-groefverbinding uitgevoerd ofwel in panelen met een grootte variërend van 40 tot 100 cm. De plaatsing geschiedt rechtstreeks op de balken of op een laag bitumen in functie van de omstandigheden. Toch werd aangeraaden gebruik te maken van een "*faux plancher intermédiaire à clairevoie*" (ondervloer in roosterform). Dit om het fixeren van de panelen of planken door middel van nagels te vergemakkelijken. Naast eik konden ook andere houtsoorten, zoals teakhout, Amerikaanse esdoorn, Noord-Amerikaans naalddhout en "*hêtre injecté*" worden gebruikt (92).

Tapijtparket

Dit parket heeft slechts een dikte van 10 mm en wordt rechtstreeks op een plankenvloer of oude parket geplaatst. Het gebruik ervan is vooral aangewezen bij de renovatie van oude huizen of kastelen. Het parket wordt met een speciale lijm en kleine onzichtbare nageltjes op het oude parket aangebracht. Vanuit hygiënisch en financieel oogpunt kan het parkettapijt concurreren met linoleum, vasttapijt en andere gelijkaardige vloerbedekkingen. Bovendien kan men uit heel wat motieven kiezen.

Waterdichte parkettegels ('Parquet-dalles hydrofuges')

Deze houten tegels werden eerst in bitumen gedrenkt om ze waterdicht te maken. Vervolgens kon men ze, zoals gewone tegels, rechtstreeks op de grond plaatsen met cementspecie. Dit type parket was uitermate geschikt voor restaurants, winkels, kerken en kazernes omdat het met water kon worden gereinigd.

Een brochure van omstreeks 1935 van de firma Damman & Washer geeft eveneens een interessant overzicht van de toen vervaardigde parketten: waterdicht parket ("*parquet hydrofuge*"); parket bestaande uit massieve planken ("*parquets en frises massives*"); parket in panelen, massief of gefineerd met gefineerde boorden ("*parquets en panneaux massifs, plaqués et bordure plaquées*"); tapijtparket ("*parquet tapis*"); rijkelijke parketten op een krimprijke ondergrond ("*parquets riches sur grands fonds à dilatation*"); oude parketten ("*parquets anciens*") en tenslotte stijlparket met inlegwerk waarbij kleine motieven in een massieve ondergrond werden ingelegd ("*parquets incrustés de style*").

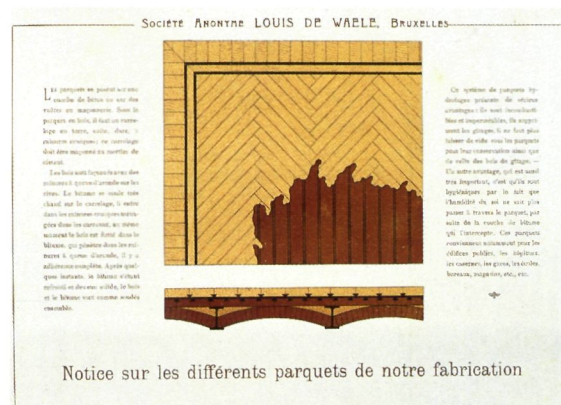

BESLUIT

De parketindustrie kende een sterke uitbreiding vanaf de tweede helft van de 19de eeuw. De basis voor deze expansie werd reeds een kwarteeuw vroeger gelegd. Al vóór de Belgische onafhankelijkheid werden door de firma *Couvert & Lucas* prachtige parketten geplaatst in het Paleis der Academiën. Ook de oudste parketvloeren van het Koninklijk Paleis dateren van deze periode (93).

Een verklaring voor het toenemende succes van het parket vinden we in het rapport van de nationale nijverheidstentoonstelling van 1841 in Brussel. De industriële revolutie bracht machines op de markt waardoor het hout op alle mogelijke manieren kon worden bewerkt. Het aantal arbeiders daalde gevoelig terwijl de productie sterk steeg. De concurrentie zorgde ervoor dat de prijzen zakten waardoor het voor de gewone burger mogelijk werd parket te laten plaatsen "*qui naguère semblait réservé exclusivement à l'opulence*".

De firma *Godefroy*, die *Couvert & Lucas* overnam, werd de belangrijkste concurrent van de firma

Beschrijving van het 'waterdicht' parket (ontwikkeld door Damman & Cassard) in een verkoopscatalogus van de firma Louis De (archief Parket Jadoul)

Tasson & Washer, die op haar beurt het bekende huis *Dekeyn* overkocht. *Tasson & Washer* versmolt later met *Damman & Cassard* tot *Damman & Washer*, waarvan Henri Damman in het begin van de 20ste eeuw de leiding had. De firma *Pelseneer*, die reeds op het einde van de 18de eeuw actief was, wist haar vakmanschap te bewaren tot ver in de 20ste eeuw. Vanaf 1890 ontpopte de firma *Louis De Waele* zich als een belangrijk parketfabrikant. Dat Antwerpen en Nederland een grote afzetmarkt vormden blijkt uit de vestigingen van de firma *Lachappelle* in Antwerpen (1889) en Breda (1904).

Al deze industriële behaalden belangrijke prijzen op nationale en internationale tentoonstellingen. Meer dan een eeuw na de stichting van de firma *Dekeyn*, bewees het huis *Damman & Washer* -als lid van de jury op de internationale tentoonstelling van Brussel in 1935 - dat zij nog steeds een belangrijke plaats innam.

Indien het prachtige schrijnwerk, waarvoor België zo hoog stond aangeschreven in de 19de en het begin van de 20ste eeuw, opnieuw naar waarde wordt geschat, is het doel van onderhavige studie bereikt. Om de lezer nog meer te overtuigen, werd in bijlage de lijst weergegeven van de belangrijkste werken van de firma *Tasson & Washer*, uitgevoerd in binnen- en buitenland, alsook een overzicht van medailles en decoraties(94).

EINDNOTEN

- (1) Bijzondere dank aan de Heer Charles Indekeu (leraar restauratie hout, Hogeschool Antwerpen, Departement Audiovisuele en Beeldende Kunst). Hij zorgde voor de vertaling van een aantal Franse technische termen en voor de identificatie van de verschillende houtsoorten. Jürgen De Bie, die bij de Heer Indekeu een eindwerk voorbereidt over de restauratie van parketvloeren, maakte de tekeningen in dit artikel. Voor al hun bereidwillige hulp en steun gaat mijn dank verder uit naar Mevrouw Martine Vermeire (Adjunct Patrimonium en Inventarissen, Koninklijk Paleis, Brussel), de Heer Gustaaf Janssens (Archivaris, Koninklijk Paleis, Brussel), Juffrouw Christiane Logie en Dr. Marianne Danneel (Dienst Verzamelingen en Letterkundige Bibliotheek, Nationale Bank, Brussel), Mevrouw Béatrice Denuit (Paleis der Academiën, Brussel), de Heer Ignace Desomer (Kabinetdirecteur van de Eerste Voorzitter van het Rekenhof, Brussel), de Heer Georges De Coninck (Econoom van het Hotel van Financiën, Brussel) en de Heer Bruno Demaeseleer (Secretaris-Generaal van de Voorzorgskas voor Advocaten, Brussel). Dankzij Mevrouw Wittamer en Mevrouw Solvay konden foto's worden gemaakt van het interieur van het Solvayhuis (Brussel) en het Kasteel van de Amerois (Bouillon). De parketfirma's Allaer, Jadoul, Lachappelle en CBRs stelden hun archiefmateriaal ter onzer beschikking. Prof. Luc Verpoest (docent K.U.Leuven, Departement Architectuur, Stedebouw en Ruimtelijke Ordening) en Dr. Linda Van Santvoort (Sint-Lucasarchief, Brussel) verschaften ons interessante informatie.
- (2) MOURLON Ch., *Quelques Souvenirs des Expositions Nationales, Internationales et Universelles en Belgique 1820-1925*, z.pl., z.j.
- (3) Sir Joseph Paxton was een landschapsarchitect en ontwerper van serres. Hij werkte voor de hertog van Devonshire en was vanaf 1826 opzichter van de tuinen van Chatsworth in Derbyshire, waar hij in 1840 de bekende serre in glas en ijzer bouwde: *The New Encyclopaedia Britannica*, dl. 11, 218.
- (4) *De wereld ten toon. Wereldtentoonstellingen in de Universiteitsbibliotheek 1851-1992*, tent. cat., Leuven, Universiteitsbibliotheek, 1992, 57.
- (5) *Exhibition of the Works of Industry of All Nations, 1851. Reports by the Juries on the Subjects in the Thirty Classes into which the Exhibition was divided*, Londen, 1852, 545. Couvert & Lucas stelde naast parketvloeren ook een tafel in marqueterie tentoon.
- (6) *Official Descriptive and Illustrated Catalogue of the Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations*, dl. 4, Londen, 1851, 1159-67.
- (7) Archief Nationale Bank van België: *Thematische archiefdossiers, dienst Verzamelingen en Letterkundige Bibliotheek (dossier Hotel)*.
- (8) *Inventaire visuel de l'architecture industrielle à Bruxelles. Saint-Josse*, Brussel, 1980, fiche n° 25.
- (9) *Idem*.
- (10) *Idem*.
- (11) *Rapports du jury et documents de l'exposition de l'industrie belge en 1841*, Brussel, 1842, 183.
- (12) *Idem*, 281.
- (13) *Idem*, 181.
- (14) *Idem*, 281-2.
- (15) *Almanach du Commerce et de l'Industrie de Bruxelles*, 1841, 435.
- (16) *Almanach*, 1851, 442, 464.
- (17) *Exposition universelle de 1855. Rapports du jury mixte international publiés sous la direction de S.A.I. le Prince Napoléon Président de la commission impériale*, dl. 2, Parijs, 1856, 467-8.
- (18) Het munthuis bevond zich op de plaats waar de huidige Muntchouwborg zich bevindt.
- (19) VAN DER BEEK, *De oprichting van het Nederlandse munthuis te Brussel, Geld van de koning-koopman. Munten en biljetten van Willem I / 1815-1830*, tent. cat., Museum voor Geld en Geschiedenis van de Nationale Bank van België, Brussel, 1997, 70.
- (20) *Almanach*, 1841, 435.
- (21) *Exposition des produits de l'industrie belge, en 1835. Liste des récompenses proposées par le juri et Accordées par le Roi*, Brussel, 1835, 47.
- (22) *Almanach*, 1851, 464.
- (23) Archief Nationale Bank van België: *Thematische archiefdossiers, dienst Verzamelingen en Letterkundige Bibliotheek (dossier Hôtel van de Gouverneur)*, kaft IV.
- (24) DU SOMMERARD, 'XXIVe classe. Industries concernant l'ameublement et la décoration', *Exposition universelle de 1855. Rapports du jury mixte international publiés sous la direction de S.A.I. le Prince Napoléon Président de la commission impériale*, dl. 2, Parijs, 1856, 467-8.
- (25) DIGBY WYATT, 'On Furniture and Decoration, as comprised in Class XXIV', *Reports on the Paris Universal Exhibition*, dl. 1, Londen, 1856, 314.
- (26) *Almanach*, 1856-60, 234, 243.
- (27) DEMANET, 'XXXme Classe. Ameublement', *Exposition universelle de Londres en 1862. Documents et rapports*, dl. 2, Londen, 1862, 289.
- (28) NOUVEL-KAMMERER O., *Napoleon III. Années 1880, (Le Mobilier français)*, Parijs, 1996, 44-5. Deze gegevens dienen nog verder te worden onderzocht evenals de andere werken die de firma Godefroy voor de Franse keizer zou hebben uitgevoerd.
- (29) VERMEIRE M., *Het Koninklijk Paleis te Brussel, Koninklijk Paleis Brussel*, Gent, 1993, 89, 99.
- (30) Belangrijk archiefmateriaal omtrent de werken, uitgevoerd in het Koninklijk Paleis onder Willem I, bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage maar was wegens conser-

- vatie niet beschikbaar. Pas na de inzage hiervan kan er zekerheid zijn omtrent de precieze werken door beide firma's uitgevoerd.
- (31) WARING, *Masterpieces of Industrial Art & Sculpture at the International Exhibition, 1862*, dl. 3, Londen, 1863, tekst van plaat 226. Volgens de verslagen behaalde de firma Dekeyn in 1855 slechts een eervolle vermelding en geen eersteklassemedaille. Dit laatste was wel het geval voor de firma Godefroy, wiens parketvloeren méér succes kenden dan die van Dekeyn.
- (32) *Exposition universelle de Londres en 1862. Documents et rapports*, dl. 1, Brussel, 1863, 94, 102.
- (33) *Exposition universelle de Paris en 1867. Belgique. Catalogue des produits industriels et des oeuvres d'art*, Brussel, 1867, 130.
- (34) *Almanach*, 1868, 525-34; In de *Almanach* van 1865 staat de firma Tasson & Washer nog niet vermeld.
- (35) *Exposition universelle de Paris en 1867. Belgique. Catalogue des produits industriels et des oeuvres d'art*, Brussel, 1867, 130.
- (36) ROMBERG E., 'Classes XIV et XV. Meubles de luxe, ouvrages de tapisserie et de décorateur', *Exposition universelle de Paris en 1867. Jury belge. Documents et rapports*, dl. 1, Brussel, 1868, 19.
- (37) *Exposition universelle de 1867 à Paris. Catalogue officiel des exposants récompensés par le jury international*, Parijs, 1867, 2.
- (38) Archief Nationale Bank van België: *Thematische archiefdossiers, dienst Verzamelingen en Letterkundige Bibliotheek (dossier Hôtel van de Gouverneur)*: Op 3 augustus 1865 kreeg de firma de toewijzing voor deze werken. Op 6 december 1870 wordt Godefroy betaald voor het parket van de feestzaal; Voor een volledige beschrijving van dit schitterende Hôtel zie: DANNEEL M., LOGIES Ch. e.a., *Het Hôtel van de Gouverneur van de Nationale Bank van België*, Antwerpen, 1995.
- (39) VICTOIR en VANDERPERREN J., *Hendrik Beyaert. Van Classicisme tot Art Nouveau*, Gent, 1992, 156-7, 188 (voetnoot 23); DANNEEL M. e.a., *op.cit.*, 58; Mogelijk bevat de woning Godefroy (hoekgebouw) nog mooie originele parketten. Dit werd echter nog niet onderzocht. Een verder onderzoek in verband met het oeuvre van Beyaert zal waarschijnlijk nog vele niet geïdentificeerde parketvloeren van het huis Godefroy en andere parketfabrikanten aan het licht brengen. Ook deze piste werd nog niet betreden.
- (40) *Exposition universelle de Vienne. 1878. Distribution solennelle des récompenses aux exposants & à leurs coopérateurs. Cérémonie du 8 février 1874*, Brussel, 1874, 52.
- (41) "Cette médaille a été supprimée dans la seconde édition du catalogue des récompenses, publiée par la Commission autrichienne, sans doute en vertu du règlement, qui mettait hors concours les jurés et les membres de leur famille. M.Tasson fils faisant partie du Jury": ROSSIGNEUX Ch., 'Bois ouvrés', *Exposition universelle de Vienne en 1873. France. Commission Supérieure. Rapports*, dl. 2, Parijs, 1875, 422 (voetnoot 2).
- (42) CLERFEY, 'Annexe, VIIIe groupe. Bois ouvrés', *Exposition universelle de Vienne. 1873. Documents et rapports des jurys et délégués belges*, Brussel, 1874, (38); De Gotische Zaal van het Brusselse Stadhuis werd in 1868 volgens de plannen van architect V. Jamaer omgebouwd in 'ogivale' stijl: VANDENBREEDEN J. en DIERKENS-AUBRY F., *De negentiende eeuw in België. Architectuur en interieurs*, (171); Zie ook *Het Stadhuis van Brussel*, uitgeg. door de Toeristische Federatie van Brabant, 1969; Jean-Baptiste Willems, 47 jaar en in 1873 reeds bijna 40 jaar werkzaam bij de firma Tasson & Washer, was gespecialiseerd in de samenstelling en plaatsing van parketboorden en vervaardigde de deuren van de Gotische Zaal van het Stadhuis van Brussel: 'Décorations des travailleurs industriels et agricoles', *Exposition universelle de Paris 1878. Distribution solennelle des récompenses aux exposants & à leurs coopérateurs. Cérémonie du 23 février*, Brussel, 1878, 121-147.
- (43) *Exposition universelle de Vienne en 1873. Belgique. Catalogue des produits industriels et des oeuvres d'art*, Brussel, 1873, 171, 174: De firma staat zowel in de afdeling 'Charpenterie et menuiserie (parquets, croisées, portes, etc.)' (nummer 286) als in de afdeling 'Fabrication des meubles, ébénisterie' vermeld.
- De lijst van medailles alsook de vermelding 'M. Félix Tasson, fait chevalier de l'Ordre de la Couronne d'Italie' vinden we onder 'Charpenterie et menuiserie'.
- (44) CLERFEY, *op.cit.*, De plannen van architect Sidney Smirke voor de bouw van de museumzalen van de Royal Academy (1867-1869) bevinden zich nog ter plaatse in de bibliotheek, waaronder een aantal architectuurtekeningen voor de uitvoering van de deuren (CAB.B/ Box 43.). Er waren drie verschillende groepen van deuren. Bijzonder is dat al deze deuren dankzij een ingenieus systeem onzichtbaar in twee helften in de muur schuiven. Hierdoor ontstaat één doorlopende museumruimte met open doorgangen tussen de verschillende zalen. Architect Smirke baseerde zich in zijn ontwerpen voor de Royal Academy op de Venetiaanse Renaissance. De tweekleurige marmeren deuroplijstingen zijn identiek aan de raamarchitraven van de Scuola di San Rocco, zoals te zien is op een schilderij van Canaletto dat zich in de National Art Gallery te Londen bevindt.
- (45) LESLIE F., *Illustrated Historical Register of the Centennial Exposition 1876*, New York, 1876, 239.
- (46) ROMBERG, 'Rapport [Classes 17 & 18]', *Rapports des membres des jurys, des délégués et des ouvriers sur l'exposition universelle de Paris en 1878 publiés par la commission belge de l'exposition*, dl. 3, Brussel, 1879, 29-30.
- (47) *Almanach*, 1873, 637.
- (48) *Inventaire visuel de l'architecture industrielle à Bruxelles. Anderlecht I, fiche n° 58*.
- (49) *Almanach*, 1880, 47.
- (50) FUMIÈRE Th., *Les arts décoratifs à l'exposition du cinquante-nième belge*, Brussel, 1880, 21-2.
- (51) Archief van het Koninklijk Paleis: *Le Palais du Comte de Flandre*.
- (52) *Almanach*, 1882-83, 794.
- (53) Voor de algemene organisatie was er het Nederlands uitvoerend comité, waarmee de andere nationale commissies zich in verbinding dienden te stellen. De Belgische centrale commissie, waarvan de leden door de minister van binnenlandse zaken werden voorgedragen en benoemd, groepeerde vervolgens een aantal van haar leden in een uitvoerend comité. Deze personen dienden de werkzaamheden van de groepscomités te leiden. De groepscomités deden het eigenlijke 'veldwerk' voor wat betreft de organisatie van de Belgische sectie en vertegenwoordigden de bijzonderste nijverheden van een groep producten.
- (54) FUMIÈRE Th., *L'Exposition d'Amsterdam et la Belgique aux Pays-Bas*, Brussel, 1883, 17.
- (55) Zie bijlage.
- (56) FUMIÈRE Th., *op. cit.*, 103; De familie de Hirsch was afkomstig uit Beieren. Baron Maurice de Hirsch, geboren te München in 1831, vestigde zich als bankier te Brussel waar hij op 28 juli 1855 huwde met de Antwerpse bankiersdochter Claire Bischoffsheim. Hun zoon Lucien (Brussel 1856 - Parijs 1887) werd op 26 september 1880 door Leopold II ingelijfd in de adelstand van het Koninkrijk met de titel baron de Hirsch de Gereuth. Hij was de eerste Israëliet die in de Belgische adel werd opgenomen. Lucien was een belangrijk numismaticus. Na zijn dood schonk zijn moeder de verzameling aan de Koninklijke Bibliotheek Albert I. Voor deze en meer uitgebreide informatie zie GASPARD C., *Le Legs de la Baronne de Hirsch à la nation belge*, Durendal, Brussel, 1901; NASTER P., *La collection Lucien de Hirsch*, Brussel, 1959; DUERLOO L. en JANSSENS P., *Wapenboek van de Belgische adel van de 15de tot de 20ste eeuw*, Brussel, 1992, dl. 2, 353-4 en dl. 4, plaat 534; COOMANS O., de Brachène, *État présent de la noblesse belge. Annuaire de 1990*, dl. 1, Brussel, 1990, 284; *Annuaire de la noblesse de Belgique*, Brussel, 1884, 174-5; *La noblesse Belge. Annuaire de 1934*, o.l.v. Marcel de Schaetzen, dl. 2, Brussel-Parijs, 1935, 93; Onderzoek omtrent het Hotel de Hirsch in Parijs is lopende. De firma Tasson & Washer vermeldt de parketten als één van haar belangrijkste werken.
- (57) In het werk *L'Exposition d'Amsterdam* schrijft Fumière: "Le grand panneau du fond contient trois motifs: celui du milieu, représentant un dessin de parquet, a obtenu la médaille d'or à l'Exposition internationale de Paris en 1878. Ceux des côtés reproduisent des cartouches pouvant être utilisés soit comme parquets, soit comme panneaux remplaçant une tenture".

(p.102); In *Les arts décoratifs à l'exposition du cinquantième belge* lezen we: "Le motif du milieu [...] est le même qui a obtenu la médaille d'or à l'Exposition internationale de Paris en 1878; les motifs de droite et de gauche, qui mentionnent dans des cartouches les dates de 1830 avec la couronne murale et de 1880 avec la couronne royale, peuvent être utilisés soit comme parquets, soit comme panneaux remplaçant une tenture".

(p.21). Het centrale motief wordt dus driemaal op een tentoonstelling getoond, in 1878, in 1880 en in 1883. De panelen met de cartouches getoond te Amsterdam in 1883 kunnen niet met zekerheid als identiek aan die van 1880 worden beschouwd, vermits er in 1883 geen afbeelding van wordt teruggevonden; De salonlambriseringen in Henri II- stijl waren dezelfde als deze, die in 1880 reeds heel wat lof hadden behaald. Het kasteel van de Amerois bevat schitterende lambriseringen in Henri II-stijl. We weten dat de firma Tasson & Washer hier de parketvloeren plaatste. Mogelijk is ook het schrijnwerk door haar vervaardigd. Dit kasteel wordt momenteel bewoond door de familie Solvay die het oorspronkelijke 19de-eeuwse interieur heeft bewaard, waaronder een prachtige wenteltrap van de gebroeders De Waele.

(58) FUMIÈRE Th., 1883, 104.

(59) *Exposition universelle d'Anvers 1885. Rapports des membres du jury international des récompenses. Liste officielle des récompenses*, dl. 4, Brussel, 1886, 111, 117-8.

(60) *Exposition universelle d'Anvers 1885. Catalogue officiel*, dl. 1, Antwerpen, 1885, 37.

(61) In een catalogus van de firma Louis de Waele van omstreeks 1895 wordt een uitvoerige beschrijving van dit systeem gegeven: "Les parquets se posent sur une couche de béton ou sur des voûtes en maçonnerie. Sous le parquet en bois, il faut un carrelage en terre, cuite, dure, à rainures coniques; ce carrelage doit être maçonné au mortier de ciment.

Les bois sont façonnés avec des rainures à queue d'aronde sur les rives. Le bitume se coule très chaud sur le carrelage, il entre dans les rainures coniques ménagées dans les carreaux, au même moment le bois est flotté dans les rainures à queue d'aronde, il y a adhérence complète. Après quelques instants, le bitume s'étant refroidi et devenu solide, le bois et le bitume sont comme soudés ensemble.

Ce système de parquet hydrofuges présente de sérieux avantages: ils sont incombustibles et imperméables, ils suppriment les gitages, il ne faut plus laisser de vide sous les parquets pour leur conservation ainsi que de celle des bois de gîte. Un autre avantage, qui est aussi très important, c'est qu'ils sont hygiéniques par le fait que l'humidité du sol ne sait plus passer à travers le parquet, par suite de la couche de bitume qui l'intercepte. Ces parquets conviennent notamment pour les édifices publics, les hôpitaux, les casernes, les gares, les écoles, bureaux, magasins, etc., etc".

Ook in een catalogus van de firma Auguste Lachappelle van omstreeks 1930 wordt de term 'parquets hydrofuges' verklaard. De tekst luidt als volgt: "Les parquets hydrofuges ou parquets-bitume, d'une épaisseur de 24 m/m, sont employés dans les sous-sols ou rez-de-chaussées sous lesquels il n'y a pas de cave; ils sont posés au bitume afin de pouvoir résister à l'humidité du sol. Celui-ci est recouvert d'abord d'un carrelage en terre cuite muni de rainures coniques sur lequel est versé le bitume chaud qui reçoit le parquet. Le bois étant façonné en queue d'aronde sur les bords inférieurs, s'accroche au bitume qui s'introduit en même temps dans les rainures du carrelage et forme corps avec ce dernier après refroidissement du bitume.

C'est une erreur de croire qu'il faut appliquer le parquet-bitume aux étages faits de voûtes ou de béton, ils sont d'abord d'un grand poids et n'ont aucune raison d'être là où il n'y a pas d'humidité. Dans ce cas, les parquets cloués sont préférés".

(62) De *Almanach* van 1889 geeft nog als nummer 75. In 1889 is de firma gevestigd op nummer 69; Of het hier gaat om het nieuwe bouwcomplex waarvoor A. Damman in 1873 een bouwtoelating indiende moet nog worden onderzocht. In 1883 was Damman & Cassard nog in de rue Tête de Mouton, nr. 37 gevestigd.

(63) *Exposition universelle de 1889 à Paris. Liste des récompenses*, Parijs, 1889, 159; De officiële catalogus van de tentoonstelling vermeldt:

Dewaele (Louis)
rue de l'Intendant
Molenbeek-St.Jean, Bruxelles

Fabrique spéciale de parquets riches et ordinaires; système sur-bitume et gitages. Usine à vapeur; 1.950 mètres carrés, 150 ouvriers; force motrice: 90 chevaux; production journalière en parquets courants 150 à 200 mètres carrés. Médaille d'argent, Paris 1878.

Exposition universelle de Paris 1889. Section belge. Catalogue officiel, Brussel, z.j., 30.

(64) "The [...] exhibit consists of a portion of a curved staircase and panelling, with cornice, columns, and pilasters of carved oak, in Flemish Renaissance character, as supplied to H.R.H. the Count de Flanders, for the principal staircase of the Château des Amerois", in *The Furniture Gazette. An illustrated weekly journal treating of all branches of cabinet-work, upholstery, and interior decoration*, 7 september, 1878, 174.

(65) FUMIÈRE Th., op. cit., 22-3.

(66) Met dank aan de heer Koning (firma CBRS), die ons een kopie van deze brief liet geworden.

(67) "De Leopoldsorde is de hoogste Belgische ridderorde, in 1832 ingesteld door Leopold I, koning der Belgen. De orde omvat drie categorieën (militaire, burgerlijke en maritieme), met elk vijf graden (grootlint, grootofficier, commandeur, officier en ridder). Het ereteken bestaat uit een wit kruis, versierd met eikelooft; in het midden bevindt zich het Belgische wapen. Het lint is rood", in *Grote Nederlandse Larousse Encyclopedie*, dl. 15, 107.

(68) *Exposition Universelle d'Anvers 1894. Catalogue officiel de la section belge*, Brussel, 1894, 105; *Parquets Aug. Lachappelle*, verkoopscatalogus, z.pl., z.j.

(69) *Maison Damman & Washer. Parquets de style*, verkoopscatalogus, z.pl., z.j..

(70) *Inventaire visuel de l'architecture industrielle à Bruxelles. Anderlecht I*, fiche n° 58.

(71) *Almanach*, 1891-2.

(72) Wij gaan niet verder in op de bouwgeschiedenis. Voor een overzicht verwijzen wij naar *Inventaire visuel de l'architecture industrielle à Bruxelles. Molenbeek 3B*, Brussel, 1980, fiche n° 183.

(73) Publiciteitsbrochure van de firma Louis De Waele (archief Jadoul).

(74) Voor het Solvayhuis verwijzen wij naar de grondige studie hierover door OOSTENS-WITTAMER Y.A., *Horta. Het Huis Solvay*, Parijs, 1996.

(75) *Rapports du jury et documents de l'exposition de l'industrie belge en 1841*, Brussel, 1842, 275.

(76) Brussel, Archief van het Koninklijk Paleis: *oude inventaris van 1867*; Brussel, Nationale Bank van België, *Thematische archiefdossiers, dienst Verzamelingen en Letterkundige Bibliotheek (dossier Hôtel)*.

(77) *Exposition universelle de Vienne en 1873. Belgique. Catalogue des produits industriels et des oeuvres d'art*, Brussel, 1873, 170-7: "Vitrines ou autres meubles servant à l'installation des produits [...]". Hierna volgt een lange opsomming van het uitgevoerde schrijnwerk.

(78) FUMIÈRE Th., 1880, (47).

(79) Dr. ir. Hans Beeckman maakte een studie van de verschillende houtsoorten in het Solvayhuis. Zie: OOSTENS-WITTAMER Y.A. op. cit., 138-46.

(80) Deze bouwgeschiedenis werd uitvoerig behandeld in volgende werken: MOLITOR A., JANSSENS G., VERMEIRE M. en DE GREEF G., *Koninklijk Paleis Brussel*, Gent, 1993 alsook *Het Paleis van Brussel. Acht eeuwen kunst en geschiedenis*, Brussel, 1991.

(81) Alle gegevens in verband met de bouwgeschiedenis werden overgenomen uit de teksten van Martine Vermeire en Liane Ranieri uit hoger vernoemde werken; Om zicht te krijgen op de verbouwingen werden enkele plannen doorgenomen: Archief van het Koninklijk Paleis, *Plannen van de Civiele Lijst, Map 30*.

- (82) VAN YPERSELE DE STRIHOU A., *De decoratie van het Ministerhuis in het Koninklijk Paleis van Brussel. Een iconografische analyse van de overblijfselen uit de 18de eeuw*, in *De woonsteden door de eeuwen heen*, nr. 114, 1997, 2-25; de huidige Empirezaal, het Groot Wit Salon, het Klein Wit Salon, het Goyasalon en Leopold I-salon behoorden tot het oudste gedeelte van het Koninklijk Paleis, daterend uit de Oostenrijkse periode; Het Goyasalon en het Leopold I-salon deden onder Leopold II dienst als fumoir en biljartkamer.
- (83) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *fonds Ministerie van Openbare Werken, Beheer van Bruggen en Wegen; Civiele gebouwen, Paleis*, bundels 73-75.
- (84) De Franse term "*le gîtage*" omvat het geheel van de balken die een parketvloer ondersteunen. Wij vertaalden '*les gîtages*' door '*steunbalken*'. Zij verzekerden een goede verluchting van het parket.
- (85) MOLITOR e.a., *Koninklijk Paleis Brussel*, Gent, 1993, 83, 98; Vander Straeten wordt door Suys opgevolgd in 1825.
- (86) *Idem*, 129.
- (87) *Maison Damman & Washer, Parquets de style*, verkoopscatalogus, z. j.; *Damman & Washer & Cie, Parquets de Luxe*, verkoopscatalogus, z. j.
- (88) Voor de geschiedenis van het Hôtel van Financiën zie CHRISTENS R., *Hôtel van Financiën. Geschiedenis van een huis*, Tielt, 1887.
- (89) *Maison Damman & Washer, Parquets de style*, verkoopscatalogus, z. j.
- (90) Het onderzoek naar de herkomst van de gebruikte ornamenten is slechts in een aanvangsfase; Er wordt in het kader van dit artikel niet verder op ingegaan.
- (91) In de inleiding van dit zeer onvolledige album staan volgende gegevens: "*Cette collection comprend la reproduction de la plupart des parquets d'anciens châteaux de France copiés sur place ou composés d'après documents. Ces parquets étaient autrefois construits au moyen de bois merrain séché en meules à l'air libre pendant un temps considérable. Les frises étaient bouvetées sur toutes les rives et les panneaux assemblés à tenons et mortaises et chevillés. Des moyens mécaniques ont remplacé le séchage à l'air libre et les machines à bois ont permis des modes plus rationnels de production. Aussi les affreux joints qui caractérisent les parquets anciens ont disparu et les panneaux mal assemblés cédant sous les pas ont fait place à des parquets solides et jointifs d'une façon durable; Ces parquets existent aussi bien dans les appartements privés, de dimensions moyennes, que dans les grandes galeries et salons de réception. Il convient de les employer dans les pièces rappelant, par leur style, le Palais de Versailles et les richesses décoratives de cette époque*".
- (92) Vermoedelijk gaat het hier om gestoomd beukenhout.
- (93) Deze parketten ondergingen wel belangrijke restauraties.

Ingrid Van Cauwenbergh is licentiate Oosterse Filologie en Geschiedenis. Ze beëindigt momenteel een tweede licentie Kunstwetenschappen.

RETABEL VAN SINT-JAN DE DOPER IN DE SINT-JAN-DE-DOPERKERK VAN HEMELVEERDEGEM IN LIERDE

MARJAN BUYLE

Doopsel van
Jezus door
Johannes
(foto O. Pauwels)

Middeleeuwse retabels uit de grote Brabantse centra Antwerpen, Brussel en Mechelen zijn ons vrij goed bekend. Veel minder is geweten van de kleinere centra in Vlaanderen, die niet de gewoonte hadden om hun retabels te merken. Het retabel van Hemelveerdegem is zo'n 'witte raaf', waarvan de

herkomst nog veel vragen open laat. De kwaliteit van het snijwerk is evenwel verbluffend. Spijtig genoeg werd dit kunstwerk, zoals zovele andere, in de loop der tijden gedecapeerd, waarbij de oorspronkelijke polychromie verloren ging.

Het retabel van Johannes de Doper (1) is niet meer volledig en maakt thans deel uit van een jongere altaarconstructie in het rechterzijtransept (2). Twee registers met elk drie nissen met daarin vijf van de zes beeldengroepen zijn nog bewaard. De zijluiken en de predella, waarvan de aanzetten nog zichtbaar zijn, zijn niet meer aanwezig. Aan de zijkanten en aan de bovenkant is goed te zien dat de ornamenten afgesneden zijn om in het nieuwe geheel te passen.

Het retabel is opvallend in de breedte uitgewerkt. De nissen zijn ondiep en veel breder dan hoog. Deze horizontaliteit wordt nog benadrukt door de gedrukte korfboog met accoladevormige versiering bovenaan. Enkel de middenste nis onderaan, waar de beeldengroep verdwenen is, heeft een drielobboog als bekroning. Sierlijke fantasierijke zuiltjes begrenzen de verschillende taferele en zijn verrijkt met heiligen- en profetenbeeldjes op kleine sokkels onder een baldakijntje. In het drukke rankwerk boven het onderste register zijn zes rondbogen met portretbustes te zien. De achtergrond van de nissen is traditioneel uitgewerkt met gotische lancetvensters met een versiering van visblaasmotieven in ronde medaillons.

ICONOGRAFIE

De beeldengroepen werden in de loop der tijden van plaats verwisseld en het is niet duidelijk of de huidige opstelling de oorspronkelijke is. Het iconografisch verhaal begint onderaan links met het *Doopsel van Jezus door Johannes* (3). De scène is gesitueerd in een rotsachtig landschap buiten de stadspoorten. Jezus met een lendendoek is als centrale figuur afgebeeld, staande in het water van de Jordaan. Rechts Johannes de Doper waarvan de rechterarm en -hand ontbreken. Ook Jezus' rechterhand ging verloren. Links een vrij enigmatische figuur: één van de leerlingen van Johannes (?). De voorstelling is eenvoudig gehouden, zonder de gebruikelijke nevenpersonages als andere dopelingen en leerlingen van Johannes. Deze laatste draagt de traditionele heiligenkledij en niet het haren kleed waarmee hij gewoonlijk afgebeeld wordt. De beeldengroep is gesneden uit vier verschillende stukken hout: twee brede planken en twee kleine zijstukjes. Zoals de meeste retabels hier ten lande is het gesneden uit eikenhout, vermoedelijk afkomstig van de Baltische staten.

Het verhaal vervolgt links bovenaan met de *Prediking van Johannes de Doper*. Hij staat links op een houten spreekgestoelte met gotische briefpanelen (een veel voorkomend motief van ineengeplooid

perkamentvellen, waarmee gotische meubelen vaak versierd werden). Een gesticulerende groep staande en zittende toehoorders is levendig uitgewerkt. Op de achtergrond verschijnen in hun gekanteelde kasteel met drie opengewerkte vensters een sip kijkende Herodes, zijn vrouw Herodias en haar dochter Salomé. Herodes leunt op een tapijt dat over de vensterbank ligt. Dit is een detail dat regelmatig op gelijktijdige schilderijen te zien is. Herodias en haar dochter leunen op kussens met kwasten. Johannes verwijt Herodes tijdens zijn prediking diens onwettige relatie met Herodias, hetgeen hem

Het retabel van Johannes de Dopers zoals het thans is ingewerkt in het latere altaar (foto O. Pauwels)

Het retabel van
Johannes de Doper
met een niet-origi-
neel hoofd van
Sint-Jan in
de middennis
(foto O. Pauwels)

zijn gevangenneming zal kosten. Dit groepje is uit drie stukken hout vervaardigd en is vrij volledig, op enkele handen en een voet van het luisterend publiek na.

De hoofdscène bevindt zich bovenaan in het midden, met de befaamde *Dans van Salomé*. Ze staat al dansend op de voorgrond, in rijkelijke pronkkledij en met een geheven tamboerijn in de hand (nu verdwenen). Links van haar staat een speelman en rechts twee figuren. Op de achtergrond zitten Herodes en zijn vrouw aan tafel onder een uitgewerkt renaissancecedecor: guirlandes vastgehouden door twee naakte putti op balusterzuiltjes. Een gedeelte van de versterkte stadsomwalling scheidt dit tafereel van de rechterzijde, waar Johannes' marteldood afgebeeld is. Een noodlottige belofte van Herodes, in de ban van de dansende Salomé en ingefluisterd door de rancuneuze Herodias, leidt tot het onthoofden van de gevangen Johannes. De beul reikt aan Salomé het hoofd aan, dat ze in een schotel opvangt. Voor dit grote tafereel waren vijf houtblokken nodig, waar in het midden nog de oorspronkelijke houten tappen de delen samenvoegen. Herodias en Salomé missen allebei hun rechterhand en de muzikant een stukje van zijn fluit.

Bovenaan rechts is de *Verbranding van het onthoofde lichaam* voorgesteld, met diverse nevenpersonages: een man brengt een bussel brandhout aan, een andere pookt het vuur op en een derde wakkert de vlammen aan met een blaasbalg. Vier figuren kijken toe, waaronder keizer Julianus die de opdracht gaf tot deze lijkenverbranding. Deze groep is samengesteld uit drie stukken eik.

De laatste groep verbeeldt het *Mirakuleuze vinden van het hoofd van Johannes* door benedictijnermonniken. Dit hoofd werd namelijk niet mee verbrand, maar door Herodias in een spelonk verborgen. Twee monniken maken een kuil in de grond, terwijl een man aan twee andere monniken de schuilplaats in een gemetselde muur aanwijst. Op de achtergrond een stad met poortgebouw en huizen. Drie stukken hout waren nodig voor dit laatste tafereel. Enkele figuren missen een hand.

Salomé neemt
het hoofd in
ontvangst
(foto M. Buyle)

Wat de oorspronkelijke inhoud was van de thans lege middennis (een recent Johanneshoofd werd er in geplaatst), kan men enkel gissen. Vermits de achtergrond op volledig dezelfde wijze uitgewerkt is als in de andere nissen, kan men hier logischerwijze een beeldengroep verwachten zoals de vijf andere.

Anderzijds is het iconografisch verhaal, zoals het nu uitgebeeld is, vrij volledig en zijn de belangrijkste scènes uit het leven van Johannes aanwezig. De bovenbekroning met een drielob wil blijkbaar deze nis benadrukken. Het inwerken van relieken in retabels was niet gebruikelijk in deze periode. Wellicht was hier een beeld van het hoofd van Johannes-in-disco gebruikt als centraal element.

De portretbustes boven het eerste register stellen vorstenportretten voor: rechts Maximiliaan van Oostenrijk en Maria van Bourgondië, links Filips de

Schone en Keizer Karel en in het midden twee niet-geïdentificeerde figuren in het midden (opdrachtgevers ? Karel de Stoute en Filips de Goede ?).

ONDERZOEK

Dit retabel, dat uitzonderlijk is zowel door de kwaliteit van het beeldsnijwerk als door de iconografie van de voorstellingen, is opvallend weinig bestudeerd en komt in de literatuur bijna niet voor. Een beperkt onderzoek ter plaatse, uitgevoerd door de conserveringsploeg van de Afdeling Monumenten en Landschappen in samenwerking met Myriam Serck van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium leverde hiernavolgende resultaten op. Stijlistisch vormt dit retabel de overgang van de uitbundige rijkversierde laatgotiek naar de beginnende

► De dansende Salomé (foto M. Buyle)

►► Personage bij het Doopsel van Jezus (foto M. Buyle)

renaissancestijl. De algemene opvatting en uitwerking zijn nog gotisch, maar de nieuwe stijl verraaft zich in de rustige, bijna klassieke opstelling van de beeldengroepen en in enkele details van het renaissancestisch beeldenrepertorium: de vensteropeningen van Herodes' kasteel bij de Prediking, de versiering van de tussenzuiltjes, de portretbustes en hun omkadering en het decor boven Herodes' feesttafel. De gesculpteerde personages vallen op door hun individualiteit, hun levendige gebaren, de verbluffende realiteit van de kostuums en de plooienvall, de geïndividualiseerde gelaatsuitdrukking en de harmonie van het geheel.

Er zijn duidelijk twee handen aan het werk geweest: de sculptuur van de *metzelrie* (dit is de gesculpteerde nabootsing van gotische architecturen als versiering van de bak), de achtergronden en de kleine portretbustes zijn minder virtuoos gesneden dan de eigen-

lijke beeldengroepen, die de hand van een meester verraden.

Alhoewel vaak de fijnheid van het beeldsnijwerk wordt aangehaald om te 'bewijzen' dat een retabel nooit gepolychromeerd was, is dit een niet-steekhoudend argument. De polychromie van houtsculpturen was de normale afwerkingswijze en had in de late middeleeuwen een ongelooflijke graad van technisch kunnen bereikt. Het *stofferen* (dit is het aanbrengen van goud en kleuren, alsook alle andere versieringstechnieken zoals sgraffito's, persbrokaat, het indrukken van decoratieve motieven, enz.) van een retabel vergde een hogere kostprijs dan het snijden ervan, omwille van de kostbaarheid van de gebruikte materialen (goudblad, dure minerale pigmenten, gekleurde lakken,...) en omwille van de doorgedreven verfijning van de gebruikte technieken.

Detail van
Herodes, Herodias
en haar dochter
Salomé tijdens
de Prediking van
Johannes
(foto M. Buyle)

Luisterend publiek
bij de Prediking
(foto M. Buyle)

Met het idee in het achterhoofd dat het retabel waarschijnlijk gepolychromeerd was, tenzij het tegendeel bewezen wordt (en niet andersom), gingen we op zoek naar restanten van deze stoffering. Het in de 19de eeuw (en in de 20ste eeuw) courant gebruikte afloogbad met bijtende produkten laat gewoonlijk weinig resten over. Grondig onderzoek bracht nochtans enkele minuskule fragmenten aan het licht: sporen van polychromie op de kroon van de vrouwelijke portretbuste, een weinig preparatielaag op de metselrie bovenaan, sporen van azurietblauw op de achtergrond links van de scène rechts bovenaan en tenslotte een minuscuul fragmentje van goud op de voorgrond links. De oorspronkelijke polychromie van dit retabel kan men zich voorstellen met veel gouden gewaden in polimentvergulding, waarbij de binnenvoering vaak blauw of rood was, de achtergrond van de lancetvensters met nabootsing van ongekleurde ruitjes glas-in-lood door gebruik van gevernist zilverblad, een groene grond (pigment en lakken). De gezichten zijn meestal vrij bleek, vooral bij de vrouwenfiguren, met fijn ingeschilderde details voor ogen, mond, baard en haren. Deze laatste waren meestal mat verguld.

Op de voorzijde van dit retabel (de achterzijde is door het inwerken in het nieuwe altaar onzichtbaar geworden) werd geen enkel keurmerk aangetroffen. Dit kan verschillende redenen hebben: het retabel is wellicht niet afkomstig van één van de grote Brabantse productiecentra (Antwerpen, Brussel, Mechelen), waar het merken regel was ofwel werd dit retabel besteld in een stad waar het merken niet toegepast werd ofwel is deze opdracht een rechtstreekse bestelling bij een beeldsnijder die door de opdrachtgever voldoende bekend was om de bijkomende 'garantie' van gildenmerken overbodig te maken. Over de oorsprong van dit retabel is vrijwel niets bekend. Het wordt niet vermeld in de kerkvisities na het Concilie van Trente.

De machtige vorstelijke opdrachtgevers, die er op afgebeeld staan, laten vermoeden dat het retabel besteld werd door iemand van het keizerlijk hof. Vermits Karel V nog jong en baardloos afgebeeld is, maar wel met de keizerlijke kroon, moet dit retabel kort na 1520 gedateerd worden, hetgeen ook volledig overeenkomt met de stilistische kenmerken en de voergang van flamboyante gotiek naar beginnende renaissance. Vermits er benedictijnermonniken afgebeeld zijn op de laatste scène, denkt men onwillekeurig aan de benedictijnerabdij Sint-Adrianus van Geraardsbergen, waarvan de Sint-Janskerk van Hemelveerdegem afhing.

Veel is nog onduidelijk. Wel zeker is de grote kwaliteit van dit laatgotisch snijwerk, een prachtig relict van ons middeleeuws erfgoed.

EINDNOTEN

- (1) DERVEAUX-VAN USSEL Gh., NIEUWDORP H. en STEPPE J.K., *Retabels*, in *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen*, 1979, p. 32.
- (2) Over de kerk van Hemelveerdegem en haar retabel verschijnt in het najaar een omstandige publicatie van de Geschiedkundige Vereniging Het Land Van Aalst door VAN BOCKSTAELE G.
- (3) Voor de iconografie van Johannes de Doper, zie GOOSEN L., *Van Andreas tot Zacheüs. Thema's uit het Nieuwe Testament en de apocriefe literatuur in religie en kunsten*, Nijmegen, 1992, p. 136-143.

Marjan Buyle is verantwoordelijk voor de conserveringsploeg van de Afdeling Monumenten en Landschappen.

SUMMARY

PARQUET MANUFACTURING IN BELGIUM IN THE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY: HISTORY AND MATERIAL REMAINS

From the second half of the 19th century on, parquet industry flourished. The foundation for this expansion had already been laid a quarter century earlier. Even parquet in the Palace of Sciences, the former palace of the crown prince of Orange (ill.). The oldest parquet of the Royal Palace dates from this period.

An explanation for the growing success of parquet can be found in the report of the national industry fair of 1841 in Brussels. With the industrial revolution came machines which could work wood in all kinds of ways. The workforce was drastically reduced while production itself increased. Competition made prices drop, thus enabling the ordinary citizen to have parquet placed "qui naguère semblait réservé exclusivement à l'opulence".

The Godefroy company, which took over Couvert & Lucas, became the main competitor of Tasson & Washer, which in its turn had taken over the well-renowned Dekeyn house. Tassen & Washer, after merging with Damman & Cassard, became Damman & Washer, in the early 20th century led by Henri Damman. The Pelseneer firm, already established in the late 18th century, managed to maintain its craftsmanship well into the 20th century. From 1890 on, Louis Dewaele's company developed as a major parquet manufacturer. The fact that the Lachapelle firm had branches in Antwerp (1889) and Breda (1904), proves that Antwerp and The Netherlands were major outlets.

All of these industrials managed to win important prizes at national as well as international trade fairs. In 1935, more than a century after the establishment of the De Keyn house, the Damman & Washer house, as a member of the jury at the international fair in Brussels, still proved its importance.

In 1850, the De Keyn brothers had developed a technique whereby curved designs could be applied in parquet (ill.). The Godefroy company carried out works for Napoleon III in the castle of St. Cloud (ill.). Somme magnificent parquet by the same makers can still be found in the Governor's Hotel of the Belgian National Bank in Brussels. The Pelseneer workshop signed for the parquet in the Solvay house by Horta (ill.).

Thanks to some old catalogues of the Tasson & Washer company, a number of parquets could be traced, a.o. those from the Royal Palace (ill.), the Hotel of Finances (ill.), the former Palace of the Counts of Flanders (ill.) and the Mutual Fund for Lawyers (ill.).

The purpose of the present research is to revalue this magnificent woodwork for which Belgium was famous in the 19th and early 20th century. To this effect we have also added a list of the major works by Tasson & Washer in Belgium as well as abroad, and an overview of their medals and decorations (annex).

***

THE RETABLE OF ST. JOHN THE BAPTIST IN THE CHURCH OF HEMELVEERDEGEM IN LIERDE

Contrary to what the results of the drastic paint stripping in the 19th and 20th century would lead us to believe, mediaeval wooden retables were originally polychrome. Lye baths with caustic solutions tend to leave little, if any, traces of polychromy. Nevertheless, research on site revealed some minuscule fragments of preparation, gold leaf and azure, proving the original colourful finishing.

The retable representing five scenes in the life of John the Baptist is no longer complete and has been integrated into a more recent altar. An extensive iconographic story is made up by scenes showing John baptizing Jezus, his preaching in the presence of Herodes, Salome dancing at the feast and the decapitation of John, the cremation of the beheaded body and the miraculous discovery of the head by monks. A more recent sculpture is now in the central niche where the head of St. John 'in disco' would have been.

Stylistically it can be situated between the richly decorated Gothic and Renaissance. The restful, almost classic set-up of the sculpture groups and Renaissance decorative patterns are typical for this New Style. The retable is not marked, but the portraits of major royal figures (Maximilian of Austria, Mary of Burgundy, Charles V, ...) indicate it might well have been ordered by the imperial court. The quality of the carving is amazing, still it is a shame that the original polychromy, an essential part of a mediaeval retable, was destroyed.

